

T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİ TÜRK EDEBİYATI
ANA BİLİM DALI

MUHİBBÎ (KÂNÛNÎ) DİVÂNÎ'NDA
DİNÎ VE TASAVVUFÎ MOTİFLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ DANIŞMANI

Yard. Doç. Dr. Mustafa ARGUNŞAH

Nuran ÖZTÜRK

KAYSERİ-1991

**T.C.
ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİ TÜRK EDEBİYATI
ANA BİLİM DALI**

**MUHİBBÎ (KÂNÛNÎ) DİVÂNÎ'NDA
DİNÎ VE TASAVVUFÎ MOTİFLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ DANIŞMANI
Yard. Doç. Dr. Mustafa ARGUNŞAH**

Nuran ÖZTÜRK

KAYSERİ-1991

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	6
SÖZ BAŞI.....	7
I. BÖLÜM DİN.....	10
MUHİBBÎ DİVÂNÎ'NDAKİ DİNÎ MOTİFLER.....	10
1. İNANÇ.....	10
1.1. Allah.....	10
1.1.1. Eşya ve Allah İlişkisi.....	10
1.1.2. Kâinat ve Allah.....	11
1.1.3. Allah'ın Sıfatları.....	11
1.1.4. Allah'ın Hz. Peygamberi Seçkin Kılması	12
1.1.5. Allah'ın İradesi.....	12
1.1.6. Allah'ın Eşyayı Tanzimi	13
1.1.7. Allah'ın Yarattığı Güzellik.....	13
1.1.8. Allah'a Kulluk.....	13
1.1.9. Şairin Allah'a Yakarışı.....	16
1.1.10. Şairin Allah'a Şükür Vesileleri	19
1.1.11. Şairin Hâlini Allah'a Arzetmesi	19
1.2. Peygamberler.....	22
1.2.1. Hz. Âdem (a.s.)	22
1.2.2. Hz. Nûh (a.s.)	23
1.2.3. Hz. İbrahim (a.s.).....	24
1.2.4. Hz. Yâkûb (a.s.).....	25
1.2.5. Hz. Yûsuf (a.s.)	26
1.2.6. Hz. Eyyûb (a.s.).....	28
1.2.7. Hz. Mûsâ (a.s.)	28
1.2.8. Hz. Dâvûd (a.s.).....	29
1.2.9. Hz. Süleyman (a.s.)	30
1.2.10. Hz. İlyâs (a.s.)	31
1.2. 11. Hz. Yûnus (a.s.).....	31
1.2.12. Hz. İsâ (a.s.).....	32
1.2.13. Hz. Muhammed (s.a.v.).....	34
1.2.13.1. Kureyş'den Oluşu.....	35

1.2.13.2. Peygamberliğine Dört Kitabın Şâhitliği	36
1.2.13.3. Onun Yolunda Olanlar ve Olmayanlar.....	36
1.2.13.4. Allah Katında Kıymeti	37
1.2.13.5. Ümmiliği	37
1.2.13.6. Mi'râcı ve Kamer Mucizesi.....	38
1.2.13.7. Ümmetine Şefaati	38
1.2.13.8. Mahlûkatın Efendisi Oluşu.....	39
1.2.13.9. Şairin Peygamber Sevgisi ve Ona Hürmeti.....	39
1.2.13.10. Hadisleri	41
1.2.13.11. Dostları (Çâr Yâr).....	42
1.3. Melekler	43
1.3.1. Cebrâil (a.s.)	44
1.3.2. İsrâfil (a.s.)	44
1.3.3. Kirâmen, Kâtibin.....	44
1.3.4. Hârut ve Mârut	44
1.4. Kitaplar.....	45
1.4.1. Kur'ân.....	45
1.4.1.1. Âyetler.....	46
1.5. Ölüm ve Ötesi (Âhiret).....	48
1.5.1. Ölüm.....	48
1.5.1.1. Ruh	49
1.5.1.2. Kıyâmet	50
1.5.1.3. Mahşer	51
1.5.1.3. Levh-i Mahfuz.....	52
1.5.1. 5. Belâ/Belî.....	53
1.5.1.6. Âhiret.....	53
1.5.1.7. Mizân.....	54
1.5.1.8. Sırât	54
1.5.1.9. A'râf	55
1.5.1.10. Cehennem.....	55
1.5.1.11. Cennet.....	55
1.5.1.12. Rıdvân	57
1.5.1.13. Cennet-Hûri-Gilmân.....	57
1.5.1.14. Kevser.....	57

1.5.1.15. Tûbâ.....	58
1.5.1.16. Sidre	58
1.6. Kader	59
1.6.1. Tevekkül.....	60
2. DİVÂNDAKİ DİNÎ ve İTİKADÎ KAVRAMLAR.....	60
2.1. Din (İslam)	60
2.2. Şeriat-Mezhep	60
2.3. İman.....	61
2.4. Tarîk-ı Müstakîm.....	61
2.5. Mezhep	62
2.6. İslâm	62
2.7. Müselman	63
2.8. Küffâr-Kâfir	64
3. DİĞER UNSURLAR.....	65
3.1. Şehid-Gâzi	65
3.2. Şeytan	66
3.3. Karun	66
3.4. Ebû Leheb	67
3.5. Ehrimen	67
3.6. Lat.....	67
3.7. Âzer-Put	68
3.8. Kabil	68
3.9. Divândaki Hristiyanlık Unsurları	68
4. HARAM-HELÂL, TEVBE	69
4.1. Günâh	69
4.2. Tövbe.....	70
4.3. Şükür	71
4.4. Dua	71
5. İBÂDET-TAAT	73
5.1. Şehâdet	73
5.2. Namaz.....	73
5.2.1. Secde	74
5.2.2. Müezzin.....	76
5.2.3. Mescid	76

5.2.4. Mihrâb	77
5.2.5. Kible	78
5.2.6. Hutbe-Cuma	78
5.2.7. Tesbih	78
5.3. Oruç	79
5.3.1. Şabân	79
5.3.2. Bayram	79
5.3.3 Kadir-Bayram.....	80
5.4. Zekât	80
5.5. Hac	81
5.1. Kâbe	82
5.2. İhram	84
5.3. Zemzem	84
5.4. Merve-Safa ve Sa'y	84
5.5. Gönül-Kâbe	85
6. DİVÂNDAKİ İSLÂM AHLÂKI	85
6.1. Dünyanın Geçiciliği	85
6.2. Mala-Mülke Kayıtsızlık	86
6.3. Kanaat.....	86
6.4. Mağrur Olmamak	87
6.5. Kibir-Kin	87
6.6. Dünyanın Vefâsızlığı.....	88
6.7. Selâm Vermek	89
6.8. Hayrı Şerden Ayırmak	89
6. 9. Edebin Değeri.....	90
6.10. Düşküne Yardım	90
6.11. Bağışlayıcı Olmak	90
6.13. İyi Adla Anılmak.....	91
6.15. Ezâ ve Cefâdan Kaçınma	91
6. 16. Allah'ın Emirlerine İtaat	91
6.17. Gafil Olmamak.....	91
18. Rahmetle Anmak.....	92
II. BÖLÜM TASAVVUF	93
1. MUHİBBÎ DİVÂNI'NDAKİ TASAVVUFÎ TEMALAR.....	93

1.1. Nefs	93
1.2. Zühd	95
1.3. Uzlet	97
1.4. Halvet	98
1.5. Fenâ-Vuslat	99
1.6. Zâhid.....	100
1.7.Ârif	114
1.8. Aşk	115
1.9. Meyhâne-Tekke-Harâbât.....	118
1.9.1. Meyhâne	119
1.9.2. Tekke	120
1.9.3. Harâbât	120
1.10. Pîr-Dervîş	121
1.11. Melâmet, Rind-Kalender	122
1.12. Mevlevî-Mevlevîlik.....	126
1.13. Zâhir İlmi – Batın İlmi	127
1.13.1. Âlim-Mutasavvîf	127
1.13.2. Elest	128
1.13.3. Vahdet	128
1.13.4. Kalb	129
1.14. Hakk'ı Kendinde Aramak	130
1.14.1. Kerâmet	130
1.14.2. Lâ-Mekân	131
1.15. Mutasavvıflar	132
1.15.1. İbrâhim Edhem	132
1.15.2. Hallâc-ı Mansur.....	133
BİBLİYOGRAFYA.....	135

KISALTMALAR

a.g.e.	: <i>Adı geçen eser</i>
a.s.	: <i>aleyhisselâm</i>
b.b.	: <i>Benzer beyitler</i>
Bkz.	: <i>Bakınız</i>
C.	: <i>Cilt</i>
Çev.	: <i>Çeviren</i>
Divân :	: <i>Muhibbî Divânı</i>
DNS	: <i>Diğer Nazım Şekilleri</i>
Haz.	: <i>Hazırlayan</i>
MEB	: <i>Milli Eğitim Bakanlığı</i>
Müt.	: <i>Mütercim</i>
s.	: <i>sayfa</i>
s.a.v.	: <i>sallallahü aleyhi ve sellem</i>

SÖZ BAŞI

Tarihi yapan büyük şahsiyetler, yaşayışları, yaptıkları, eserleri ve fikirleri ile gelecek kuşaklar için birer örnektir. Bu sebeple her millet kendi büyüklerini tanıyıp, genç nesle tanıtmalıdır.

“Türk Asrı” olarak adlandırılmış olan XVI. Yy.; tarihî şahsiyetlerden Kanûnî Sultan Süleyman (1494-1566)’ın yaşadığı dönemdir. Batı âlemi Onu “Muhteşem Süleyman” (Süleyman the Magnificent) olarak vasıflandırmıştır.

Onun saltanatı esnasında Osmanlı toprakları geniş bir coğrafyayı içine almaktaydı. Akdeniz Türk Gölü hâline gelmişti. Hükümdâr ve halife olan Kanûnî birçok Osmanlı padişahu gibi aynı zamanda şâirdi. Aslî işlerinin yanısıra, Muhibbî mahlasıyla yazdığı şiirleri kendi tâbiriyle “gönül yazlığının eğlencesi”dir. Ancak zaman zaman şiirinin kemâle erdiğinden, güzelliğinden, fikirlerinin daha önce dile getirilmediğinden bahsetmiştir.¹ Fakat görünen gerçek 46 yıl hükümdarlık yapmış bir şahsiyetin şâirlik cephesinin ikinci planda kalmasıdır. Dolayısıyla hayli kabarık olan Divânı’nın içerisinde yer yer lirizmin coşkusu ve samîmiyetin akıcılığı ile güzel örneklerle rastlamakla beraber, şiirlerinin hepsi aynı seviyede değildir.

İfâde edilmesi gereken bir başka gerçek ise Kanûnî’nin sanat zevkinin, devrinde “Sultânü’ş-Şuârâ” olarak bilinen Bâkî gibi bir şâiri keşfedecek derecede olduğudur.

Yaptığımız Yüksek Lisans (master) çalışmasını bu düşünceler doğrultusunda başlattık. Dolayısıyla tarihin hakkını inkâr edemediği Kanûnî’nin “Divân-ı Muhibbî” adıyla tertiplenmiş eserinin çeşitli nüshalarının incelenmesiyle meydana getirilen Doç. Dr. Coşkun Ak’ın edisyon kritikli ve transkribeli, “Muhibbî Dîvânı” adlı çalışmasını ana kaynak olarak seçtik.

Türk Edebiyatı’nın henüz kütüphâneler dolusu kaynakları, maalesef ilim âlemine sunulmamıştır. Bundan dolayı tahlil çalışmaları için son derece gerekli olan karşılaştırma metodunda güçlük çekildiğinden, bu konuda ancak yeni yeni örnekler verilmeye başlamıştır.

¹ Muhibbî halvet-i dilde heban eğlencedir ancak
Öginüp şi’r ile kimse dimesün kim kelâmum var (1052/5)

Şi’rüm Muhibbî irse kemâle aceb midür
İletdüm bu fenni ilerüye ben ayak ayak (1417/7)

Fikr-i bikrinden Muhibbî harc ider söz gevherin
Zirâ kâirdür gazel tarzında ol mâhir geçer (769/5)

Devamında da yarar gördüğümüzü belirtmek isteriz. Böylelikle farklı bakış açıları meydana gelecek, kriterler gelişecektir.

Bizim çalışmamız da bir eser tahlilidir. Fakat bu tahlili zamanı ve imkânları dikkate alarak sınırladık. Ve sadece Divân'daki dinî ve tasavvufî unsurları tesbite çalıştık.

Tesbit safhasından sonra ortaya çıkan malzemeyi, bu alanda daha önce yapılmış çalışmaları göz önüne alarak, kendi görüşlerimizi de katmak suretiyle bir plan dâhilinde tasnif ettik.

Dinî ve Tasavvufî unsurlar olmak üzere çalışmayı başlıca iki bölüme ayırdık. Dinî bölümü; imânın şartlarını ölçü olarak inanç ana başlığı altında, altı kısımda inceledik. Bundan sonra itikadla ilgili örnekleri yerleştirerek ibâdet bölümüne geçtik. Burada da İslâm'ın şartlarını esas aldık. Daha Şâir'in ahlâk anlayışına misâl olacak dini de içine alan bazı beyitlere yer verdik.

Tasavvuf bölümünün planında ise bu sahanın kıstaslarını, seçilen tasavvufî şiirlere tatbik ettik.

Zaten metnin aslı transkribe edildiğinden çalışmamızda bunu tekrarlamayı gereksiz gördük, bununla birlikte vezin ve telâffuzda karışıklığa meydan vermemek için, uzatma-inceleme ve kesme işâretlerini ihmal etmemeye gayret ettik.

Divân edebiyatı bugüne hitap etmiyorsa bu sadece lügat meselesi değildir. Hatta başlı başına bir kültür meselesidir.

Bu düşünceden hareketle beyitleri sıralarken, gerekli gördüğümüz yerlerde açıklamalar getirdik. Bazen de Şâir'in sanatının derecesini gösteren beyitleri şerh ölçüsüne yakın bir tarzda ele aldık.

Divân kültürünün ortak yanlarından olan ancak günümüzde manâsı anlayılamayacak seviyeye gelen birtakım unsurları dipnotlarda verdik.

Dipnotta üç değişik işâret kullandık; başta âyetler ve hadisler olmak üzere orijinali Arapça vecize türünden ibâreleri (*) yıldızla gösterdik. Kendi açıklamalarımızı, seçtiğimiz malzemedan kullanmadığımız beyit numaralarını ve kaynak olarak faydalandığımız eser adlarını ( ) şeklinde yuvarlak parantezle ve her bölümde aralıksız sayılarla belirttik. Üçüncü işâret ise, Kur'an'da sâdece sûre adıyla âyet numaralarını kaynak olarak gösterdiğimiz durumlarda tercih ettiğimiz köşeli parantez [ ]'dir. Bunda da dipnot numarası karışıklığa meydan verilmesin diye değiştirilmemiş, sayı zinciri olduğu gibi korunmuştur.

Faydalanılan kaynaklar hususunda mümkün olduğunca makbul olanlarını tercih ettik. Dinî ibârelerde, Kur'an ve hadislerde bulabildiğimiz takdirde doğrudan onlardan faydalandık. Meselâ çalışmanın "Peygamberler Kısmı"nı yazarken her peygamberin

Kur'an'da nasıl yer aldığına baktık. Beyitlerde ilgili âyetlere atıflar varsa onu da belirtmeden geçmedik.

Bütün bunlardan sonra kaynak olarak kullandığımız Divân'da gözden kaçan bir takım noksanları, tesbit etmek durumunda kaldık. Ve bunları dipnotta belirttik. Fakat imlâda olan veya dizgi hatası diye düşündüğümüz yanlışlıkları göstermeyi gereksiz gördük. Ancak bâriz noksanları belirtmemiz kaçınılmazdı. Çünkü aksi takdirde açıklama anlama bakımından sıkıntı ortaya çıkacaktı.

Ayrıca bazı yerlerde manadaki kapalılıktan ve hece eksikliğinden dolayı oldukça belirgin olan vezin hatalarını da aynı şekilde dipnotta verdik.

Birkaç yerde imlâyla ilgili de tesbitlerimiz olmuştur. Şöyle ki; “geç-“ fiili “giç-“ olarak alınmış, ayrıca “-dır, -dir, -dur, -dür” hâlini alıp ekleşmeden önce, “durur” şeklinde kullanılan ve kelime fonksiyonunda kabul edilen şekil, Divân'da bitişik yazılmıştır. Biz ayrı yazmayı daha uygun kabul edip, o şekilde yazdık. Aynı zamanda “giç-“ şeklinde yazılan kelimeyi de “geç-“ olarak yazdık.

Elimizden gelen bütün gayretleri göstermemize rağmen bu çalışmanın eksiksiz olduğunu iddia etmiyoruz. Bu arada, eksik hususları tesbit edip, tarafımıza bildirilmesinin bizi sâdece memnun edeceğini belirtmek isterim.

Nihâyet bu çalışmayı meydana getirirken, teşvik eden ve yol gösteren tez danışmanı hocam Yrd. Doç. Dr. Mustafa Arungşah'a ve bütün emeği geçenlere şükranlarımı sunarım.

Ocak, 1991

Kayseri

I. BÖLÜM DİN

MUHİBBÎ DIVÂNÎ'NDAKİ DİNİ MOTİFLER

1. İNANÇ

1.1. Allah

Görebildiğimiz, duyabildiğimiz ve hissedebildiğimiz bu âlemin, varlığını idrâk edemediğimiz daha nice âlemlerin sahibi, hâkimi ve halk edicisi, varlığının ezeli ve sonrası olmayan Allah fikri, İslâm dininin temel kaynağı Kurân-ı Kerim'de ifâde bulmuştur. Allah düşüncesi istisnâsız bütün dinlerde tezâhür etmiştir.

İncelediğimiz Divân'da ise Muhibbî'nin Allah fikri ve O'na karşı hisleri hülâseten şu şekildedir:¹

Şâir, sâde bir müslüman-kul gibi Yaratan'a tevekkül ile boyun eğer ve hükümlerine mümkün olduğunca uymaya çalışır. İlerleyen satırlarda karakteristik beyitlerle açıklamaya çalışacağımız hususiyetlerden birkaçını şöylece sıralayabiliriz: Allah'ın yüce sıfatlarını, şânını, kudretini sık sık dile getirir. Zaman zaman Rabb'ine lâyük bir kul olmadığından yakınır. Afvına sığınır, verdiği nimetlere şükreder.

Divân'da gerek bu madde gerekse diğer maddelerde doğrudan din ve uhrevî âlemlerle bağlantılı beyitler olduğu gibi, sadece imâ veya işaret edilen yâhut da lafzen bağlantılı beyitler mevcuttur. Bunları almayabilirdik fakat düşündük ki, kişinin kelime hazinesi his âlemiyle paralellik gösterir. Hele söz konusu sanatçı ruhu ise bu fikir bir kat daha gerçeklik kazanır.

Bu sebeple örnekleri yerleştirirken her madde için birinci derecede alâkalı, ikinci derecede alâkalı beyitlere sık sık işâret ederek, yorum getirmeye çalıştık.

1.1.1. Eşya ve Allah İlişkisi

Âdeta mutasavvifâne bir yaklaşımla etrafındaki eşyaya Hakk'ın sırrı, kudreti nazarıyla bakan Şâir, bu arada Allah'ın sıfatlarını da yer yer zikreder.

Deyr-ara bir muğbeçe gördüm ki anun misli yok

Anı bir yüzden dahi halk itdi Lâ-Yemut (208 / 2)

Karşısındaki güzelliğin esâs kaynağını bu şekilde ifade etmiştir.

Her neye kılsan nazar biz rûy-ı Hakk'a nâzırız

²Semme vechullahı gördük mâsivâya bakmazuz (1099 / 4)

Bu ne hikmet bu ne kudret bu ne ibretdür Hüdâ

Âb u âteş bâd u hâki eylemiş insanda cem (1342 / 4)

Eskilerin maddenin temelini teşkil ettiğine inandıkları dört unsur; su, ateş, hava ve toprak bu beyte yerleştirilmiştir. Şâir bunları bir arada mükemmel bir tarzda birleştiren sanata da büyük bir hayranlık duymaktadır.³

Hârdan güller bitürdi emr-i Hakk ile zemin

Gûş ider kim ehl-i hâl ola varup bülbül ünin (2133 / 1)

Dila gel gül-i bağ teferrüc kıl Hüdâ sun'ın

Birbirine benzer mi ne yüzdendür gör ezhârı (2615 / 4)

Konuyla ilgili Divân'da başka beyitler de mevcuttur.⁴

1.1.2. Kâinat ve Allah

Şâirin kâinat ve Allah tasavvurunu dile getiren beyitlerden biri şu şekildedir:⁵

Almak istersen eğer hikmet kitâbından sabak

Gör ne yazmış dest-i kudret safha-i eşcâra bak (1442/ 3)⁶

1.1.3. Allah'ın Sıfatları

Doğrudan Allah'ın kudretinin anlatıldığı ve sıfatlarının yer yer zikredildiğini söylemiştik. Meselâ:

Ey Muhibbî şükr kıl bir pâdişahın kulısın

Hem Semî'ü Basîr ü hem alîm ü hem kerîm (1867 / 5)

¹ Muhibbî Divânı, (Haz.) Coşkun AK, Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1987.

² "Orada Tanrı'yı gördük", Bakara / 115.

³ "Vücut şu dört unsurdan meydana gelmiştir ki, hepsi "Karanlıklar üstüne karanlıktır." (Nûr, 24 / 40): Toprak, su, ateş, hava." (Necmüddin Kübrâ (Haz. Mustafa Kara), **Tasavvufî Hayat**, İstanbul 1980, s. 96.

⁴ Divân, b.b. 1749 / 5, 2665 / 5, 1867 / 4, 5 / 2, 2628 / 7, 22 / 4, 181 / 4.

⁵ Divân, b.b. 1413 / 6, 441 / 5, 880 / 6, 1442 / 1, 5 / 6, 1442 / 3.

⁶ "Kendisine hayat verdiğimiz ölü toprak hakikatte (onlar için oldukça mühim) bir ibret âyetidir." Yâsin / 33.

Sad-hezârân ışk eri var cümlemin cânânı bir

Onsekiz bin yaradılmış âlemin sultanı bir (987 / 1)

Yukarıdaki beyitte Şâir, on sekiz bin âlemin yaratıcısı ve sultanı yüz binlerce aşk eriderviş-nin sevgilisi olarak anlattığı Allah'ı tasavvufi bir eda ile zikreder.⁷

Aldatıcı dünya halkının gerçek meziyet olan vefâdan çok uzak olduğunu, sığınılacak ve dayanılacak yerin Perverdigâr'ın katı olduğunu şu şekilde anlatır:

Görmedim gelmez Muhibbî çünkü âdemden vefâ

İki âlemde bana Perverdigârımdan meded (334/ 6)

Şâir, bir başka beyitte ise Allah'ın yarattığı kulları sahipsiz bırakmayacağını, darda koymayacağını güzel bir şekilde ifade eder:⁸

Bizi bî-kes sanup ey gam gelüp cevri itmek istersen

Ferâhlar feyz ider cân u dile Allah'ımız vardır (519/2)

1.1.4. Allah'ın Hz. Peygamberi Seçkin Kılması

Peygamberimizi diğer peygamberlerden seçkin kılması Allah'ın kudretinin bir başka tecellisidir. Çünkü O eşsiz bir insan, eşsiz bir peygamberdir:

İntibâh itdün kamu mürseller içre Ahmed'i

Adına kâfir, müselmanlar anun dirler emîn (2169/2)

1.1.5. Allah'ın İradesi

Kur'ân-ı Kerim'de çeşitli vesilelerle zikredildiği üzere kişinin müslüman oluşu veya olmayışı Hak Teâlâ'nın iradesindedir.⁹ Şâir'in şu beyitleri bu ifadeyi teyid eder niteliktedir:

Dest-i kudretle yoğ iken âlemi var eyledün

Kimini müslim kılup kimini küffâr eyledün (5/1)

⁷ Divân, b.b. 65/4, 2636/1, 5/3, 2133/2, 1704/1, 334/6, 519/2.

⁸ Divân, b.b. 2181/5.

Bu Muhibbî'ye tarîk-i müstakîm

Göster irmişe sensin reh-nümâ (80/5)¹⁰

Şâir, bir beyitinde de Allah'ın nûruyla, eve benzettiği gönlü aydınlanan kimsenin başka ışık kaynağına ihtiyaç duymayacağını belirtir:¹¹

Kim ki nûr-ı Hak ile hânesin rûşen kılur

Yiter ana hergiz ol şem'-i şebistân istemez (1191/3)

1.1.6. Allah'ın Eşyayı Tanzimi

Muhibbî'ye göre arz ve semâ O'na tâbidir. Güzellikleri ve intizamı ilminin eseridir:

Rûzı rûşen eyledün emrûnle gün itdi tulu'

Giceyi encümler ile zeyn idüp târ eyledün (5/5)

1.1.7. Allah'ın Yarattığı Güzellik

Şâir insan güzelliğinin de yaratıcısını şu beyitlerle anlatır:

Sûret-i hüsnün aceb yaratdı Rabbü'l-âlemin

Barekallah bu ne hüsn olur hezârân âferin (DNSŞ, s. 813.)

Perî misin melek yâ hûri

Yüzünde berk urur Allah nûrı (2656/1)

Kudret-i sun'-ı Hüdâdur sende olan kaş göz

Kim görür hayret basar tolar anunçün yaş göz (1132 / 1)

1.1.8. Allah'a Kulluk

Muhibbî'ye göre, Yaratıcı'ya kulluk ömrün esas maksadıdır. Bu gâye doğrultusunda hareket edilmeyecek olursa ömür boşa geçmiş, hebâ olmuş demektedir:

⁹ “ Allah kimi hidâyete erdirirse, doğru yolu bulan odur. Kimi de saptırırsa, işte onlar ziyâna uğrayanlardır.”
A'raf / 178.

¹⁰ İkinci mısradaki vezin aksamaktadır. Yanlış okunmuş olabilir.

Can kulağına irişdürdi seher bâd-ı sabâ
Zikr-i Hakk'ı koma elden olmasun 'ömrün hebâ (62/ 1)

Her nefes kim alasin hamdüni artur Hâlik'a
Ekl ü şürb ise garaz anı da işler bil düvâb (173/6) ¹²
Şâir, yiyip-içmeyi hayatın gâyesi hâline getirenlere seslenerek, alınan her nefes için şükrün artırılmasının gerektiğini ifâde eder.

Ayrıca insanı kötülöklere sevk eden nefse uyulmaması gerektiğini hatırlatır:

Nefsine uyup Muhibbî itme emrine hilaf
Emrine hergiz hilâf eyler mi gör arz u semâ (65/ 7)
Ve sıhhatli iken her işi olduğu gibi ibâdeti de gereği gibi yerine getirmek şarttır:

Var iken kudret geçür ömrünü hubbullâhile
Ey Muhibbî zikrün olsun dilde hayy-i Lâ-Yemut (189/5) ¹³

Emr-i Hakk'ı gözleyüp erkân-ı dini bunda tut
Kim 'adem mülküne gitsen ola anda sana kut (230 / 1)
Şâir Allah'ın buyruklarına karşı kendini isyânkâr görerek nefesine şu telkinde bulunur:

Emr-i Hakk'a ita'at eylemedün
Fikr idüp anı her zaman ağla (DNS, 4, s. 851)
Muhibbî Kur'an'daki âyet-i kerimeye işaret ederek Hak Teâlâ'nın dünyadan çok ahirete yönelmesini emrettiğini şu şekilde ifâde eder:¹⁴

Eyledi dünyayı zemm ol Hâlik-i Perverdigâr
Didi her kim âhilet isterse ol bakmaz buna (62/2)

Kulluğunun idrâki içinde olan Şâir, Allah'ın müstağnilliğini yapılan bütün amellerin yine kula faydasının dokunacağını ise şöyle anlatır:

¹¹ "Allah göklerin ve yerin nûrudur." Nûr/ 35.

¹² Coşkun Ak yayınında "ekl" ve "şürb" okunması gereken kelimeler, "ikl" ve "şarab" okunmuştur."

¹³ "O orada ne ölecektir ne de dirilecektir.", A'lâ / 13.

Ne ‘âcizem ki cürmüme tâ ola i’tibâr
Muhtâc ta’atuma deĝül çün benüm Allah (2355/1)

Muhibbî, insanın verilene şükretmesi gerektiğini rızık kaygısına düşmenin yersiz olduğunu Rezzâk olan Allah’ın onu garanti ettiğini belirtir:

Fıkr kıl ahvâlini geldün ne yüzden ‘âleme
Şükr kıl Rezzâk’a rızkun eksük itmez gam yime (2525 / 1)

Dilünden gitmesün zıkr-i İlâhi
Anunla bulasın ta gizlü râhı (2699/1)

Şâir burada birtakım müşkülleri halletmek ve kapalı görünen yolları bulabilmek için Allah’ın zikriyle meşgûl olmak gerektiğini belirtir. Nitekim bir başka beyitte ise “doğru yol”un bulunabilmesi için bir an olsun “hidâyete” eriştirecek olan Allah’ın dilden veya gönülden düşürülmemesi yolunda telkinde bulunur.¹⁵

Hidâyet ister isen sen Muhibbî
Dilünden gitmesün bir lahza Hâdi (2702/5)

Kıl tevekkül gayriden rızkun tevakku’ eyleme
Çünkü ol Rezzâk’dur hiç kullarını itmez aç (283/2)

Alîmâ Râzikâ Perverdigârâ
Hüdâvendâ Hakîmâ Kirdigârâ (DNŞ, s. 811)

Görüldüğü üzere Allah’a âit isim ve sıfatlardan; Semi’, Basîr, Alîm, Kerim, Rezzâk, Perverdigâr, Hüdâvend, Hakîm, Kirdigâr yukarıdaki beyitlere yerleştirilmiştir.

Şâir, âdetâ etrafında olup biten hadiselerden yâhut da fevkalâde oluşlardan yola çıkarak Yaratıcı Kudretin varlığını ısrar ve hayranlıkla sergiler:

Cihânı yok iken mevcûd iden kim

¹⁴ “De ki, dünyanın nimetleri azdır, âhîret ise sakınanlar için daha hayırlıdır.”, Nîsâ/ 77.

¹⁵ Divân, b.b. 2781/1, 1419/1, 2607/6.

Hatasın kullarına cûd iden kim

Virür mu'alemi âhır harâba
Ser-a-ser bu cihânı dûd iden kim

Olup bu cinn ü insün pâdişahı
Kamusına özin ma'bûd iden kim

Kime lâyıık görüp bağ-ı bihişti
Kiminin külli yirin od iden kim

Kimini hâs ider virür tekarrüb
Kimin sever beni merdûd iden kim (1934 / 1, 2, 3, 4, 5)

Tarihe altın mührünü vuran Muhteşem Süleyman Hakk'ın hükümranlığı karşısında cihân halkından kendini farklı görmeden ülkesiyle, tâcıyla ve teb'asıyla Divân kültürü içerisinde mütenasip bir dil kullanarak, hakîkî sultanı anlatır:

Şerî'at kişverinin tâc-dârı
Kamu kuldur cihân halkı O sultan (2167 / 2)

Muhibbî bir beyitinde ise insanoğlunun gaflette olmayıp, her nefeste Hak Teâlâ'nın yanında olduğunu bilmiş olması hâlinde asla günâh işlemeyeceğini belirtir:

Eylemezdi ey Muhibbî kimsene hergiz günâh
Her nefesde bilse hazırdûr eger Allah'ımı (2711 / 5)

1.1.9. Şairin Allah'a Yakarışı

Özünde Allah'a yalvarma, yakarış ve sığınma temâsının yer aldığı bazı beyitlerde şair, Allah'ın kereminden, lütfundan söz eder. Yoldan çıkmış şeytanın şerrinden Yaratan'a sığınır.¹⁶ Günâhkâr olduğu için tövbe ettiğini, tövbelere cevap veren Allah'ın bu yakarışlarını

¹⁶ Divân, DNS, s. 811, 4 / 7, 1979 / 4, 2355 / 3, 2523 / 2, 81 / 1, 546 / 6.

kabul edeceğini umduğunu ifade eder.¹⁷ Günâhlarını düşünüp, sabaha kadar ağladıktan sonra böylelikle Settar olan Tanrı'nın suçlarını örteceğini söyler.¹⁸ Bir adı da Gaffar olan Hak Teâlâ'nın hâlis bir tövbeyi kabul edeceğini belirtir.¹⁹ Bilhassa seher vakti yapılan duaların Tanrı katında kabul göreceğini söyler.²⁰ Dertli kimseler için gerçek tabibin Allah olduğunu belirtir.²¹ Ayrıca Mevlâ'dan inâyet ve izzetli, nurlu, sevgili Peygamberin şefaatine nâil olmayı bekler.²² O'nun hürmetine bağışlanmayı umar.²³ Son nefesini şeytana imânını kaptırmadan vermeyi diler:

Son nefesde sakla imânum benüm

Bulmaya yol ana şeytân-ı racîm (1 /4)

Muhibbî daima Allah'ı düşünüp, zikrederek, iç dünyasının aydınlanacağını ifade eder ve Tanrı'dan bunu diler.

Derûnum kıl münevver fikrûn ile

Zebânüm dâyim eyle zikrûn ile (DNŞ, s. 811)

Ayrıca kendini yoldan çıkmış olarak görür. Ve bunun için Allah'dan yardım diler:

Her işde Muhibbî Hakk'a tevekkül itdüm

Göstere râh-ı tahkîk bu yoldan azmışa (2510 / 7)²⁴

Şâir, iki âlemde de isteğinin Allah'a kavuşmak olduğunu belirtirken, bu hususta yakarıшта bulunur:

Muradumdur dü-âlemde visâlin

Muradımı müyesser eyle Yârab (175 / 4)

Benüm yok senden özge pâdişâhım

Muhibbî'nin suçın 'afv it ilâhî (2636 / 5)

¹⁷ Divân, 181 / 1, 159 / 5, 150 / 1, 139 / 6, 65 / 3, DNŞ / 67, s. 863, 2036 / 6, 1457 / 5, 6 / 6.

¹⁸ Divân, 537 / 1, 22 / 2, 181 / 2, 206 / 5.

¹⁹ Divân, 141 / 5, 2167 / 7, 101 / 5, 2031 / 7, 137 / 5, 2482 / 3.

²⁰ Divân, 594 / 5, 915 / 5.

²¹ Divân, 181 / 5, 6 / 1, 1998 / 4, 1 / 2.

²² Divân, DNŞ, s. 811, 1 / 5, 1998 / 5, 1784 / 4, 9 / 10, 65 / 2, 1 / 6, DNŞ, s. 811, 206 / 5, 130 / 5.

²³ Divân, 22 / 3, 181 / 3.

Günâh ve kusurlarını hatırlayan Şâir, bir hadis-i kudsiye işâret ederek şöyle der:²⁵

Hatası çok Muhibbî'nin mukırdur eylemez inkâr
Bihamdillah tutar şâhum atâsını gazabdan yeg (1479/ 5)

Ger ne denlü var ise 'afv it günâhından geçüp
Cürmüne oldu Hüdâ'yâ çün Muhibbî mu'terif (1372 / 6)

Yuya yüzüm karasını âb-ı istiğfâr ile
Umaram ki pâk ide mahşerde Gaffârü'z-zünûb (134 / 4)

Muhibbî, yarattığı varlıkların rızkını teminât altına alan Allah'a kendisini de başkalarına muhtaç etmemesi yolunda dilekte bulunur:

Yaradaldan berü hiç komadun ac
Beni itme İlâhî gayre muhtâc (175 / 1)

Başka bir beyitte ise Hak Teâlâ'nın lutfuyla ancak O'na yakın olunacağını bunun başka yolu olmadığını ifâde eder. Çünkü Allah pâdişâhtır. Ve O'nun vaslı ise ancak O'nun irâde ve inâyetiyle mümkündür:

Vasla irmek dâd-ı Hakdur yine Hak'dan iste sen
Pâdişahlığa çün itmez fâyide bil zâr u zûr (275 / 4)

Şâir Mevlâ'nın yardımıyla küffâra karşı İslâm dinini muzaffer kılmayı arzu eder ve bunu diler.²⁶

Meğer lutfi ola bana mu'avin
Ki ehl-i şirkden alam yine bac (275 / 4)

²⁴ Beyitte vezni aksamaktadır.

²⁵ "Rahmetim gazabımı aştı.", Hadis-i Kudsi, Buhârî, Sahih-i Buhârî, Tevhid: 15, İstanbul, 1979.

²⁶ Divân, b.b. 275 / 3, 275 / 5, 1388 / 7.

Ey Muhibbî Hak Teâlâ mu'cizin izhâr ide
Cümleten ola muti' râm ola ehl-i haç ana (3 / 5)

Allah Allah diyelüm sancak-ı şâhı çekelüm
Yürüyüp her yânededen şarka sipâhi çekelüm (1890 / 1)

1.1.10. Şairin Allah'a Şükür Vesileleri

Muhibbî İslâmiyet'in kıymetinden ve Hz. Peygamberin yüceliğinden bahsedere, bu dinde olduğu ve Hz. Muhammed'in ümmeti olduğu için Tanrı'ya şükreder:

İlâhî toğrı yoldan ayırma bizi
Bihamdillah ki gördük toğrı dini (2488 / 4)

İlâhî 'ışkını dilden çıkarma
Ki ola tâ ki mahzen ana sîne (2523 / 4)

Hamdülillah kim Muhammed ümmeti
Eyledün bu bendeleri yâ Kerîm (1 / 3)

Bir başka beyitinde Şair, sevgiliyi maddî gözle göremezsem tasa değil, Allah'a şükür ki, can gözü açıktır. Ve ona engel yoktur, derken ancak âriflere mahsus bir basîrete eriştiğini imâ etmektedir:

Eğer zâhir göz ile ben ne gam cânânı görmezsem
Bihamdillah ki çeşm-i cân açıkdur ana yok hâil (2 / 2)

1.1.11. Şairin Hâlini Allah'a Arzetmesi

Başta da belirttiğimiz gibi Şâir bazı beyitlerinde Allah'a dolaylı bir şekilde hitap etmiştir. Meselâ, sevdiğinin gönlüne merhamet bırakması veya kendisine sabır vermesini

diler.²⁷ Tanrı'ya feryadlarının, âhlarının te'sir etmediği sevgilinin gönlü demirden mi yaratılmış diye seslenir.²⁸ Yahut dertten, ayrılıktan kurtulamadığı için ya kurtulmak veya andan olmak yolunda temennide bulunur.²⁹ Hakk'ın kendisini ezelden sevgiliye âşık ettiğini bu sebeple gönül derdine Allah rızası için sevgilisinin kulak vermesini diler.

Çün ezelden eylemişdür sana âşık beni Hak
Tanrı için gel benim derd-i dilüme tut kulak (1460 / 1)

Aşk çaresizi olduğunu ifade eden Şâir, artık dayanacak gücü kalmadığını belirtirken, Allah'tan başka hiç kimsenin kendi durumuna düşmemesini diler:

'İşka düşdüm kalmadı sabrum olup dilden berî
Yâ İlâhî olmasun hiç kimseler nâçâr-ı ışk (1409 / 5)

Şâir, devamlı eziyet eden sevgiliye bu hareketinden dolayı Allah'ın gazabına uğrayabileceğini söyler.³⁰ Farz olan Tanrı selâmını³¹ dahi esirgeyecek kadar mağrur olan Şâir, haddini bilmesi yolunda uyarıda bulunur.³²

Bakmadı benden yana dildâre dün virdüm selâm
Almamak Tanrı selâmın didüm ana yol değil (1666 / 2)

Yine Şâir, asılsız yemin etmenin vebâl altında kalmak olduğunu şu şekilde ifade eder:³³

İdem vefâ diyü âh dönüp cefâ kılursın
Korkmaz mısın Hüdâ'dan yok yire içüp andı (2691 / 4)

²⁷ Divân, 2493 / 1, 21 / 7, 223 / 2.

²⁸ Divân, 106 / 1, 143 / 1.

²⁹ Divân, 1297 / 1.

³⁰ Divân, 931 / 3, 1835 / 2, 2148 / 3, 51 / 3, 2183 / 4.

³¹ "Bir selâm ile selâmladığımız zaman siz de ondan daha güzeli ile selâmlayın yahut aynı ile karşılık verin. Şüphesiz Allah her şeyin hesabını arayandır.", Nisâ / 86.

³² Divân, b.b. 1754 / 2, 469 / 6, 512 / 4, 686 / 3, 920 / 4.

³³ "Birbirinizi aldatmak için yemin etmeyin ki, bu yüzden sağlamca yere basmakta olan ayak sürçebilir. Allah yolundan alıkoymamıza karşılık kötü bir azab tadarsınız ve (âhirette) de size büyük bir azab vardır.", Nahl / 94.

Kendisini şanssız gören Muhibbî, rüzgârının tersliği yüzünden bir âh etse gam denizinin girdâbına düşeceğini kimsenin kendi durumunda olmamasını Allah'dan dilediğini ifade eder:

Düşer âh itse Muhibbî bahr-ı gam girdâbına
Olmasun Yârab muhâlif rüzgârı kimsenün (1478 / 5)

Bir dahi hiç cevır ü cefâ-keş yaratmadı
Kulları içre Tanrı Ta'âlâ benüm gibi (2740 / 4)

Yüzünü kimdür görüp çünkü dil virmeye
Dest-i kudret çünkü tasvir eylemiş (1285 / 3)

Yukarıdaki beyitte olduğu gibi sevgilisinin güzelliğini Şâir, Hak Teâlâ'nın kudreti, sanatı olarak görür.³⁴ Onun semti İrem bağı gibidir.³⁵ Yüzünde Allah'ın nûru parlayan sevgiliyi görenin müslüman olması gerekir.³⁶

Şûle virür gün gibi yüzünde çün nûr-ı Hüdâ
Kankı bî-dindür seni görüp müselman olmayan (2103 /4)

Şâir seçme hakkı olmadan, çaresiz gurbete çıkacağını geriye sevgili için kendisinden gönlünü bıraktığını, sevgiliye de Allah'a emânet ettiğini söyler:

Bu sefer bî-ihtiyâr itdüm diyâr-ı gurbete
Dostum ısmarlamadum gönlüm sana Allah ile (2525 / 3)

Şu beyitinde de Şâir, sevgilisinin verdiği sözde durmayacağını düşünerek, Allah'ım bizi korktuğumuzdan koru, diye dâa eder:³⁷

Ahdine turmaz diriga vâdeye eyler hilâf (1371 /1)
*Yâ gıyâse'l-mustegîsîn neccinâ mimmâ nehâf*³⁸

³⁴ Divân, 315 /1, 162 / 4, 126 / 1, 791 / 3, 71 / 1, 952 / 4, 2529 /4, 1510 /5, 952 / 4, 972 /5, 2747 / 1.

³⁵ Divân, 923 / 1.

³⁶ Divân, 497 / 1.

³⁷ Divân, b.b. 1366 / 2.

³⁸ "Ey zorda kalanların yardımına koşan (Allah'ım) bizi korktuğumuzdan (şeytandan) koru."

1.2. Peygamberler

İnsanlık tarihi boyunca Hak Teâlâ yeryüzüne çok sayıda peygamber göndermiştir. Bunlar hakkında henüz elimizde yeterli bilgi yoktur. Ancak Kur'an-ı Kerim'de ve asılları bozulmakla beraber diğer semâvî kitaplarda yer alan peygamberler ve hayatları meçhullükten az da olsa kurtulmuştur. Divân'da yer alan 13 peygamberi Şâir'in ele alış tarzıyla vermeye çalışacağız.

Kronolojik olarak Hz. Âdem'le başlatacağımız peygamberler bölümünü Divân'da geçen diğer peygamberlerle sürdüreceğiz. Burada da beyitlerin bir kısmında dinî şahsiyetleriyle işlenen peygamberler bazen, hatta çoğu zaman Divân Edebiyatı'nın gelenek hâline getirdiği ve kendisine istinâd edilen en mühim vasfıyla sergilenmiştir. Meselâ, Hz. Adem'e cennetten çıkarılma, şeytan ve buğday motifleriyle yer verilmiştir.

1.2.1. Hz. Âdem (a.s.)

İnsanoğlunun atası olarak bilinen Âdem (a.s.) aynı zamanda da ilk peygamberdir.³⁹ Kur'an-ı Kerim'de de çeşitli sûrelerde kendisinden bahsedilir.⁴⁰ Beyitlerde ise cennetten çıkarılması, buğday, İblis, Şeytan gibi motiflerle birlikte işlenmiştir:

Bana hâl-i gendümin 'arz eyler rakîb
Sanasın cennette virür Âdem'e şeytan öğüt (189 / 2)

Şâir, beyitte rakibin sevgili yanağındaki tane beni takdim ettiğini, ondan bahsettiğini, bu hâlin, Hz. Âdem'e, şeytanın cennette verdiği öğüte benzediğini söyler.

Çıkardı Âdem'i cennetten İblis
Rakib itdi beni kûyından ihrâc (277 / 4)

Zülf ile benzer eli bir eyledi kâfir hatı
Âdem'i cennet içinde çıkaran çün dânedür (771 / 2)

³⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Ahmed Cevdet, Kıyas-ı Enbiyâ, (Haz.) Mâhir İZ, MEB Yay. İstanbul 1972, C. I. s. 4.

⁴⁰ Kur'an-ı Kerim; Bakara/27, 30, 31, 33, 34, 36, 37, Nisâ / 1, 116, En'am / 2, Hicr / 26, 28, Rum/21, Secde / 7, A'raf / 19-24, 189, İsra / 61-62, Kehf / 50, Tâha / 116-119, Mâide / 27, 31, Âl-i İmrân / 59, Mü'minûn / 12, Furkan/ 54, Fâtır / 11, Saffat /11, Sâd / 71-74, Mü'min / 67, Necm / 32, Rahman / 15, Nuh / 19.

Bu beyitte Âdem, cennet, dâne kelimeleriyle zülf bir araya gelince derhal zülfün yılana teşbihi akla gelir. Böylelikle de Hz. Âdem kıssasından bir motif daha zikredilmiş olmaktadır.

Konuyla ilgili olarak düşündüğümüz birkaç beyitte ise şunlara rastlarız: “Âlemi bir habbeye satmak”, Hz. Âdem’den insanoğluna mirâs kalan bir hususiyet olarak şâirler tarafından işlenir. Divân’da da bu şekil mevcuttur.⁴¹ Muhibbî’ye göre sevgilinin beni buğdaya benzer. Ve gönlün ona meyli ayıplanmaz. Çünkü Hz. Âdem’in de cennetten çıkarılmasına tane sebep olmuştur.⁴²

Şeytan Şâirle Âdem’e kötülük etmiştir. Birini cennetten çıkarmış, diğerini ise sevgilinin semtinden uzaklaştırmıştır.⁴³

Bir beyitte de, buğday tanesi kadar günâhım yokken ey sevgili neden cennete benzeyen İrem bağından beni uzaklaştırdın, der:

Günâhım yoğ iken gendüm kadar âh
Neden dûr eyledün bağ-ı İrem’den (2151 /2)

1.2.2. Hz. Nûh (a.s.)

İkinci Âdem olarak da vasıflandırılan⁴⁴ Nuh (a. s.)’ın devrinde kavmini Hak dine davet etme yolundaki çabalarının sonuçsuz kalmasıyla meşhûr tûfân hadisesi yaşanmıştır. Bunun neticesinde Hz. Nuh’un gemisine binen mü’minlerin dışındaki insanlar helâk olmuştur. Kur’an-ı Kerim’de Nuh (a.s.) bu hususlarla birlikte çeşitli yönleriyle zikredilmiştir.⁴⁵

Divân’da Nuh (a.s.), uzun ömür, tûfân, gemi vb. motiflerle zikredilir. Şâir gönlüne bir hayli ezâ ve cefâ çektiren sevgiliden bahsederken ondan ayrı kalmanın ızdırâbını da belirterek, bu ayrılık bana “Nuh Devrinden” uzun gelmektedir, der:

Sorma gönlüme cefâ vü cevri ni ol dilberin
Nuh devrinden uzundur bu şeb-i hicrân bana (107 /2)

Divân şâirleri benzetmelerinde en uç noktaları hedefler. Muhibbî de bir beyitinde gözlerinden akan yaşları Nuh tûfânına benzetirse ayıplanmaması gerektiğini, yedi deryâyı bir

⁴¹ Divân, 1079 /3.

⁴² Divân, 500 /3.

⁴³ Divân, 1525 / 4.

⁴⁴ Geniş bilgi için bkz. A. Cevdet, Kısas-ı Enbiyâ, (Haz.) Mâhir İZ, MEB Yay. İstanbul 1972, C. I, s. 5.

araya getirse gözyaşlarının yanında ancak bir damla olabileceğini mübalağalı bir tarzda ifade etmiştir:

Gözlerüm yaşına dirsem tan mıdır tûfân-ı Nuh
Katredür yanında cem'itsem yedi deryayı ben (2100 / 4)

Nuh (a.s.)'ın adının geçtiği diğer beyitlerde ise Şâir, gönlünü gözyaşı seli içerisinde seyreden gemiye benzeterek, kendi kendine bu “sefine-i dil” Nuh'un gemisi midir, diye sorar.⁴⁶ Yine Şâir, sevgiliye, ayrılık gecesi içinde kalıp, visâline erişmeden can verirsem, Allah'tan senin ömrünün, Nuh'un ömrü gibi uzun olmasını dilerim, der.⁴⁷

1.2.3. Hz. İbrahim (a.s.)

Kur'an'da yer alan, kendisine sahife inen peygamberlerdendir.⁴⁸ Kavmini yıldızlara, putlara tapmaktan alıkoymaya çalıştığı esnada Bâbil hükümdarı Nemrut Onu hazırlattığı büyük bir ateşe attığı halde peygamberlere has mucize gerçekleşmiş, İbrâhim (a.s.) Allah'ın yardımıyla yanmamıştır. Edebiyatın işlediği hadiselerden olan bu husus, Muhibbî Divânı'nda da yer almıştır.

Sen Hüdâ'dan iste kimseye uzatma el
Gülşen oldu kudret-i Hak ile gör nâr-ı Halil (1681 / 2)

Şâir; sen, Allah'tan başka kimseye, yardım eli uzatması hususunda istekte bulunma çünkü Halil'in ateşi Allah'ın kudretiyle gül bahçesi olmuştur, der.

Hz. İbrahim'in, bir rivayete göre, ateşe atılacağı zaman yardımına yetişen Cebrâil (a.s.)'a dahi Allah'tan başkasından yardım beklemediğini ifade ettiği söylenir. Beyitte buna telmih vardır. Ayrıca Hz. İbrâhim “Halilullah” diye de vasıflandırıldığı için, beyitte halil ismi geçmiştir.

İbrâhim (a.s.), bunlardan başka edebiyatımızda, Kâbe'yi yeniden inşası, putları kırması, babası Âzer, kurban gibi unsurlarla da yer alır.

⁴⁵ K. Kerim; A'raf / 59, Yûnus / 71-74, Hud / 25-34, 36-49, İsrâ / 3, 17, Şuârâ / 112-120, Saffat / 75-82, Kamer / 13-16, Nuh / 21-28.

⁴⁶ Divân, 998 / 2.

⁴⁷ Divân, 2789 / 2.

⁴⁸ K. Kerim; Bakara / 124-127, 130, 132, 133, 135, 136, 140, 258, 260, Âl-i İmrân / 33, 65-68, 84, 95, 97, En'am / 74, 75, 83, Hûd / 74-76, Yûsuf / 6, 38, Hicr / 51, Nahl / 119, 123, Hac / 36, Ahzâb / 7, Sâd / 45, Şûrâ / 13, Hadîd / 26, Mümtehine, 4, vs.

Ey Halilüm durişüp Kâbe yapmakdan ise
Yap gönül hânesini beyt-i Hüdâ ister isen (1575 /2)

Şâir bu beyitte, Yûnus'a yakın bir ifâdeyle gönlün ehemmiyetini dile getirir.

Gönül Çalab'ın tahtı-Çalab gönüle baktı
İki cihân bedbahtı-Kim gönül yıkar ise-Yûnus Emre-

Allah'ın evi olarak vasıflandırdığı gönlü beytullâh olarak bilinen Kâbe'yi yapmaktan mühim olarak görür ve “Ey Halil'im Kâbe'yi yapmaktansa gönül evini yap”, der. Burada Halil iki mânâda düşünülebilir. Birincisi, Kâbe'yi ikinci kez yapanın Halil İbrâhim olmasından dolayı O hatırlatılır. İkincisi ise, Halil kelimesinin aynı zamanda “dost” manasına gelmesi sebebiyle, sıradan bir tarzda “Dostum, gönül yapmak, Kâbe yapmaktan daha iyidir” şeklinde de anlaşılabilir.⁴⁹

Kâbe (yi) yaptı ezelden gerçi İbrâhim Halil
Yap bu gönlüm kim sevâbın komış artukdur Celil (DNŞ/ 5, 14, s. 825.)

1.2.4. Hz. Yâkûb (a.s.)

Hz. Yâkûb, İsrailoğullarının peygamberlerindedir.⁵⁰ Edebiyatımızda hüznüyle meşhurdur. Bunun sebebi de oğlu Hz. Yûsuf'dan ayrı kalmasıdır.⁵¹ Hatta ağlaya ağlaya gözleri kör olmuştur.⁵²

Beyitlerde de Yûsuf (a.s.)'la birlikte geçer. Gözü yaşlı baba Ken'an ilinde Yûsuf'undan haber bekler vaziyettedir.⁵³

Hüzn içinde ey sabâ Yâkûb-ı dil ahvâlini
Mısr-ı hüsn içre var it ol Yûsuf-ı Ken'ana arz (1305 /2)

⁴⁹ Divân, b.b. 1734 / 1, 1883 / 3.

⁵⁰ Bakara / 136, Âl-i İmrân / 84, Nisâ / 163, En'am / 84, Hûd / 71, Yûsuf / 38, Meryem / 49, Ankebût / 27, “Ey Muhammed! Kuvvetli ve basiretli kullarımız İbahim, İshak ve Yâkûb'u an.”, Sâd / 45.

⁵¹ Geniş bilgi için bkz. A. Cevdet, Kıyas-ı Enbiyâ, s. 21-26.

⁵² K. Kerim, Yûsuf / 84, 86, 18.

Muhibbî, bu beyitte, Hz. Yâkûb'un haline benzeyen hüznü gönlünün durumunu, Edebiyatımızda haberci rolündeki, sabah esintisi vasıtasıyla, güzellik ülkesindeki Ken'an ilinin Yûsuf'una arz et, der. Burada ifâdelere biraz daha açıklık getirmek istersek denilebilir ki; gönül Yâkûb'a benzetilmişse bunu sebebi O'nun üzüntüsünün, hüznün sembolü hâline gelmesidir. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de mevcûd kıssada Hz. Yâkûb oğlu Yûsuf'u kaybettikten sonra derin bir üzüntüye kapılmıştır.

Hâdise Mısır'da veyâ civârında geçtiği için, "Mısır" kelimesine yer verilmiştir. Ancak kelimenin bundan başka ülke manası da vardır.

Güzellikle Hz. Yûsuf birlikte geçer. Bu sebeple "Mısır-ı hüsn" ve "Yûsuf-ı Ken'an" aynı anda zikredilmiştir.

Beyitte bu malzeme kullanılmakla birlikte, buradaki Yûsuf Şâir'in güzellikte Yûsuf'a benzettiği sevgilidir.

Muhibbî, "Ey Mısır'ın Yûsuf'u senin gömleğinin zerre kadar kokusu erişir erişmez Yâkûb'un gözü açılrsa buna şaşılmaz, der. Çünkü nitekim öyle olmuştur.

Gözü açılrsa Yâkûb'un nola ey Yûsuf-ı Mısırî
İrişdi çün senün pirehenünle zerrece buyın (1502 / 2)

Bazı beyitlerde ise Yâkûb (a.s.) Hz. Eyyûb ile birlikte zikredilmiştir. Onları Eyyûb bahsinde vereceğiz.

1.2.5. Hz. Yûsuf (a.s.)

Kur'an'ın Yûsuf sûresinde hayatı diğer peygamberlerin hayatlarına nazaran tafsilâtli olarak anlatılmıştır.⁵⁴

Kendisinden evvel ve sonraki peygamberler, bildiğimiz kadarıyla, ekseriyâ ya kavminden yahut da mensub olduğu topluluğun hükümdarlarından, ileri gelenlerinden çekmiştir. Fakat Yûsuf (a.s.) kardeşlerinin kıskançlık ve hilesiyle hayatının bir kısmını esir ve mahkûm olarak geçirmiştir.

Edebiyatımızda güzellik timsâliğ olarak işlenmiştir. Divân'da Hz. Yâkûb'la birlikte işlendiği beyitler olduğu gibi, müstakil olarak işlendiği beyitler de mevcûttur. Yer aldığı beyitlerde güzelliğinden, ahlâkından söz edilir. Coğrafyayla ilgili olarak, Mısır, nil, Ceyhun,

⁵³ Divân, b.b., 447 / 2, 425 / 5, 535 / 3, 920 / 3, 2305 / 5, 2521 / 3, 1098 / 2, 1212 / 2, 492 / 2.

Ken'an ili (Filistin), gibi ibâreler yer alır. Sabâ, koku, şeker, genc, zindan, aziz gibi kelimeler kullanılır.⁵⁵

Ağırınca dürr ü cevher birle tartılsa nola
Ol 'azîzüm, Mısr-ı hüsnün Yûsuf-ı Ken'anıdır (378 /3)

Şâir, azizi olarak kabul ettiği muhtemelen sevgiliye, güzellik ülkesinin Yûsuf'u sıfatını yakıştırarak ağırlığına inci ve mücevherlerle tartılsa lâyıktır, der.

Senün Yûsuf cemâlünü görenler terk-i cân itdi
'Aceb mi Yûsuf'i görüp elini cümle zen kesdi (2759 / 3)

Hız. Yûsuf kıssasında, Züleyha Hz. Yûsuf'a olan tutkunluğundan dolayı şehrin kadınlarının diline düşer. Bu sebeple bir gün bir grup kadını evine davet eder. Ellerine birer bıçak verir ve Hz. Yûsuf'u gizlediği yerden çıkarır. Onun güzelliği karşısında hayrete düşen kadınlar ellerini keserler. Şâir bu hâdiseye işâret ederek, Yûsuf'u gören kadınların ellerini kesmeleri şaşılacak bir şey değildir. Çünkü sen Yûsuf yüzlüyü görenler canlarını bile terk ettiler, der.

Sabr kıl nefse Muhibbî eyleme rüsvâ özünü
Sen de Yûsuf gibi zindâna varup mihmân ol (1755 / 5)

Yukarıdaki beyitte yine Yûsuf (a.s.)'ın kıssasına işâret eden Şâir, Onun nefesine yenilmektense zindanı tercih etmesindeki fazileti kendi kendine de dûstur olarak tavsiye etmektedir.

Nebâtum, şekkerrüm, gencüm, bu âlem içre bî-rencüm
Azizüm, Yûsuf'um, vârum, gönül Mısrındaki hânım (1848 / 6)

Mısr-ı hüsn içre görsem eyâ Yûsuf-cemil
Tan degüldür gözlerüm yaşına dinse 'ayn-ı Nîl (1687 / 1)

⁵⁴ Kur'an-ı Kerim, Yûsuf / 4-102, Mü'min / 34.

⁵⁵ Divân, 1536 / 4, 2230 / 4, 202 / 4, 1044 / 3, 522 / 2, 304 / 2, 468 / 4, 878 / 4, 941 / 3, 1032 / 2, 1681 / 3, 1729 / 1, 2541 / 4, 2529 / 3, 2382 / 4, 2346 / 4, 2312 / 3, 2212 / 3, 1695 / 2, 231 / 2, 97 / 2, DNS, 16, s. 840.

1.2.6. Hz. Eyyûb (a.s.)

Rabb'ının imtihanını başarıyla vermesiyle meşhûr olan Eyyûb (a.s.)'dan, Kur'an-ı Kerim ve Kitâb-ı Muaddes bahseder.⁵⁶

Edebiyatımızda bu imtihândaki sabrı övgüyle ideal olarak işlemiştir. Benzetmelerinde idealleri hedefleyen Divân Edebiyatı'nda dâima uç noktalara gidilir. Ve bu şekilde karşılaştırmalar yapılır. Hz. Eyyûb ve Yâkûb'un birlikte anıldığı beyitlerin varlığından söz etmiştik.⁵⁷ Yukarıda ifâde edilen fikre bunlar örnektir.

Çeşmüm aglar dîde-i Yâkûb'dur

Sabr ider dil derde san Eyyûb'dur (DNŞ / 19, s. 842.)

Şâir, gözünün Yâkûb'un gözü kadar ağladığını, gönlünün derde Eyyûb kadar dayandığını ifâde ederek, bu hususlarda sembol hâline gelen şahsiyetlerle kendi durumu arasında bir benzerlik kurmaktadır.

1.2.7. Hz. Mûsâ (a.s.)

Kendisine Kitâb gelen dört büyük peygamberden biridir. Hak Teâlâ ile Tûr-ı Sinâ'da konuştuğu için "Kelîm" sıfatıyla anılır. Kavmini Hak dine davet yolunda bir hayli çaba sarf ettikten sonra nihâyet onları inandırmışsa da bir müddet Allah'tan, İlâhî emirleri almak için ümmetinden ayrılınca, onlar yeniden altın buzağı yaparak ona tapmağa başlamışlar, Mûsâ (a.s.) Tevrât'la dönüp geldiğinde, kavminin hâlini görünce, çok kızmış, yeniden onları imâna dâvet etmiştir.

Kur'an-ı Kerim'de Mûsâ'nın, kavminin ve Firavun'un yaptıkları anlatılmıştır.⁵⁸

Divân'da, Tûr dağındaki tecelli hâdisesi, âsâ ve Yed-i Beyzâ mucizeleri Firâvun ve mukaddes vâdi ibâreleri yer almaktadır.⁵⁹

Ger tecellî itmese Mûsâ'ya nûr-ı nâr-ı 'ışk

Bir kadem basmazdı ol vâdi-i Eymenden yana (53 / 4)

⁵⁶ K. Kerim, Nisâ / 163, En'am / 84, Enbiyâ / 83, 84, Sad / 41-44.

⁵⁷ Divân, 115 / 1, 172 / 1.

⁵⁸ K. Kerim; Bakara / 51, 53, 54, 55, 60, 61, 67, 87, 92, 108, 246, Âl-i İmrân / 84, Nisâ / 153, 154, 165.

Şâir, aşkın ateşinin şulesi Mûsâ'ya görünmeseydi O, tecelli hâdisesinin gerçekleştiği Eymen vâdisinden tarafa bir adım bile atmazdı, der. Buradaki aşk şüphesiz Allah aşkıdır. Mûsâ'yı o tarafa çeken Allah'ın kudret ve irâdesidir.

Dehr Fir'avnın meger imâna da'vet itmege
Gösterür mu'ciz yed-i beyzâ'yı Mûsî-var gül (1704 /8)

Muhibbî, Hz. Mûsâ – Tanrılık taslayan – Firavun'u “yed-i beyzâ ile nasıl imâna dâvet etmişse, Dehr Firavun'una da gül, âdeta mucize gösterir, der.

Nâziat sûresi'ndeki 15. âyetten, 24. âyete kadar olan kısımda Firavun'un imâna dâvet edilmesi ve onun tanrılık iddiası söz konusudur. Burada ona telmih vardır.

1.2.8. Hz. Dâvûd (a.s.)

İsrailoğullarının hem peygamberi hem de hükümdârı olan Dâvûd (a.s.)'a İlâhî kitaplardan olan Zebûr inmiştir. Ancak Zebûr, nasihatler ve İlâhî neşîdelerden oluştuğu için, Dâvûd (a.s.) Hz. Mûsâ'nın şeriatıyla hüküm sürmüştür.⁶⁰

Kur'an-ı Kerim'de, Dâvûd'a hükümrânlık ve hikmet verildiği Câlût'a gâlip geldiği gibi hususlara dikkat çeken âyetler vardır.⁶¹

Edebiyatımızda Dâvûd Peygamber, demire eliyle şekil verecek kadar güçlü-kuvvetliliği, savaçılığı ve sesinin güzelliğiyle anılır.

San giyer ol sîm-ten üstine Dâvûdî zırh
Her kaçan eyler perişân giysûları (2772 / 4)

Şâir; zannedersiniz ki, o gümüş tenli üzerine Dâvûd'un zırhı gibi bir zırh giymiş, daima saçlarını darmadağın eder, der. Dâvûd3i zırh ve onu giymek, ifâdeleri bir araya gelince “giysû” kelimesi asker pozisyonundadır. Böylelikle beyitte güzelden yola çıkarak bir savaş tablosu çizilmiştir.

Dün ser-âgâz eyledi meclisde yâr

⁵⁹ Divân, b.b., 698 / 1, 575 /3, 1219/ 2, 1534 / 5.

⁶⁰ A. Cevdet, Kısas-ı Enbiyâ, İstanbul, 1973, s. 34-35.

⁶¹ K. Kerim, Bakara / 251, Nisâ / 163, Mâide / 78, En'am / 84, Ahzâb / 10, 11, Sad / 17-26.

Sanasın kim okudı Dâvûd Zebûr (497/ 2)

Muhibbî, sevgili meclisde gazel okumaya başlayınca, bu hâli görenler, Dâvûd Zebûr’u okuyor sandı, der.

Söze geldükçe ol meh-rû düşer üstine bî-diller

Nitekim kuşlar üşmişdür işidüp savt-ı Dâvûd’u (2736 / 3)

Beyitte Şâir, bir âyet-i kerîmeye de işâret ederek⁶² o ay yüzlü konuşmaya başlayınca gönlünü kaptıran âşıklar, üzerine düşerler. Nitekim Dâvûd’un sesini duyan kuşlar başına üşüşmüştü, demektedir.

1.2.9. Hz. Süleyman (a.s.)

Dâvûd (a.s.)’ın tahtına verâsetle geçen Süleyman’a Hak Teâlâ peygamberlik de vermiştir. Kur’an’da kendisine hikmet verildiği, Onun da buna şükrettiği ifade edilir. Ayrıca, kuşlardan, cinlerden, insanlardan müteşekkil bir orduya sahip olduğu belirtilir. Bundan başka rüzgârın emrine verildiği, erimiş bakırın Onun için sel gibi akıtıldığı, üç ayağının üzerinde durup, bir ayağını yere diken çalımlı ve safkan koşu atlarının sunulduğu ve ölümle karşı karşıya getirilerek, imtihandan geçirildiği belirtilir.⁶³

Divân’da mûr, murgân, saltanat, taht, çekirge gibi motiflerle anılır.⁶⁴

Mûr gibi pâymâl itdürme gel miskinleri

Saltanat geçer Süleyman dahi olsan hemçü bâd (321 / 2)⁶⁵

Şâir, zavallıları karınca gibi ayakaltında ezdirme, Hz. Süleyman da olsan saltanat geçicidir, derken Neme Sûresi’ndeki 18-20. âyetlere işâret etmiştir.

Taht ü tâc ü saltanat berbâd olur çün ‘akîbet

Kendüni âlem serîrine Süleyman oldı tut (184 / 3)

Yukarıdaki beyitte, yaklaşık aynı ifâdeyi daha açık işlemiştir.

⁶² “Dâvûd’la beraber tesbih etsinler diye dağları ve kuşları buyruk altına aldık.”, Enbiyâ / 78, 79.

⁶³ K. Kerim, Nehl / 16, 7, Bakara / 102, Nisâ / 163, En’am / 84, Enbiyâ / 78, 79, 81, Sebe / 12, Sâd / 30, 34.

⁶⁴ Divân, b.b. 261 / 2, 271 / 2, 496 / 2, 852 / 1, 870 / 2, 1709 / 4, 2540 / 2, 2641 / 2, 2263 / 5, 2090 / 3, 2037 / 7.

Ger Süleymandur disem Mecnûna kimse lâ dimez

Vahş u tayrı kullanır mıydı Süleyman olmasa (DNŞ / 183, s. 872)

Mecnûn çöllere düştükten sonra oradaki hayvanlarla anlaşmaya başlamıştır. Şâir, Hz. Süleyman vahşi hayvanların, kuşların dilini kullanırdı. Mecnûn da onlarla konuşabildiğine göre, Mecnûn'a Süleyman dense kimsenin hayır demeyeceğini, ifâde eder.

Her ne söz kim söyleye her bir sözi bir nüktedir

Ol Süleyman-ı zaman hep dil anun fermânıdır (371 / 4)

1.2.10. Hz. İlyâs (a.s.)

İlyâs (a.s.) Hz. Hârun'un torunudur. Ba'lebek ve havalisine gönderilmiştir. Kavmi Bal adını verdikleri altın bir puta tapmaktaydı. Onları âlemlerin Rabbine davet ettiyse de inandıramadı.⁶⁵

Divân'da, peygamber olup olmadığı kesinleşmeyen Hızır (a.s.)'la birlikte sâdece bir beyitte adı geçmiştir:

Dostum gel hor nazar itme bu dünya nâsına

Tûş olayın nâgehân sen Hızır ile İlyâs'ına (DNŞ, 9, 14, s. 825)

Burada Şâir, sevgiliye seslenerek, dünya insanlarına hor nazarla bakma ki, ben de ansızın sana ulaşayım, sen, Hızır'la İlyas'ın der.

Beyte Hızır ve İlyas, nâgehân, dünya insanlarına hor bakmama ifâdeleri yerleşmiş olunca, halâ yaşadığına inanılan ve darda kalan insanları ansızın ortaya çıkararak, kurtaran Hızır ve İlyas motifi hatıra gelir.

1.2. 11. Hz. Yûnus (a.s.)

İsrailoğulları'na gönderilen peygamberlerdendir. Ninova (Musul) halkına gönderilir ve onları imâna davet eder. Fakat halkına söz dinletemeyince, onlara gücenip, gitmek ister. Allah tarafından vahiy gelmeden, yaptığı işten Allah rızası olmaz. Ve Onu bir balığa yutturur.

⁶⁵ Beyitteki “geçer” kelimesi Coşkun Ak yayınında “giçer” okunmuştur.

Yûnus (a.s.), tövbe edince, balık Onu sahile kusar. O da vazifesinin başına döner. Kurân-ı Kerim’de adının verildiği bir sûre vardır. Bu sûrenin 98.âyetinde ve çeşitli âyetlerde de Ondandır bahsedilir.⁶⁷

Edebiyatımızda balıkla işlenmesinin sebebi budur. Hatta “Zünnûn” lâkabıyla anılır.

Gaflet itme zulmet-i şebde uyan an yarüni

Kesmedi zikrini Yûnus miskin iken batn-ı Hût (230 / 6)

Muhibbî, kendine, gece karanlığında uyan, gaflette olma sevdiğini an. Çünkü, Hz. Yûnus balığın karnında zavallı ve âcizken dahi Allah’ı anmaktan geri durmadı, demektedir.

Yaşam deryâ olalı ağlamaktan

İçinde bu gönül zü’n-n3una benzer (425 / 8)⁶⁸

1.2.12. Hz. İsa (a.s.)

Hz. İsa, kendisine ilâhî kitaplardan İncil-i Şerif’in gönderildiği resullerdendir. Yahudilere yeni bir mesajla gelen Hz. İsa’yı bu kavim doğumundan itibaren kabullenemedi. Sonunda öldürmeye karar verdiler. İsa (a.s.)’ın etrafında bulunan oniki havariden Yuda adlı biri öldürmek için peygamberi arayan Yahudilere yerini haber verdi. Fakat Yahudiler alelacele Hz. İsa’yı çarmıha geriyoruz zannederek bu adamı öldürdüler. Allah da Onu göğe çekti.⁶⁹ Kur’an-ı Kerim’de Âl-i İmrân sûresinin 55.âyetinde Hak Teâlâ “Ey İsa seni vefat ettireceğim, seni nezdime yükselteceğim” buyurmaktadır.

Kur’an-ı Kerim’in birçok yerinde adı geçen peygamber, hakkında Ona kitap verildiği, mucizeler verildiği, Rûhu’l Kuds’le desteklendiği, beşikte konuşup, yetişkinliğinde Tevrat’ı ve İncil’i öğreteceği, Allah Hz. Âdem’i nasıl yarattıysa Onu da o şekilde yaratmış olduğu, Hak Teâlâ’nın Hristiyanlardaki teslis inancı hakkında İsa (a.s.)’yı sorguya çektiği, Onu ve annesini Allah yerine koymaları, Hz. İsa’nın peygamberimizin geleceğini müjdelemesi, Hz.

⁶⁶ K. Kerim, En’am / 85, Saffat / 123-132.

⁶⁷ K. Kerim, Nisâ / 163, En’am / 86, Saffat / 139-148.

⁶⁸ Divân, 427 / 5, 2329 / 5.

⁶⁹ A. Cevdet, Kısas-ı Enbiyâ, İstanbul 1973, s. 40-45.

İsâ'yı öldüremedikleri, öldürdüklerinin onlara Hz. İsâ sûretinde gösterildiği, bilâkis Allah'ın Onu kendi katına aldığı gibi hususlara işâret edildiği görülür.⁷⁰

Divân edebiyatında Hz. İsâ'nın göğe çekilişi hâdisesi sıkça anılır. Muhibbî Divânı'nda da, ölüyü diriltmesi, göğe çekilmesi, tecerrüd sıfatı ile adı geçmiştir. Ayrıca bir beyitte Hz. Nuh'la, bir beyitte annesi Meryem ile bir beyitte de Hızır (a.s.)'la birlikte işlenmiştir. Birkaç yerde Karun'la ve bir beyitte de İlkçağlarda yaşamış ünlü Yunanlı hekim Câlinûs'la birlikte geçmiştir.

Hak'un emriyle İsi'yi vücûda
Götürmez her nisâ bil Meryem olmaz (1171 / 2)

Şâir, Meryem'in ululuğunu, ifâde ederken, Hz. İsâ'yı Allah'ın emriyle dünyaya getirdiğine dikkat çekiyor. Çünkü Hz. İsâ babasız dünyaya gelmiştir.

Ey tabîbâ ol Mesihî-demden olmazsa ilâc
Fâyide yok günde bin kez tıbb-ı Câlinûs'a bak (1450 / 4)

Hz. İsâ'nın mucizelerinden biri kabul edilen, ölüyü diriltmesi Divân edebiyatında, sevgiliye atfedilerek, yer almıştır. Beyitte Şâir, “Ey tabib o Mesih'in nefesi olan sevgiliden ilâc olmazsa, Câlinûs'un tıbbına günde bin kez baksan da faydasızdır, der.

Öldürdi firkatün beni ey bî-vefâ yetiş
Dirgür Mesîh gibi beni kıl du'a yetiş (1284 / 1)

Muhibbî, sevgiliye, “ Ey vefasız ayrılığın beni öldürdü, yetiş Mesih gibi dua kılarak, beni dirilt.”, der. Bir önceki beyitte olduğu gibi Hz. İsâ'nın mucizesine atıf vardır.⁷¹

İsî lebüni göre dirdi 'ayn-ı rûh
Zülfün dirâzına nola dinilse ömr-i Nûh (304 / 1)

⁷⁰ K. Kerim, Bakara / 87, 253, Âl-i İmrân / 45, 49, 52, 55, 59, 84, Nisâ / 157, 158, 163, 171, Mâide / 17, 114, 116, 118, En'am / 85, Şûrâ / 13, Zuhur / 57, Haşr / 6, Mâide / 72, 75, Tevbe / 30, 31, Saff / 6, Meryem / 30, Mü'minûn / 50, Ahzâb / 7, Hadîd / 27.

⁷¹ Coşkun Ak yayınında “dua” okunan kelime, “devâ” olabilir.

Şâir, yine sevgiliye seslenerek, “Hz. İsa senin dudağını görseydi ruhun kaynağı yahut gözü derdi. Saçının uzunluğuna da Hz. Nuh’un ömrü denilse ne olur ki?” demektedir. Burada “ayn-ı ruh” terkibi üzerinde biraz durulacak olursa, ruhun kaynağı şeklinde yorumlanırsa, hayat verici bir tarza bürünür. Ruhun gözü olursa, suyun gözü gibi, ruhun bedenden çıktığı yer mânâsıdır. Hatta okunurken, aynı ruh şeklinde telaffuz edildiği takdirde de mânâ ruhtur.

Saçın uzunluğunun Nuh’un ömrüne teşbihi hadisesine gelince Şâir, böyle denilse, ne olur ki, diyerek, aslında bu benzetmeyi yapmadığını sanatkârâne bir söyleyişle sezdirmektedir.

Dil viren medfûn olur dünyaya bil Kârun-veş
Kim tecerrüd eyledi gönüllerdedür İsa gibi (2667 / 2)

Muhibbî, beyitte Kârun’la, Hz. İsa’yı karşılaştırarak, Allah rızasını gözetmeyip, bu dünyaya gönlünü bağlayanlar, Karun gibi yere gömülür, kim de kendini bu dünyada mücerret hâle getirirse İsa (a.s.) gibi gönüllere yer eder demektedir.⁷²

Bundan sonra peygamberler halkasının sonu olan Hâtemü’l Enbiyâ, sevgili peygamberimize geçmeden önce Kur’an’da da adı geçen, fakat peygamber olup olmadığı belli olmayan Lokman ve Hızır (a.s.)’la ilgili beyitleri burada vereceğiz:

Leblerinden gel ilâc eyle bu ben dil-hasteye
Bilürem ki, okumışdur hikmet-i Lokmân ile (2570 / 2)⁷³

Fitne dilden zulmet-i hicrân içinde kalmışam
Hızır olup ben kalmışa gel göstere râh ey sabâ (47 / 4)

1.2.13. Hz. Muhammed (s.a.v.)

Hz. İbrâhim’in iki oğlundan; İshak (a.s.)’dan çok sayıda peygamber gelmiştir. Ancak İsmail (a.s.)’dan sâdece Hz. Peygamber gönderilmiştir. Şüphesiz O da hepsinden üstündür ve bu hazinenin mührüdür.

⁷² Kârun: Hz. Mûsâ’ya karşı tavır alan Firavun’un nâzırlarından biridir. Efsânelere göre son derece zengindir. K. Kerim’de üç yerde ismine rastlanır. Buna göre Hâmân ile beraber Firavun’un İsrailoğullarına zulüm eden iki nâzırdır. Kitâb-ı Mukaddes’te adı Karahtır. “Muallim Nâci, Istılahat-ı Edebiyye, (Haz.) Alemdâr Yalçın, Abdulkadir Hayber, Ankara s. 155.

⁷³ Divân, b.b., 271 / 3, 1849 / 4, 157 / 3, 216 / 2, 2055 / 4, 1002 / 4, 1349 / 4.

Kur'an-ı Kerim'in 200'e yakın âyet-i kerîmesinde Peygamberimizin çeşitli vasıfları üzerinde durulmuştur. Bunlardan bazıları Onun elçi olduğu, âlemlere rahmet olmak üzere gönderildiği, bütün insanlara gönderildiği, Onun da insan olduğu, bir zorba olmadığı, yüce bir ahlak üzere olduğu, ıslahatçılığı, kendi keyfine göre konuşmadığı, mü'minlere öz canlarından daha yakın olduğu, vazifesini adaletle yaptığı, hanımları, Peygambere salat ve selâm, Ona saygı, mucizeleri, şefaati, Peygamberin ümmetine düşkünlüğü, mes'ûliyet sınırı, müşriklerin Ona karşı tavrı, yakın akrabalarını dine davet gibi hususlara yer verilmiştir.⁷⁴

Peygamberimizin üstün kişiliği ve örnek ahlakı her müslümanı yakından ilgilendirmiştir. Onun hakkında yazılan hususi kitaplar, hayatını konu alan manzûmeler, Divânlarda Ona atfedilen şiirler, düzenlenen Hilyeler, Hz. Muhammed (s.a.v.)'e duyulan sevgi, saygı ve hasretin sembolüdür.

Üzerinde çalıştığımız Divân'da da seçkin bir yeri vardır. Peygamberimizin adının geçtiği beyitlerde, bir başka konu, yâni lâdinî bir mevzuu ekseriya söz konusu değildir. Hatta Onun methedildiği, anlatıldığı, naat adını verdiğimiz müstakil gazeller mevcuttur.

Bunlar sırasıyla; 3. Gazel, 4. Gazel, 9. Gazel, 10. Gazel, 11. Gazel, 18. Gazel, 19. Gazel, 23. Gazel, 26. Gazel, 145. Gazel, 153. Gazel, 182. Gazel, 276. Gazel, 279. Gazel, 359. Gazel, 1465. Gazel, 2659. Gazellerdir.

Edebiyatımızda Onun yeryüzünü şerefliendireceği zamanlardan başlayan ve hayatı boyunca devam eden fevkâlâdeliklerin çoğuna yer verilmiştir.

Muhibbî Divânı'nda bu hususları tesbite çalıştık.

Yâr eger zülfin giderse gün yüzünden gam degül

Çün Muhammed devridür küfre gerekmez iltifat (DNŞ, 18, s. 859.)

1.2.13.1. Kureyş'den Oluşu

Ey melek-haslet ü nûr-ı Hüdâ vü Kureşî

Kangı kâfir ola kim sevmeye sen hûr-veşî (10/1)

“Ey melek tabiatlı, Ey Allah'ın nûru ve Kureyş'e mensub! Sen güzellikte hûri gibi olanı sevmeyen hangi kâfirdir.

⁷⁴ K. Kerim, Feth / 29, Enbiyâ / 107, Sebe' / 28, İsrâ / 93, Kehf / 110, Fussilet / 6, Kaf / 45, Gâşiye / 21-22, Kalem / 4, Hûd / 88, Necm / 3, Ahzâb / 6, Tahrîm / 1, 3-5, Ahzâb / 56, Nûr / 62, 63, Hucurat / 1-5, Kamer / 1,

1.2.13.2. Peygamberliğine Dört Kitabın Şâhitliği

Dâ'vet-i Hakk'a yeter gerçi bugün iki güvâh
Hak resûl olduğuna çâr-kitab oldu şühûd (9 / 3)

“Hakk'a, hakikate davet için iki şâhit yeterlidir. Buna rağmen, Onun gerçek resûl olduğuna dört kitap şâhitlik etti.”

Burada “Da'vet-i Hak” terkiibini Şâir, kinâyeli olarak kullanmıştır. Hem gerçeğe çağrı, hem de Allah'a çağrı manâsı vardır.

Böylelikle şâhitlikle ilgili fikhî bir meseleyi de hatırlatmıştır.

1.2.13.3. Onun Yolunda Olanlar ve Olmayanlar

Eyledün nûrun ile 'âlemi ser-cümle sefid
Benden oldu Arab u Acem ü hem Habeşî (10 / 2)

Muhibbî, Peygamberimize hitâben; “Sen, nûrunla âlemi baştanbaşa bembeyaz ettin, Arap, Acem ve Habeşli hepten sana köle oldu”, der.

Tutmadı çünkü cân u gönülden nasîhatun
Nâr-ı Câhîm'e girdi anuçün Ebû Leheb (145 / 4)

Yine Hz. Peygambere seslenen Şâir, Ebû Leheb “Senin öğütlerini canla, başla kabul edip, kurtulacağına, aksine sana karşı gelerek, cehennem dibini, kendi kendine hazırlamış oldu.”, der.

Kim boyun sunmadısa emrüne ey şâh-ı güzîn
Eyleye anı Hüdâ kahr ile çün Kavm-i Semûd (9 / 7)⁷⁵

Bilmeyüp toğrı yolu sana muti' olmadılar

İsrâ / 1, Necm / 1-18, Hicr / 88, Tevbe / 128, Kehf / 6, Şuara / 3, En'am / 50, 66, 104, 107, Yûnus / 49, 108, Hûd / 12, Nahl / 35, 82, Furkan / 56, Ankebut / 50, Şûrâ / 48, Ahkaf / 9, Mücâdele / 8, Şuârâ / 214, vb.
⁷⁵ K. Kerim, A'raf / 73, Tevbe / 70, Hûd / 61, 95, İsrâ / 59, Hacc / 44, Furkân / 38, vb.

Kaldılar nâr-ı Câhim içre Nasâra vü Yehûd (9 / 6)

1.2.13.4. Allah Katında Kıymeti

Oldı hakkında senün nâzil çü Taha Yâ vü Sin
Hâk-rûb-ı âsitanun şehper-i rûhü'l-emîn (18 / 1)

Şâir, senin hakkında Taha ve Yâsin sûreleri inmiştir, demektedir. Ta-ha ve Yâ-sin harflerine müfessirler; Ey Muhammed, manasını vermişlerdir. Bu harfler Hz. Peygambere atıf olarak kabul edilmiştir.

İtmesen nûr-ı şeriatle münevver âlemi
Tutar idi bu cihânı se-te-ser zulm ü dalâl (11 / 4)

“Şeriatın nûruyla bu âlemi aydınlatmasaydın, cihânı baştanbaşa karanlık ve dalâlet tutardı.”

Nûr umarsa nola senden rûz u şeb şems ü kamer
Hem habîb-i Haksın ü hem rahmeten-lil-âlemîn (225 / 2)⁷⁶

Enbiyânın hâtemisin hem nebiler serveri
Devlet-i sermed bulur her kim ki suna dest (182 / 2)
Olmasaydun sen Hüdâ halk itmez idi âlemi
Oldı yüzün suyuna cümle semâ ile zemîn (2251 / 3)

Beyitte, “Sen olmasan, felekleri yaratmazdım.” Şeklindeki Hadîs-i Kudsî’ye işâret vardır.⁷⁷

1.2.13.5. Ümmiliği

‘İyân oldı ‘ulûmı kâyinâtun
Sana okumadan mektebde ebced (359 / 2)

⁷⁶ “Seni, ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”, Enbiyâ / 107.

“Kâinatın ilimleri, sana, mektepte ebced bile okumadığın halde açıklandı.”

1.2.13.6. Mi'râcı ve Kamer Mucizesi

Kur'an-ı Kerim'in İsrâ sûresinin 1.âyetinde Kâbe'den, Kudüs'teki Mescidü'l Aksa'ya kadar açık olarak anlatılmıştır. Fakat diğer hususlardan bir kısmı Necm sûresinin 1-18.âyetlerinde kapalı bir şekildedir. Müfessirler çeşitli şekilde yorumlamıştır.⁷⁸

Kapuna gelür seher gün tâ ala senden sabak
Bedr iken itdün işâret aya oldu iki şakk (1393 / 1)

Muhibbî, güneş senden ders almak için seher vakti kapına gelir. Dolunay hâlindeki aya işâret ettin ikiye böldün, der.

Peygamberimizden mûcize isteyen müşriklere gösterdiği mûcizelerden biri de ayı ikiye bölme hâdisesidir.⁷⁹

1.2.13.7. Ümmetine Şefaati

Peygamber Efendimiz Cezâ Günü'nde ümmetinin kurtuluşu için onlara şefaatecektir:⁸⁰

Umaram her bir adun başka şefaateyleye
Ahmed ü Mahmûd Ebu'l-Kasım Muhammed Mustafa (4 / 3)

Eyle nazar şefi'ol sensin şefi'-i ümmet
Gülbanküni çekerler cümle senün halayık (1462 / 5)

Rûz-ı mahşerde nidâ cennetinden ire ümmete (18 / 4)⁸¹

⁷⁷ Hadis kaynaklarda bulunamamıştır.

⁷⁸ Mirâc: "...Cebrâil (a.s.) bir gece geldi, Rasûl-i Ekrem'i aldı, Kâbe'den, Kudüs'deki Mescidü'l Aksa'ya kadar götürdü. Oradan yukarı çıkardı. Bütün semâları dolaştırdı. Sonra O Allah'ın sevgilisi bu görünen âlemin dışına çıkarıldı. Cenâb-ı Hakk'ın kelâmını işitti ve cemâlini gördü. Yine o gece döndü. A.C., K. Enbiyâ, İstanbul, 1972, s. 109.

⁷⁹ Divân, b.b. 1407 / 4, 1416 / 1.

⁸⁰ Divân, b.b. 1840 / 4, 1819 / 5, 1768 / 4, 2076 / 5, 1867 / 2, 2523 / 3, 2488 / 6, 2142 / 5, 2167 / 3, 2169 / 5, 523 / 5, 984 / 7, 1294 / 5, 1462 / 5, 1573 / 5, 2383 / 1, 2251 / 4, 62 / 5, 61 / 6, 1407 / 5.

⁸¹ "Bu adn cennetidir, oraya giriniz ve "ebedî olarak kalınız".", Zümer / 73.

1.2.13.8. Mahlûkatın Efendisi Oluşu

O'nun nûrlu yüzünü seyretmek için, gökten melekler, yere inerler:

Temâşâ itmege gökden melekler

Yüzün görmege inerler zemine (2383 / 3)

Berki'ün keşf eyledün yüzünden ey şâh-ı rüsûl

Heybetünden on sekiz bin âlem itdiler 'arak (1416 / 3)

Bu beyitte, Muhibbî Peygamberimize, “Ey Allah'ın elçilerinin şâhı yüzünden örtüyü kaldırıncâ, senin heybetinin karşısında on sekiz bin âlem ter döktü.”, demektedir.

Şâir, gülün çiçekler arasında seçkin oluşunu, peygamberin terinden vücûda gelişi inancına bağlar:

Çün 'arak dökdi Muhammed anı bitürdi Hak

Anun içündür Muhibbî olduğu mümtaz gül (1753 / 5)

1.2.13.9. Şairin Peygamber Sevgisi ve Ona Hürmeti

Muhibbî, Peygambere karşı büyük bir sevgi beslemekte ve Ona bende olmayı arzu etmektedir. Şefaatinin ümit etmektedir.⁸²

Gördük düşümde gice Mübârek cemâlini

Dilden gider mi hiç hayâli Muhammed'ün (1465 / 2)

Gönül virdüm yine bir meh-cebine

Ki oldur Fahr-ı âlem ben kemîne (2488 / 1)

Kapuna hicâb ile yüzün sürdi Muhibbî

Kimseye degül lîk sana cân ile muhtâc (276 / 4)

⁸² Divân, b.b. 1094 / 7, 1460 / 5, 158 / 4, 2708 / 3.

Bu beyitte Şâir, Peygamberimizin mânevî gücü ve kıymetini takdir ederken, Onun büyüklüğü karşısında hürmet duygusuyla dopdoludur. Burada, maddî güç olarak herşeye sahip olan Muhibbî, kendi ifâdesiyle “kimseye muhtâc değil” fakat mânânın rehberine bütün samimiyetiyle ihtiyâç duyduğunu söylemektedir.

Tut elümi ayaga düşdüm gel ey dîn serveri
Eyleyem dinün yolından cân u dil ile gazâ (26 / 5)

Hüdâ'nun hem kulısın, hem hâbibî
Şefaatden unutma ben garibi (19 / 2)

Bir beyitte de havf ve recâ sahibi olduğunu belirterek şöyle der:⁸³

Tevbe eyleyüp günâha tut ümidin Hazrete
Görürem sende dilâ havf u recâ eksük degül (1706 / 4)

Yüzinde berk urur nûr-ı Muhammed ey Mesîhâ-dem (2042 / 2)
Bu hüsn ile bu hulk ile Hüseyin ü yâ Hasensin sen (2041 / 5)

Senün medhüne bu beytüm görenler
Değişmez anı dürr-i semîne (2383 / 4)

Şâir, Peygamber sevgisinin yanında Onun ailesine karşı da muhabbet besler:⁸⁴
Mahşerde Muhibbî umaram ide şefaat
Cân u dil ile bendesiyem çünkü ben âlün (1570 / 5)

Bir Hasen-hüsn ü Hüseyini-bû şehün abdalıyam
Yâralar sînemde kim var Zü'l-fikârumdur benüm (1841 / 4)

⁸³ “Allah, (kullarının birbirine rahmet edegeldikleri) rahmeti yarattığı gün, onu yüz rahmet olarak yarattı da kendi yanında doksan dokuz rahmeti tutup, alıkoydu, geri kalan tek bir rahmeti de bütün mahlûkları arasına salıverdi. Eğer kâfir Allah yanında bulunan rahmetin hepsini bilir olsaydı cennetten ümidini kesmezdi. Eğer mü'minin de Allah yanındaki azabın hepsini bilir olsaydı, ateş azabından emin olmazdı.”, **Sahih-i Buhârî ve Tercemesi**, Mütercim Mehmed Sofuğolu, 14. C., s. 6398-99, İstanbul, 1981.

⁸⁴ Divân, 73 / 5.

1.2.13.10. Hadisleri

Anun her bir hadîsi bir güherdür

Anı virmez bilen dürr-i semîne (2488 / 3)

Peygamberimizin birkaç doğrudan ifâde edildiği hatta iktibas edildiği yâhut da işâret edildiği beyitler de mevcuttur.

Sâf kalb ol her kişiye eyle şefkatle nazar

Fahr-i âlem çün dimiş bir yirde olmaz kîn ü dîn (2192 / 4)⁸⁵

Divân'da birkaç yerde tekrarlanan hadis bir beyitte de şöyle geçmiştir:

Hadden artursa cefânı mihrde oran ile

Çün buyurmuşdur Nebî evsat durur hayra'l-umur (1009 / 2)^{86 87}

Şu beyitte de Yûnus Emre tesirinde bir söyleyişe rsastlarız:

Her ne kim sana sanursun san anı kardaşuna

Fi'l-hakîka sözümü gûş it müselmanlık budur (888 / 3)⁸⁸

Kimsenün 'aybını görüp, kılma zinhâr âşikâr

Günde yüz bin 'aybun örterken İlâhe'l-âlemîn (DNŞ / 3, s. 851.)⁸⁹

Muhibbî eyle hayr ile tasadduk

Senün 'ömrün ola tâ kim ziyâde (2481 / 7)⁹⁰

⁸⁵ "Mü'minin içinde İmân ve hased birlikte bulunmaz." Munzîri, **et-Tergib ve't-Terhîb**, IV, 325, İstanbul tarihsiz, Ofset, Kahire, 1356.

⁸⁶ "İşlerin hayırlısı, ortasıdır.", Aclunî, **Keşfü'l-Hafa**, C. I, s. 391, Beyrut, 1352.

⁸⁷ Divân, 1316 / 3, 1318 / 2, 1315 / 2.

⁸⁸ "Mü'min kendisi için istediğini din kardeşi için de istemedikçe gerçek imân etmiş olmaz." Suyûtî, **el-Câmiü's-Sagîr**, 11 / 643, had. no, 9940 (tarihsiz).

⁸⁹ "Kendi ayıplarıyla uğraşmaktan, başkalarının ayıplarını müjdeler olsun farketmeyenlere." Ebû Yâ'la Enes'den, Suyûtî, **el-Câmiü's-Sagîr**, C. 11, s. 55, (tarihsiz).

⁹⁰ "Sadaka ömrü uzatır." Celâlüddin es-Suyûtî, **el-Câmiü's-Sagîr**, 1, 11, Tahkîk Muhammed Muhyiddin, Abdulhamid, Dımışk (tarihsiz).

1.2.13.11. Dostları (Çâr Yâr)

Peygamberimizin vefâtından sonra idâreci ve dinî lider olarak cemaatin başına geçen kimselerden ilk 4'ü “Çâr Yâr” adıyla da anılır. Bunlar sırasıyla Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'dir.

Divân'da Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz. Ali'nin zikredildiği ve işlendiği beyitler mevcuttur. Hz. Ali ile ilgili birkaç beyitte, Zü'lfikâr, Düldül ve kanber de yer almıştır.⁹¹ Hemen ifâde etmek gerekirse bunlar genellikle kendi hususiyetleri ile değil, bir vesile ile ortaya konmuştur.

Anun için sîneme yazıldı şekl-i Zü'lfikâr

Tâ görenler diyeler kim sîne-çâkundur senün (1584 / 3)

Şâir, âşıkların gönlündeki yaraları lime lime olmuş hançer, kılıç yaralarına benzetir. Hatta çift başlı Zü'lfikâr'a benzetmektedir. Muhibbî'nin kendi sînesindeki yarıklar işte bu şekildedir. Fakat buradaki benzetme daha ziyâde âl-i abâ sevgisinin anlatımıdır.

Umaram rehber ola bize Ebubekr ü 'Ömer

Ey Muhibbî yürüyüp, şarka sipâhı çekelüm (1890 / 5)

Şâir, kendine seslenerek, “ Ey Muhibbî, doğuya asker sevkedelim, umarım Ebubekir ve Ömer bize yol gösterici olur, der. Bu beyitte doğuda gelişen “Şii” tehlikesine işâret vardır. Çünkü Osmanlı'nın doğu seferleri ya İran'la yahut Moğollarladır. Haçlılar olarak genellediğimiz Hristiyan Avrupa Batıdaki tehlikedir. Bununla beraber Sünnîliğin temsilcisi hâline getirilen iki dinî lideri de beyitte zikredip, onların rehberliğini ümit ettiğini söylediğine göre Şi'i tehlikesinin varlığını belirtmektedir, diyebiliriz.

Ben piyâde yârüm olsa esb-i naz süvâr

Cilve itse ol 'ali-vâr ben önünde Kanber'i (2701 / 4)

Muhibbî, ben yay olsam, yârim “naz atının” binicisi, o ali gibi görünse, ali gibi hareket etse ben de kölesi, Kanber olsam, demektedir.

⁹¹ Divân, 752 / 4, 2399 / 4.

1.3. Melekler

Mahlûkâtın bir sınıfı olan meleklerin inancımıza göre, varlığına inanmak, İmanın altı esâsından birini teşkil eder.

Bu hususda Ömer Rıza Doğrul, Yeryüzündeki Dinler tarihi adlı kitabında meleği, “İnsanı hayra yönelten, cezbeden unsur” olarak târif eder. Onun zıddı ise şeytandır.⁹²

Divân’da, Şâir’in melek anlayışıyla ilgili hükümleri ise şu şekildedir:

Mahlûkatın beşer sınıfı olan insan, bu bilhassa sevgilisiyle, melekten daha üstündür.⁹³ Hatta Cennetü’l Me’va’da⁹⁴ dahi Şâir’in sevgilisine benzer bir melek ve dünyada da kendisine benzer bir âşık yoktur.⁹⁵

Geceleri âh eden âşğın âhı, gece sessizliğinin yardımıyla göklerde bulunan meleklerin kulağına kadar gittiği halde, sevgilisi bu sesi işitmez.⁹⁶ Sevgilisinin yüzündeki nûr; nûrdan yaratılan meleklerden dahi parlaktır. Onunla cümle âlem nûrlanır.⁹⁷

Şâir’in gönlünün ateşi yıldızları yakar. O yıldızların nicesi de meleklerin kanatlarını yakar.⁹⁸

Sevgiliden ayrı olarak cennete hatta Firdevs Cennetine⁹⁹ gitse, melekleri gözü görmediği gibi, cennet ise gözüne “beyt-i hazen” görünür.¹⁰⁰

Sabah rüzgârıyla taşınan sevgilinin hâkipâyini melekler gözüne sürme edinse yeridir.¹⁰¹

Giceler eflâkde sûzân olan encüm degül

Ta’na gelmişdir gök ehli çeşm-i hayrandır bana (49/ 2)

Şâir, beyitte hüsn-i ta’lil sanatı yaparak geceleri gökyüzündeki göz göz hâlinde parlayan yıldızların hakikatte yıldız olmadığını, gök ehlinin hayran bakışları olduğunu ifâde eder.

⁹² Geniş bilgi için bkz. Ömer Rıza Doğrul, **Yeryüzündeki Dinler Tarihi**, İstanbul, 1947, s. 337-338.

⁹³ Divân, 1636 / 1, 497 / 4, 642 / 3.

⁹⁴ Cennetü’l Me’va: Cennetin bölümlerindendir. K. Kerim’de; Secde / 19, Necm / 13-15.

⁹⁵ Divân, 1420 / 1.

⁹⁶ Divân, 1140 / 2, 421 / 3, 318 / 1.

⁹⁷ Divân, 584 / 1, 526 / 1, 36 / 5, 829 / 1.

⁹⁸ Divân, 504 / 1.

⁹⁹ Firdevs cenneti; cennetin yüce katlarındandır. K. Kerim; Kehf / 107, Mü’minûn / 11.

¹⁰⁰ Divân, 833 / 2.

¹⁰¹ Divân, 28 / 2.

Melekleri bu şekilde anlatan Şâir, Divânı'nda dört büyük melekten ikisini zikretmiştir. Bunlar Cebrâil (a.s.) ve İsrâfil (a.s.)'dir. Ayrıca Kirâmen-Kâtibin yazıcı melekleri ile kıyamete kadar cezalandırılmış olan, Harut ve Marut'un yer aldığını görürüz.

1.3.1. Cebrâil (a.s.)

Cebrâil Allah'ın elçisidir. O'nun hükümlerini yeryüzüne, peygamberlere ulaştırır. Divânda Cibril ve Ruhü'l Kudüs olarak geçmektedir.¹⁰²

Bir beyitte de Şâir, sevgilinin saçını Cebrâil'in kanadına benzetir.¹⁰³ Muhibbî'nin doğrudan Cebrâil (a.s.)'a ithaf ettiği bir beyit ise şu şekildedir:

Getürür dem-be-dem Tanrı selâmın
Selâm olsun o Cibril-i emîne (2488 / 2)

1.3.2. İsrâfil (a.s.)

Üfleyeceği bir surun kıyâmetin meydana gelmesine sebep olacağı bildirilen İsrâfil (a.s.) Divân'daki bir tek beyitte de bu vasfıyla karşımıza çıkar:

Dostum sevdan ile başkalduram
Her kaçan kim çala İsrâfil sûr (497 / 5)

1.3.3. Kirâmen, Kâtibin

İnsanın sağında ve solunda olup, sevap ve günâhları kaydeden bu iki melek aynı sıfatla zikredilir:

Her ne eylersen yazar anı Kirâmen,kâtibin
Her kişi artura tursun cehd kılusun tâatin (2076 / 4)

1.3.4. Hârut ve Mârut

¹⁰² Divân, 710 / 5.

¹⁰³ Divân, 588 / 1.

Kur'an-ı Kerim'de adı geçen Hârut ve Mârut¹⁰⁴, insanlara sihri öğretmek için inmiştir. İsrailiyyatta ise; insanlara sihri öğrettiği için, bu yüzden de Bâbil'de bir kuyuda kıyamete kadar baş aşağı vaziyette asılmış olarak bekletilmek suretiyle cezalandırılacakları söylenir.¹⁰⁵

Seni degül bir nazarla dehri teshîr eyledi

Gözleri Hârut ile Mârut'dan câdû imiş (1242 / 2)¹⁰⁶

1.4. Kitaplar

1.4.1. Kur'ân

Bu bahiste kitap olarak sâdece Kur'ân geçiyor, diyebiliriz. Bir de Dâvûd (a.s.)'in işlendiği beyitte Zebûr'un ifâde edildiğini görürüz.

Kur'an ya da mushaf beyitlerde daha ziyade sevgilinin yüzüne teşbih edilir. Mushaf'a yüz sürmek¹⁰⁷, fal açmak¹⁰⁸ gibi inanışlara rastlarız.

Okudur hüsnün kitabın 'ışk turmuş gönlüme

San muallim turmayıp etfâle Kur'ân öğredür (732 / 3)

Muhibbî, "aşk heyecanla ayağa kalkmış, sevgilinin güzelliğinin kitâbını (güzellik muntazam olduğundan kitâba benzetiliyor) Şâir'in gönlüne okutmakta, gönül tıpkı çocuk gibi yaramaz, kıpır kıpırdır. Bu vaziyet ise ayağa kalkmadan, disiplinli bir şekilde bağdaş kurmuş, yaramaz çocukları karşısına almış, onlara güzellik gibi Allah'ın eseri olan Kur'an'ı öğreten bir muallimin hâline benzer" demektedir.

Okudum 'ışkun kitâbın ser-te-ser ben mübtedi

Gerçi kim bilmezem bir harf-i Kur'ân-ı dürüst (193 / 3)

¹⁰⁴ "Çünkü insanlara sihri (büyü ilmini) ve Bâbil'de Hârut ve Mârutâ indirilene öğretiyorlardı. Halbuki, o iki melek biz imtihan için gönderildik, sakın yanlış inanıp da kâfir olmayasınız, dedikten sonra sihri ilmini öğretiyorlardı. Onlar o iki melekten karı ile koca arasını açan şeyler öğreniyorlardı." Bakara / 102.

¹⁰⁵ Geniş bilgi için bkz. Agaâh Sırrı Levend, **Divân Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul 1984, s. 223-224.

¹⁰⁶ Divân, b.b. 769 / 3, 836 / 3.

¹⁰⁷ Divân, 1083 / 3, 1325 / 4, 1097/ 3.

¹⁰⁸ Divân, 465 / 4.

Şâir, ben henüz başlangıçta olmakla birlikte, acemice baştan sona aşkın kitabını okudum, aslına bakarsanız bir Kur'an harfini bile doğru dürüst bilmem ya, derken, maksadı ilâhî aşkın kitabıdır. Kur'an'ın bir harfini doğru dürüst bilmeden, aşkın kitabını baştan başa mübtedî olarak okumak bunu ifâde eder.

Aslında burada Şâir'in tevâzu gösterdiğini söyleyebiliriz. Çünkü Onun Kur'an-ı Kerim'in bir harfini dahi doğru dürüst bilmemesi mümkün değildir. Söz konusu ilâhî aşk olduğu için bu alçak gönüllülüğü göstermektedir.

1.4.1.1. Âyetler

Divân'da âyet ya da âyet telmihleri çoğu yerde kendi manasında kullanılmamıştır. Sevgilinin dudağı hayat vermesi açısından Kevserdir. Tabii ki burada hem cennetteki Kevser ırmağına, hem de Kevser sûresine telmih vardır. Saç ise siyahlığı ve uzunluğu hasebiyle "Leyl" dir. Bunları bir araya getirince Şâir, Kevser ve Leyl sûrelerini derhal beyte yerleştirir.¹⁰⁹

Yine sevgilinin saçı Leyl, yüzü ise sabah ışığı, kuşluk vakti aydınlığı, Duha'dır. Bunlarla da Ve'l-Leyl ve Ve'd-Duha'yı zikreder.¹¹⁰ Yüzü ve alını ayrı ayrı Ve'ş-Şems, Ve'd-Duha'dır. Hatta zülf de leyl-i Mirâç (Mirac Gecesi) dir.¹¹¹ Hat; Duhan, ruhsâr; Nûrdur.¹¹²

Güzellik müşkileri olan bir âyettir. Onu keşf etmek için gubâri hatla (ayva tüylerle) tefsir yazılır.¹¹³

Râh-ı gamda ey refikân can virürsem derd ile

Benüm için sûre-i İhlâs'ı okun ez-halâs (1302 / 4)

Şâir, "gam yolunda derd ile can verirsem, arkadaşlar, benim kurtuluşum için Sûre-i İhlâs'ı okuyun" der.¹¹⁴

Zaman zaman da âyetin bir kısmı beyte yerleştirilmiştir:

Cedd ü cehd ile nigârâ irişe mi didüm ol

Geldi hâtifden nidâ eydür ki " (61 / 3)¹¹⁵

¹⁰⁹ Divân, 661 / 4.

¹¹⁰ Divân, 61 / 2, 997 / 2, 1791 / 5.

¹¹¹ Divân, 4 / 4, 277 / 2, 1086 / 3, 1712 / 4.

¹¹² Divân, 1236 / 5.

¹¹³ Divân, 75 / 2, 190 / 4.

Gördiler hâk olduğum yolunda ey âlî-cenâb
Reşk idüp dir ehl-i dil “ (113 / 1)¹¹⁶

Zikr-i bismillâh irrahmân irrahîm
Âşikâr u gizlüye sensin ‘âlîm (1 / 1)¹¹⁷

Evvel âhir bu Muhibbî senden umar mağfiret
İki ‘âlemde sensin Rahmeten li’l ‘âlemîn (18 / 5)¹¹⁸

Ka’be kavseyn olalıdan kaşların tâkına ben
Geçdi dil mihrâba karşı oldu ‘uşşâka imam¹¹⁹ (DNSŞ, 11 / 3, s. 822)

Sevgilinin yüzünün parlaklığı, güzelliği, kusursuzluğu, mushaf Kur’an ve âyetlere yer yer teşbih ediliyor demiştik.¹²⁰

Şu beyitte ise, güzelliğinin en güzel şekilde Hattat-ı Ezel tarafından yazılmış olduğunu söylüyor ki, bu bir âyetin ifade tarzını hatıra getirmektedir.¹²¹ Bu âyet, insanın en güzel şekilde yaratıldığını, kendi ifadesiyle “ahsen-i takvîm” üzere vücûd bulduğunu, buyurmaktadır:

Yazsı ahsen hüsnüni ey dost hattat-ı ezel
Hûblarda kalmadı bâzâr-ı hüsn içre revâç (282 / 3)

Ayrıca Kur’an-ı Kerim’in muhtelif yerlerinde zikredilen “kûn” emri ile ilgili âyeti şu beyitte işlemiştir:¹²²

Zâhir oldu kûn didûn bir dem semâ ile zemîn

¹¹⁴ Divân, b.b. 1299 / 4.

¹¹⁵ “Ancak çalıştığının karşılığı vardır.”, Necm / 40.

¹¹⁶ “Keşke toprak olsaydım.”, Nebe / 40, b.b. 126 / 2.

¹¹⁷ “Besmele, K. K.’in 114 s.’nin 113.s.’nin başında, Tevbe s. nin de içinde yer alır.”

¹¹⁸ “Seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”, Enbiyâ / 107.

¹¹⁹ “İki yay kadar yâhut daha yakın oldu.”, Necm / 8, 9.

¹²⁰ Divân, 1380 / 3.

¹²¹ “Muhakkak, insanı en güzel şekilde yarattık.”, Tin / 4.

¹²² “Allah dilediği şeye “ol” der ve o olur.”, Yâsin / 82.

Hamd-i bî-had, şükr-i bî-ad sana Rabbü'l-‘âlemîn (2169 / 1)

Şâir bazı beyitlerinde âyetin meâlini şiir diliyle ifâde etmiştir:

Gıybet itme sen ol dünyâda bir kardaşımı

Şöyle bil yimiş olursın cîfe vü murdâr etin (2270 / 4)¹²³

Gözleri ak oluben âhır olur yüzi kara

Kim ki, dünyada mahabbetle seve sîm ü zeri (2708 / 2)¹²⁴

1.5. Ölüm ve Ötesi (Âhiret)

1.5.1. Ölüm

Dünya hayatının sonu olan ölüm, insanoğlunun çağlar boyu ürküttüğü, çekindiği fakat bir o kadar da âciz olduğu gerçeklerdendir. Bu realitenin kabullenilmesi hususunda ancak inançlı kimselerin mukavemet gösterdiği de bir gerçektir.

Şâir, ölüm konusunda gaflette olmamak gerektiğini,¹²⁵ ecel şarabı olarak da sembolize edilen ölümün kaçınılmazlığını¹²⁶, ¹²⁷ hayatın muayyenliğini¹²⁸, ¹²⁹ ansızın ecelin geleceğini, söyledikten sonra, hiç olmazsa Hak Teâlâ'nın Ona sevgilisinin eşiğinde can vermeyi nasîb eylesini diler. Şâir ayrıca akıttığı gözyaşı selinin ecelle pek farkı olmadığını, aynı şekilde ten şehrini virân edebileceğini söyler.¹³⁰

Ölüm hadisesinin gerçekleşmesinden sonra cenâzenin sarıldığı bir kefen unsuru vardır. Onu da Şâir, kolsuz bir gömlek olarak târif eder.¹³¹

Şâir için ömür pek itibar edilecek bir şey değildir. Bu sebeple kasırlarla, saraylarla yeryüzüne yayılmanın ne kadar boş olduğu mâlumdur. Nihayetinde dünya metaı olarak mezara giren ancak bir kefendir.¹³² Bundan sonra ise zâten aslında yok olan cismin kabirde böceklerle yem olması hâdisesidir:

¹²³ “Biriniz diğerinizi arkasından çekiştirmesin. Biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı?”, Hucurat / 12.

¹²⁴ “Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlara hemen acıklı bir azabı müjdele.”, Tevbe / 34.

¹²⁵ Divân, 2033 / 5.

¹²⁶ “Evlerinizde olsaydınız, haklarında ölüm yazılı olan kimseler, yine de devrilecekleri yerleri yere varırlardı.”, Âl-i İmrân / 154.

¹²⁷ Divân, 125 / 3.

¹²⁸ “Hiçbir kimse Allah'ın izni olmadan ölmez, o belli bir vakte bağlanmıştır.” Âl-i İmrân / 145.

¹²⁹ Divân, 113 / 5.

¹³⁰ Divân, 870 / 6.

¹³¹ Divân, 1212 / 6.

¹³² Divân, 1010 / 2.

Sakınursın konmasun üstüme dırsın bir mekes
Bilür iken yüyüserdür seni âhır mâr u mûr (1010 / 3)

1.5.1.1. Ruh

Bir manada insanın manevî varlığını oluşturan “ruh” hakkında; Kur’an-ı Kerim’in Hicr sûresi, 29.âyeti ve İsrâ sûresi, 85.âyetinde, kaynağının Hak Teâlâ olduğu ve insanın idrâk edemeyeceği bir varlık olduğu şeklinde izâh olunur.¹³³

Şâir, ruhun bakîliğine işaret ederek kendi şiirlerini Hâfız tarzında gördüklerini şu beyitte anlatır.

Ger lisân-ı gaybdan gelse Muhibbî’ye gazel
Ruh-ı Hâfız’dan bir istimdâddur dirler bana (16 / 5)

Şâir, “eğer gayb dilinde Muhibbî’ye bir gazel gönderilse (işitenler), bana Hafız’ın ruhumdan bir yardım gönderildiğini söylerler diyerek aynı zamanda şiirimizi, şâirlerimizi İran tesirinde görenlere dikkat çekmektedir, diyebiliriz.

Ruh bedende misafirdir.¹³⁴ Vakti gelince bedeni terkedip, gider. Fakat bu bir grup düşünürün görüşüdür. Bir başka grup tamamen farklı düşünür. İşte Şâir de ruun bedenden müstakil oluşu ve bedeni terk edebileceğini şu beyitte işler:

Gitme bir dem tâ ki can yanunca bile gitmeye
Anun için dir Muhibbî dostum ruhûm sana (28 / 5)

Bu beyitte, halk ağzında “canı asılı kalmak” tabiriyle karşılanan duyguyu çok güzel bir şekilde ifâde eder. Sevgilinin yanından bir an gitmesiyle Şâir neredeyse canından oluyor. Çünkü sanki can da onunla beraber gidiyor. O halde ona “ruhum” deyişi sebepsiz değil.

Bedenler yaratılmadan evvel ruhların varlığı kabul edilir.¹³⁵ Şâir bu görüşü şu beyitte anlatır:

Âlem-i ervâhda biz olmuş iken âşinâ

¹³³ Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mâhir İZ, **Tasavvuf**, İstanbul 1981, s. 35.

¹³⁴ Geniş bilgi için bkz. Mehmet AYDIN, **Din Felsefesi**, İzmir, 1990, s. 189-190.

¹³⁵ a.g.e.

Şimdi noldı kim katında cümleden bîgâne yüz (895 / 6)¹³⁶

Muhibbî “Ruhlar âleminde biz birbirimizi tanıyıp, âşinâ olduğumuz halde, şimdi ne oldu da katında, senin yanında, herkesten yabancıyım” demektedir.

1.5.1.2. Kıyâmet

Kur’an-ı Kerim’de kıyâmet; ne zaman olacağını ancak Allah’ın bildiği, “Göklerin ve yerin ağırlığını kaldıramayacağı saat” olarak tasvir edilir.¹³⁷

Kıyâmet; “bir çılgılık” olarak vasıflandırılan sûrun üflenmesi ile meydana gelecektir.¹³⁸

Divân’da ise, kıyâmet yine ne zaman olacağını sâdece Allah’ın bildiği hâdise olarak belirtilirken, bize çok uzakmış gibi geldiği de ifâde edilir.¹³⁹ Divân’da bu tema daha çok “kıyâmet günü”, “kıyâmet gününe kadar” gibi ifâdelerle geçmektedir.¹⁴⁰

Nice bir tûl-ı emellerle başunda bu gurur

Hiç anı anmaz kim çalına nâgâh sûr (DNŞ / 15, s. 853.)

Sevgilinin boyu, posu kıyâmete benzetilir.¹⁴¹ Çünkü sevgili o kadar güzeldir ki, şöyle bir kalkıp da salınsa ortalığı birbirine katar. Ve kabir ehli kıyâmet koptu zannedip, yerlerinden fırlarlar:

Ger kıyâm itsen kıyâmet sanuben

Tura yirinden ehl-i kubûr (497 / 6)¹⁴²

Bu hayatın sonu, ikinci hayatın başlangıcı olan kıyâmet, mâhşer gününü de beraberinde getirir. Şâire göre, bu gün ise herkesin yaptıklarıyla başbaşa kalacağı gündür.¹⁴³

144

¹³⁶ Beyitteki “bîgâne yüz” olması gereken kelime, Coşkun AK yayınında “bîgânedür” yazılmıştır.

¹³⁷ A’raf / 187.

¹³⁸ En’am / 73, Tâ-hâ / 102, Yâsin / 51, Zümer / 68.

¹³⁹ Divân, 122 / 3, 269 / 3, 435 / 3, 483 / 4, 197 / 1, 212 / 2.

¹⁴⁰ Divân, 233 / 4, 235 / 7, 242 / 1.

¹⁴¹ Divân, 921 / 1, 551 / 3, 245 / 1, 225 / 1, 196 / 1, 227 / 5, 52 / 1, 346 / 2, 934 / 4, 81 / 2.

¹⁴² Divân’da bu 4 şekilde olup, II. mısraın ölçüsü bozuktur.

¹⁴³ “...Kim ki zerre iyilik yapmışsa onu görür. Kim de zerre kadar kötülük yapmışsa onu görür.” Zilzâl / 7-8.

¹⁴⁴ Divân, 353 / 4.

Ölmez ol kim adı anun eylük ile

Tâ kıyâmet anılır ol kim kemâl üstinedür. (946 / 4)

Yine Muhibbî, kıyâmetin ne zaman vâki olacağıının bilinmeyeceğini ifâde ederken,¹⁴⁵ bunlardan güneşin mağribden doğması hâdisesini şâirâne bir üslupla ele alır ve şöyle der:

Toğdı mağribden güneş didüm kıyâmet mi ‘aceb

Didiler kendüni cem’it ol meh-i tâbân gelür (522 / 4)

1.5.1.3. Mahşer

Kur’an-ı Kerim’de çeşitli âyetlerde “vukû bulacağıından şüphe edilmemesi gereken gün” olarak buyrulur. O gün yer-gök sarsılıp, dağlar denizler birbirine karıştıktan sonra insanoğlu yaptıklarının karşılığını almak ve hesaba çekilmek üzere Allah’ın huzurunda toplanacaktır.¹⁴⁶

Allahü Teâlâ En’am sûresinin 94.âyetinde bu hususta şöyle buyurmaktadır:

“Andolsun ki, sizi ilk defa yarattığımız gibi yine teker teker bize geleceksiniz ve (dünyada) size verip de hayâline daldırdığımız şeyleri (malları) arkanızda bırakacaksınız. Hani bizim ortaklarımız sandığımız şefaâtçilerinizi de yanınızda göremiyoruz? Andolsun, aranızdaki bağ kopmuş ve (tanrı) sandığınız şeyler sizden kaybolup gitmiştir.”

Murselât sûresinde de baştan sona kıyâmet, haşr ve insanların bilhassa kâfirlerin hâli, korkunç bir şekilde tasvir edilmiştir.

Muhibbî, Divânı’nda mahşer gününün korkusunu ve o güne hazırlıklı olmayı çeşitli vesilelerle dile getirmiştir:

Kaçan haşr günü mecma’ola Âdem

Akıda gözlerinden her kişi dem (DNŞ / s.811)

“O gün insanoğlu öylesine toplanacak ve yığılacaktır ki, bu hazin vaziyete şâhid olan gözler akibet ve manzara karşısında gözlerinden kanlı yaşlar boşaltacaktır.”

¹⁴⁵ Divân, 1213 / 4.

¹⁴⁶ En’am / 134, Hicr / 85, Nahl / 84, İsrâ / 71, 72, Kehf / 48, 49, Tâhâ / 15, Enbiyâ / 104, Hac / 7, Ankebût / 5, Rûm / 43, Sebe’ / 3, Mü’min / 59, Zümer / 69, Ahkaf / 3, Tûr / 1-8, Hakka / 1-3, Nebe’ / 39.

Ey Muhibbî hayr eyle kıl şerden hazer
Diyeler mahşerde yüzi ak sana (86 / 5)¹⁴⁷

Tanrı korkusuna ve kul hakkına dikkat çeken Şâir, ezâ ve cefâ etmekten çekinmesini söyler.¹⁴⁸

Aynı zamanda Allah aşkından uzaklaşmadan mahşerde dirilmeyi temenni eder.¹⁴⁹

İnananların mahşer gününde susuzluklarının Kevser suyuyla son bulacağını belirten Şâir, bu yüzden, dünyada sâkînin sunduğu sabûha iltifat etmediğini söyler.¹⁵⁰

Bir başka cihetten ise, ezelde aşk bâdesini içenler mahşer gününde bile onun sarhoşluğu ile dirilecektir.¹⁵¹

Maddî mânâda aşkı işlediği bazı beyitlerde de mahşer ve ilgili ifâdeler yer almaktadır.¹⁵²

1.5.1.3. Levh-i Mahfuz

Hak Teâlâ'nın kâinat hakkında ezelde takdir ettiği her şeyin yazılı olduğu ve ancak kendisinin vâkıf olduğu levhadır.¹⁵³

Divân'da ise, dest-i kudretin ezelde yazdığı levha olarak geçer.

Levh üzre dets-i kudret yazmış bunı ezelde

Hüsnün senün muzaaf, derdüm benüm ziyâde (2499 / 4)

Şâir beyitte, sevgiliye seslenerek, levhanın üzerine kudret eli (Allah) ezelde senin güzelliğin kat kat fazlalaşsın dolayısıyla benim derdim de artsın diye yazmış, der. Bu kaderci bir yaklaşım tarzıdır.

Muhibbî dâr-ı dünyada aceb mi sail olmazsak

Hakikat levhine nâzır dil-i âgâhımız vardur (519 / 5)

¹⁴⁷ Beyitteki “diyeler” kelimesi, “didiler” şeklinde okunmuştur. Ayrıca vezin bozuktur. b.b., 1303 / 6.

¹⁴⁸ Divân, 224 / 2, 2122 / 5.

¹⁴⁹ Divân, 2544 / 4.

¹⁵⁰ Divân, 304 / 5, 145 / 5.

¹⁵¹ Divân, 252 / 5, 1565 / 4, 717 / 3, 842 / 5.

¹⁵² Divân, 187 / 5, 1400 / 3, 1926 / 5, 324 / 2, 226 / 4.

¹⁵³ “Biz ölüleri diriltiriz ve onların hayatlarında istedikleri işlerle ölümlerinden sonra kalan eserlerini de levh-i mahfuzda yazdık ve zaptettik.” Yâsin / 12.

Bu beyitte ise Şâir, Allah’a kalben yakın olması hasebiyle bilinmeyen birtakım şeylerin gönlüne sezdirildiğini bu sebeple de sual sorucu olmamasının tuhaf karşılanmaması gerektiğini söyler.

1.5.1. 5. Belâ/Belî

Ruhlar dünyaya gönderilecekleri zaman Allah onları toplayıp; “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?”¹⁵⁴ diye sormuş, onlar da hep bir ağızdan Arapça “evet” mânâsına gelen “belâ” veya Farsça’daki şekliyle “belî”-evet- kelimesiyle tasdik etmiştir.

Şâir, kulların Allah’ı Rabb olarak kabul edip, O’na kul olduklarını ifâde etmekle mes’uliyet aldıklarını ve bunun gereğini yerine getirmelerini hatırlatır:

Çün ezelden eyledün ikrâr ü sen belî
Lâzım oldu idesin sen itdüğün peymânı bir (987 / 3)

1.5.1.6. Âhîret

Yeryüzündeki dinlerin çoğunda Âhîret ve Âhîret hayatına inanış mevcut olmakla birlikte bu konu üzerinde hassasiyetle duran ve açıklamalarda bulunan din İslâmiyet’tir.¹⁵⁵

Kur’an-ı Kerim’de ise Âhîrete iman¹⁵⁶, Âhîrete hazırlık¹⁵⁷, Âhîretin dehşeti¹⁵⁸, Âhîretin vukuunda şüphe olmadığı¹⁵⁹, Âhîrette bütün sırların açığa çıkacağı¹⁶⁰, Âhîrette herkese yaptığının karşılığının verileceği¹⁶¹, Âhîrette insanın ölümsüz olacağı¹⁶², Âhîrette uzuvların şahitlik edeceği¹⁶³, şeklinde hükümler mevcuttur.

Muhibbî, ölümden sonraki âhîret hayatı için uyanık olmak, gafletten sakınmak gerektiğini ifâde eder:

Ey Muhibbî itme dünya fikrini an âhirün

¹⁵⁴ A’râf / 172.

¹⁵⁵ Geniş bilgi için bkz. Ömer Rıza Doğrul, **Yeryüzündeki Dinler Tarihi**, İstanbul, 1947, s. 336.

¹⁵⁶ Bakara / 4, 62, 123, Âl-i İmrân / 9, 25, Nisâ / 38, 59, 162, En’am / 113, A’raf / 147, Tevbe / 18, 19, 44.

¹⁵⁷ Bakara / 110, Hac / 77, Yâsin / 12-59, Haşr / 18, Kıyâme / 13.

¹⁵⁸ Mü’mîn / 18.

¹⁵⁹ Câsiye / 32.

¹⁶⁰ Târık / 9.

¹⁶¹ Zümer / 70, Zilzâl / 78.

¹⁶² Duhân / 56.

Kande gitdi Husrev ü Cemşîd ü Dârâ Keykûbâd (321 / 5)

Kadeh, şarab zikrini bırakıp, Âhîret fikriyle yaşamak gerekir. Çünkü sevâb kaynağı odur.¹⁶⁴ Allah'ın emirlerine riayet etmek karşılığında, cezâ gününün şiddetinden muaf olmayı getirir.¹⁶⁵ Âhirette iyiler sağda bulunacak, defterleri sağdan verilecektir.^{166 167}

Divân'da âhiretten ukbâ diye de bahseden Şâir, sevgilinin ondan bahsederken bir kerre olsun “kapumda âdi bir kuldur” demesini dünya ve ukbânın kendisine defalarca bahşedilmesiyle bir tuttuğunu söyler:

Mukarrer dünya vü ‘ukba Muhibbî olur hâsıl

Diye bir kerre anunçün kapumda kemterîn kuldur (596 / 5)

1.5.1.7. Mizân

Şâir, mahşer günü amellerin ölçüldüğü teraziden şöyle bahseder:

Ümidün tut ki, hayrun ola ağır

Kaçan kim kurula mahşerde mizân (6/4)

1.5.1.8. Sırât

Öbür dünyada yapılacak imtihan serilerinden biri de sırat köprüsünden geçebilmektir.¹⁶⁸

Geçe sırâtı berk-i hâtif gibi Muhibbî

Lutf-ı Hudâ olursa eger ana reh-nümâ (81 / 5)

Muhibbî'ye göre sırat, kıldan ince, kılıçtan keskin bir köprüdür.¹⁶⁹ Bu köprüyü geçebilmek için günah yükünden arınmış, ayağı çabuk olmak gerekir:

¹⁶³ Fussilet / 20-22.

¹⁶⁴ Divân, 125 / 5.

¹⁶⁵ Divân, DNŞ, 84, s. 865.

¹⁶⁶ “Kimin kitabı sağından verilirse, kolay bir hesapla hesaba çekilecek ve sevinçli olarak âilesine dönecek.”, İnşikâk / 7, 8, 9, Hakka / 19-24, İsrâ / 71.

¹⁶⁷ Divân, DNŞ, 150, s. 870.

¹⁶⁸ Geniş bilgi için bkz. İskender Pala, Ansiklopedi **Divân Şiiri Sözlüğü** Ankara 1989, C. 11, s. 336.

Ey Muhibbî tevbe kıl tâ kalmaya bâr-ı günâh
Tâ sebük-bâr olmayınca anda geçilmez sırât (1317 / 5)

1.5.1.9. A'râf

Cennetle-cehennem arasında olduğu söylenen, günahları ve sevapları denk olan kimselerin Allah'ın izni gelinceye kadar bekleyecekleri yerdir.¹⁷⁰

Kâfir idi 'adl kıldığı Nûşirevân
Görmedi nâr-ı Cahîmi didiler A'râf'a gel (1711 / 4)

Muhibbî idarecinin âdil olmasının ne kadar mühim olduğunu be beyitte dile getirmiştir.

1.5.1.10. Cehennem

Günahkârların ve kâfirlerin cezalandırılacağı yer olan cehennem Divân'da cennete nisbetle daha az zikredilmiştir.

Şâir, sevgilinin semtini cennet olarak kabul eder ve kâfir rakibin oraya konmaması gerektiğini ifâde eder.¹⁷¹

Kûyuna koma rakîbi dūzehidür dostum
Ancak onun kadrini darü's-selâmîler bilür (939 / 3)

Şâir'in âhı karşısında cehennem bir kıvılcım kalır:

Cehennem bir şerer âhum odından
Gözüm yaşına nisbet katre deryâ (24 / 4)

1.5.1.11. Cennet

---

¹⁶⁹ Divân, 2548 / 4, 2540 / 5.

Divân'da hemen hemen geçtiği yerlerin tamamında cennet kendi manasından ziyâde sevgilinin diyârı olarak anlatılır.¹⁷² Boyu; servi, Tûbâ olan sevgilinin, yüzü nûrlu, cennet, güzelliği; Firdevs-i âlâdır. Âşığın gözyaşı Kevserdir. Dîdâr onu mest ettiği için cenneti ve Kevser şarabını talep etmez.¹⁷³

Muhibbî'ye göre, gönül vuslatı temenni eder, yoksa onun maksadı cennet ve Kevser değildir.¹⁷⁴

Cennette hûriler sevgilinin yüzüne can verseler, onun yüzünün nûrunu takdir etseler, yeridir. Şâir, yâr olmadan cenneti asla istemez.¹⁷⁵ Bir beyitte şöyle der:

Yâr kûyma Muhibbî yanılıp cennet dime
Ortalarında tefâvüt var hezârân bâb ile (2571 / 5)

Bir başka beyitinde ise Şâir; cennette azabın olmadığını söylerler, fakat cennetin tâ kendisi olan kûyuna vardığım zaman ağyarı görmekle gönlüm inciniyor, der.¹⁷⁶

Şâir'e göre, sevgilinin güzellik bahçesini gören Firdevs-i âlâdan geçer.¹⁷⁷ Cennetin kendi manasına yakın işlendiği beyitlerde ise, Cennât-ı Naime; sıkıntılara göğüs gerenlerin erişebildiği salih âmel sahiplerinin cenneti hak ettiğinden söz edilir.

Bu gün sabr eyleyen derd ü elîme
İrişür irtte cennât-ı na'ime (DNS, 43, s. 857)¹⁷⁸

Yarın ki sâlihân 'amel arzını ideler
Şâdân olup, cennete her biri tuta râh (2355 / 4)

Ardında iyi ameller bırakıp, ölen kimselerin kıyâmete kadar kabirlerinde cennete bakana bir pencere ile güzellikleri seyredip, istirahat edecekleri belirtilir.¹⁷⁹ Şâir, bunu sevgilinin yanaklarını düşünerek, dudaklarını zikrederek ölenin kabrine cennetten pencereler

¹⁷⁰ K. Kerim, A'raf / 46, 48.

¹⁷¹ Divân, b.b., 367 / 5, 1812 / 4.

¹⁷² Divân, 209 / 1, 662 / 2, 529 / 3, 878 / 3.

¹⁷³ Divân, 214 / 9, 909 / 4, 41 / 3, 364 / 1, 826 / 5, 2501 / 2.

¹⁷⁴ Divân, 876 / 6, 2309 / 2, 757 / 2, 333 / 5, 1688 / 1.

¹⁷⁵ Divân, 979 / 1, 49 / 1, 1325 / 1.

¹⁷⁶ Divân, 116 / 2, 1204 / 5.

¹⁷⁷ Divân, 653 / 1, 411 / 1, 1894 / 2, 2074 / 3.

¹⁷⁸ "İmân edip, iyi davranışlarda bulunanlara gelince, onlar Naim cennetlerinin içindedirler." Hacc/56.

¹⁷⁹ "Mü'min, kabrinde yeşil bir bahçe içindedir. Mezarı, yetmiş zirâ genişletilir, nurlandırılır ve ayın on dördü gibi parlar..." Gazalî, **İhyâü Ulûmî'd-Dîn**, İstanbul 1975, C. 4, s. 894.

açılır diye anlatmıştır. Burada belirtilmesi gereken husus ise, esasında sevgiliden kasdın büyük ihtimalle “Allah” olduğudur. Çünkü beyitte “ruhlarını fikretmek”, “dudağını zikretmek” şeklindeki ifâdeler Cenâb-ı Allah’ın Dîdârını düşünmek ve “birlikte” yok olmak sembolü olan dudakla da “Vahdet-i Mutlak”, zikretmek olarak yorumlanabilir:

Açıla kabrine cennetden anun revzeneler
Ruhların fikri lebün zikrin iderken ölenin (1567 / 5)

1.5.1.12. Rıdvân

Sabâ rüzgârı sevgilinin saçının kokusundan cennete ulaştırırsa orada cennetin kapıcısı Rıdvân; “ehlen sehlen Merhaba” diyerek onu karşılar:

İledürse ûy-ı zülfinden bihişte bu sabâ
Ravzadan Rıdvân diye ehlen ve sehlen merhaba (28 / 1)

1.5.1.13. Cennet-Hûri-Gılmân

Hûri cennet güzelidir. Ama Şâire göre kendi sevdiği hûridir. Hatta katında daha kıymetlidir.

İki âlemde senün ben âşıkam dîdâruna
Sensüz olsa cennet ü hûri vü gılmandur abes (259 / 7)

Cennetin hûrileri vasfın melek izhâr ider
Görse ger yüzün senün sözinden istiğfar ider (468 / 1)

Yukarıdaki beyitte Şâir sevgilinin güzelliğini hûrilere anlattırır. Onlar, sevgiliyi melek olarak vasıflandırır. Fakat yüzünü görünce hata ettiklerini anlayıp, günaha tövbe eder gibi, sözlerinden istiğfar ederler. Burada sevgiliye iltifat söz konusu gibiyse de aslında gerçekte de insanın yüzü meleğe benzemez.

1.5.1.14. Kevser

Cennette, ırmak ya da havuz olduğu şeklinde yorumlanan bir suyun adıdır.¹⁸⁰ Kur'an-ı Kerim'de "cennet şarabı" olarak zikredilir.

Edebiyatımızda sevgilinin dudağı için benzetilendir. Divân'da da bu teşbih mevcuttur.¹⁸¹ Bir beyitte; Şâir, şöyle der:

Gülgûn şarâbı çünkü dile eyledüm haram
Sâkî içürse kevseri anda bulam safâ (81 / 3)

Şarap zaten haramdır. Bu dünyada yasaklanan içecekleri içmeyenlere de cennetteki Kevser vâdedilmiştir.¹⁸² Şâir, "gönlüme gül-renkli şarabı yasakladım, çünkü safayı sâkînin içireceği Kevserde bulacağım" der.

1.5.1.15.Tûbâ

Sidre'de bulunan ve kökü yukarıda, dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen İlâhî ağaçtır.¹⁸³ Yüceliğinden dolayı sevgilinin boyuna teşbih edilmiştir.

Divân'da Şâir, iki beyitte, Tûbâ'dan bahsetmiş¹⁸⁴ ve alışlageldiği üzere sevgilinin boyuna teşbih etmiştir:

Muhibbî eşk-i çeşmidür nihâlün eyleyen
Anunçün kâmet ü bâlân Tûbâdan olmuş (1266 / 5)

Şâir, (Ey sevgili), açık istiare yaparak, nihâlini; yani, nihâle benzeyen boyunu, hep böyle tâze kılan Muhibbî'nin gözyaşındır. Bu sebeble boyun-posun Tûbâ'dan yüce olmuş, der.

1.5.1.16. Sidre

Sidre'nin başka manaları olmakla beraber dinî literatürdeki yeri; "Kur'an-ı Kerim'de iki yerde geçer. Tefsirde bu ağacın "Arşın sağ tarafında ilâhî bir ağaç" olduğu bildirilir. Hadislere göre 6.kat göktedir."¹⁸⁵

¹⁸⁰ Geniş bilgi için bkz. İskender Pala, Ansiklopedi **Divân Şiiri Sözlüğü** , Ankara 1989, s. 44.

¹⁸¹ Divân, 524 / 4.

¹⁸² Saffat / 45-47, Tûr / 23, Vâkın / 18, 19, İnsan / 5-6, 15-18, Nebe' / 34, Mutaffifin / 25-28, Gâşiye / 14.

¹⁸³ Geniş bilgi için bkz. İskender Pala, Ansiklopedi **Divân Şiiri Sözlüğü** , Ankara 1989, s. 455.

¹⁸⁴ Divân, 52 / 5.

Tûbâ gibi Sidre de yükseklik cihetinden sevgilinin boyuna teşbih edilir.¹⁸⁶

Müntehâ kaddine Sidreden âlâ dir isem

Göz görüp sevdi gönül neyleyen Allah didüm (DNSŞ, 13, s. 838)

Sevgilinin boyunu taa Sidre'den Tûbâ kıskanır.¹⁸⁷ Sidre'deki Tâbir-i Kudsî veya Tâvûs-ı Kudsî, yani (Cebrail (a.s.) Şâir'in gazelinin güzelliğini alkışlar.¹⁸⁸

1.6. Kader

İslâm'ın âmentüsünde “ve bil kaderi” diye zikrolunan kader inancı, imânın 6 şartından biridir.

Bu konuda Muhibbî, kadere Allah'ın ezelde takdir ettiği, değişmeyen hükümler olarak bakar. Hayır ve şerrin Allah'tan geldiğini, Allah'ın hükmünün mutlak gerçekleşeceğini ifade ederken, alım yazısı tâbirini kullanır.¹⁸⁹ O'na göre, kimileri bu dünyaya gelirken, nasibinde mutluluk ve huzur getirdiği halde, kimileri de tersine üzüntü, kaygı ve bunlarla mücadele içerisine girer.

Dostum kısmet bana kaygu, sana şâdû imiş

Çâre ne rûz-ı ezelden başa bu yâzu imiş (1291 / 1)

Aynı şekilde nasibin, talihin bilinmezliğini, Tanrı'nın takdiri olduğunu ifade eder. Yine bu konuda da herkesin payına düşenin önceden belirlendiğini söyler:¹⁹⁰

Çünkü ezelde her kişinin bir nasibi var

‘İşkî ben aldım ‘âbide virdüm ibâdetin (2075 / 5)

Yukarıdaki beyitte insanın iradesine yer verilmiş olması dikkate değerdir. Çünkü, evvel ezelde herkese bir nasib sunulmuş, fakat verilmemiş, seçim alan ferde bırakılmıştır. Şâir'in “aşkı ben aldım” “âbide verdim ibadetini” ifadelerinde bu gerçek sezdirilmeye

¹⁸⁵ Geniş bilgi için bkz. İskender Pala, Ansiklopedi **Divân Şiiri Sözlüğü** , Ankara 1989, s. 337.

¹⁸⁶ Divân, 997 / 1, 765 / 4.

¹⁸⁷ Divân, 80 / 2.

¹⁸⁸ Divân, 889 / 4, 937 / 5.

¹⁸⁹ Divân, 28 / 4, 831 / 2, 973 / 5, 1911 / 5, 2367 / 1.

¹⁹⁰ Divân, b.b. 108 / 3, 136 / 3, 1749 / 4, 2049 / 5.

çalışılmıştır. Elbette burada âbiden maksat, müşahhas, belirli bir fert değil, zâhid kısmında anlatacağımız tiptir.

1.6.1. Tevekkül

İslâm dininde tevekkül, kulun üzerine düşeni yaptıktan sonra kalanını Allah’a havale etmesi yahut da sonucu O’ndan beklemesidir.¹⁹¹

Ey muhibbî ‘ışk-ara çün yok dürür gamdan halas
Çâresi anun heman ancak tevekküldür bana (55 / 5)

2. DİVÂNDAKİ DİNÎ ve İTİKADÎ KAVRAMLAR

2.1. Din (İslam)

Umumiyetle Muhibbî, “din” unsurundan İslâmiyet’i kaseder.¹⁹² Divân edebiyatında bilindiği üzere çoğu yerde zülf küfrün timsâlidir. Keşişlerin, papazların beline bağladıkları, uzun, siyah kuşağın ismi olan zünnar, renk ve şekil itibariyle de zülfe teşbih edilir. Bununla bağlantısını kesen dilber, aslı bozulmuş olan Hristiyanlıktan Hak din olan İslâmiyete geçmiştir.

Zülfini kesse nigârum göricek anı diyem
Kat’ı zünnâr idüben müslim olup dine gelür (449 / 3)

2.2. Şeriat-Mezhep

İlâhî irade veya Allah’ın insana ilettiği emir olan şeriat,¹⁹³ Divân’da hakîkî yol olarak telkin edilir.¹⁹⁴

Sen tarîk-i hakkı gözle çıkma sakın şer’den
Sen yolun toğrult egerçi var mezâhib muhtelif (1372 / 2)

¹⁹¹ Geniş bilgi için bkz. Kuşeyrî, Çev. Tahsin Yazıcı, **Tasavvufun İlkeleri (Risâle-yi Kuşeyrî)**, İstanbul 1978, s. 274-288.

¹⁹² Divân, 437 / 1.

¹⁹³ Geniş bilgi için bkz. Fazlur Rahman, **İslâm**, (Çev.) Mehmet Dağ, Mehmet aydın, İstanbul 1981, s. 125-146.

¹⁹⁴ Divân, b.b. 1677/ 4, 1688 / 2.

2.3. İman

İman, inanç mevzuu da sembolik olarak, dolaylı bir şekilde yer alır. Muhibbî'ye göre sevgilinin saçı gibi gamzesi de kâfirdir. Âşığın imanına kasdeder.¹⁹⁵ Nasıl ki iman sinede saklanırsa Şâir sevgiliye duyduğu muhabbeti de kalbinde saklamaktadır.¹⁹⁶

Zülf kâfirdir, fakat çevrelediği yanak, yüz ehl-i imandır.¹⁹⁷ Şâir, kalbinde imanı olmayanın şefkatinin de olmayacağını ifâde eder.¹⁹⁸

Şefkat itmez kimseye kalbinde imân olmayan

Pâdişahum sevdiğim kan eyle Kânun eyleme (DNS, 28, s. 849)

Bu beyitte Şâir, Kanun kelimesiyle hem sevgiliye, bu ezâ ve cefâyı âdet hâline getirme diyebilir hem de derde derman bâbından olmak üzere İbn-i Sînâ'nın meşhur eserine atıfta bulunur.

Sevgilinin ayva tüyleri de kâfirdir. Ve yanağının imanına saçla birlikte kasdeder.¹⁹⁹ Vefâsızlık da imansızlığın âlâmetidir.²⁰⁰ Güzelliğin mushafa teşbih edildiğini daha önce söylemiştik. Bundan yüz çevirmek de Şâire göre imânsızlıktır.²⁰¹

2.4. Tarîk-ı Müstakîm

Kur'an-ı Kerim'in birçok yerinde ve anahtar sûresi olan "Fatıha" da geçen ibare²⁰² Divân'da "tarîk-i müstakîm", "doğru yol" olarak yerini almıştır.

Ok gibi toğrulmayınca varırmazsın menzîle

Kimde yok Per-i 'amel yolda kalur sekren gibi (2748 / 4)

Ey Muhibbî gâfil olma nefis şerrinden sakın

Toğrı yoldan seni çıkarmaya ol düşmen yiter (713 / 5)

¹⁹⁵ Divân, 1507 / 4, 2604 / 3, 749 / 3, 1672 / 5, 2123 / 5.

¹⁹⁶ Divân, 2639 / 2.

¹⁹⁷ Divân, 2170 / 4, 1901 / 2, 1823 / 2, 35 / 2, 745 / 1, 410 / 3, DNS, 21, s. 860.

¹⁹⁸ Divân, b.b., 873 / 5.

¹⁹⁹ Divân, 487 / 2, 1410 / 4.

²⁰⁰ Divân, 193 / 2.

²⁰¹ Divân, 848 / 5.

²⁰² Bakara / 142, 213, Âl-i İmrân / 51, 101, Nisâ / 68, 175, Mâide / 16, En'am / 39, 87, 126, 161, A'raf / 16, Yûnus / 25, Hûd / 65, Hicr / 41, Nahl / 26, 121, İsrâ / 35, Meryem, 36, Hac / 54, Mü'minün / 73, Nûr / 46, Yâsin / 4, 61, Saffat / 18, Şûra / 52, Zuhruf / 43, 61, 64, Ahkaf / 36, Feth / 2, 20, Mülk / 22, "Allah sizin izlemeniz gereken yolu belirlemiştir.", Fetih / 13.

2.5. Mezhep

Gidilen yol manasına gelen kelime, dini bir ıstılahtır. Bir dinin içindeki bir takım farklılıklardan meydana gelen uygulamaların içine dâhil olduğu, anlayışları karşılar, diyebiliriz.

Divân'da birkaç beyitte işlenen mezhep kavramını Şâir, aralarındaki nüanslar ile ele alırken bir beyitte tefrikaya işaret etmiştir.

Hâriciler üstine dest-i kazadan bir okum

Râfizîler kasdına şemşîr-i kattalem bugün (2125 / 5)²⁰³

Şâir bir hükümdar ve halife sıfatıyla din birliğini bozan aşırı uçlara takındığı tavrı ortaya koymaktadır.

Var mı bir mezhebde ben kanum helâl itdüm sana

Vaslın itdün sen harâm ey naz-perverdüm benüm (1942 / 3)

Bütün mezheplerde insanın yekdiğerine kanı helâl edilmez. Yani adam öldürmek yasaktır. Buna rağmen Şâir, kanını sevgiliye helâl ettiğini fakat onun vaslı haram kıldığını sitemli bir söyleyişle dile getirir.

Kaşı mihrabına geçmiş ne 'aceb çeşm-i nigâr

Kankı mezhebde bu var mestle imâmet gördüm (1967 / 5)

Beyitte ifâde edildiği üzere sarhoşun cemaate imam olması mümkün değildir. Öyleyse sevgilinin mihraba benzeyen kaşına gözü durup, imamlık taslarsa acayip bir şey değil midir? Böylesi hangi mezhepte görülmüştür, diyen Şâir, sevgilinin güzellik unsurlarını dinî motiflerle yorumlamaktadır.

2.6. İslâm

Muhibbî, kendini İslâm'ın savunucusu olarak görür ve bu hususta gayret göstermemeyi vebâl yüklenmek olarak görür:

²⁰³ Hâriciler; Hz. Ali'ye isyan eden topluluk.

Rafizîler; Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in halifeliğine karşı gelenler.

Bize farz iken olmaz İslâma zâhir
Nice bir oturalum bunca günâhı çekelüm (1890 / 4)

Bir diğer beyitte Şâir, seferlerinin mülk talebiyle olmayıp İslam gayreti, bir başka deyişle “İlâ-yı Kelimetullâh” için olduğunu belirtir:

Gayret-i İslâm içündür kıldığum azm-i sefer
Hak bilür kim itmedüm ben anı mülk dâd için (DNŞ, 4, s. 851)

Aşağıdaki beyiti de Macaristan seferine niyet ettiği zaman söylemiş olsa gerektir:

Beni asgar hatun İslâma kasdın
İşitdük ‘azm itdük Engurûsa (2370 / 6)²⁰⁴

Yine, zülfün ve hatın imanın olduğu gibi İslâmın da karşısında olduğunu belirttiği beyitlerle karşılaşırız.²⁰⁵

2.7. Müselman

Şâir, sevgilinin yaptıklarını bir müslümana yakışmayan şeyler olarak değerlendirdiği gibi onu müslümanlara yaptıklarından dolayı şikâyet de eder. Hatta ona zulmünden dolayı kâfir sıfatını bile verir:

Aldı bir kâfir yine gönlüm müselmânlar meded
Zülfinün her bir kılında çağrışur cânlar meded (355 /1)

Gâh gam vîrân ider dil mülkini geh çeşm-i yâr
Hey müselmânlar meded virânedden kim aldı bac (289 / 2)

Geniş bilgi için bkz. Fazlur Rahman, **İslâm**, (Çev.) Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, İstanbul 1981, s. 211-227.

²⁰⁴ Bu beyitte “asgar” kelimesinin hangi manada kullanıldığı pek anlaşılmamıştır.

²⁰⁵ Divân, 448 / 1, 536 / 1, 709 / 3, 278 / 3.

2.8. Küffâr-Kâfir

Edebiyatımızda kâfir, küfr kelimeleri, Şâirlerin zihinlerine saç, hat, ben gibi mazmunları çağrıştırır. Dinî fonksiyonundan ziyâde Divân edebiyatında böyle bir er edinmiştir.

Muhibbî'de de aynı tarzı buluruz:²⁰⁶

Küfr-i zülfi korkaram kim çıkara dinden beni
Ehl-i İslâmı giriftâr itme Yârab kâfire (2559 / 3)

Şâire göre sadece yukarıda sıralanan şeyler kâfir değildir, gözler de kâfirdir.²⁰⁷

Gözleri târaca virdi yine bu dil şehri
Şöyle benzer kim Muhibbî olmuş ol küffâr mest (228 / 5)

Kâfir acımasızdır. Buna karşılık müslüman düşküne karşı merhamet hisleriyle doludur.²⁰⁸ Şâir bunu şu şekilde işler:

Gözyaşı ile doldu Muhibbî kapunda hâk
Kâfir degülse eyle o miskine merhamet (255 / 5)

Rakip kâfirdir, bî-dindir, sevgiliden bahsetmesi câiz değildir.

Dökmez idüm hûn-ı mirdârın rakîb-i kâfirin
Ruhların anmış işitdüm gayretüm bir dindür (743 / 4)

Şâir, kâfir rakibin pis kanını dökmezdim fakat sevgilinin yanaklarından söz ettiğini işitince-dayanamadım-. Çünkü çabaların dinin birliği, vahdeti için, der. Yanak, yüz vahdet timsaldir. İslâmiyete benzetilir. Öyle olunca da kâfirin onu ağzına alması müslümanı hiddetlendirir.

Muhibbî, Devr-i Kamer, fitnesinden de bahseder.²⁰⁹

²⁰⁶ Divân, b.b. 482 / 1, 93 / 3, 122 / 2, 286 / 2, 615 / 4, 635 / 2, 640 / 3, 724 / 4, 740 / 2, 826 / 2, 949 / 1, 2065 / 3, 2559 / 3, DNS, s. 813.

²⁰⁷ Divân, b.b. 468 / 2, 931 / 4, 228 / 5, 2549 / 5, 2427 / 4.

²⁰⁸ Divân, b.b. 16 / 2, 1175 / 6.

²⁰⁹ Divân, 1516 / 4.

3. DİĞER UNSURLAR

3.1. Şehid-Gâzi

Bu inanç müslüman ordularının, hususen Türk ordusunun başarı kaynaklarından biridir. Şehitlik, gâzilik dinimizde, inancımızda, yüceltilmiştir. Şehitlik mertebesine nail olmak için niyet dahi kâfi görülmüştür.²¹⁰ Ve Kur'an-ı Kerim'de onlara ölü denmemesi gerektiği bilâkis diri oldukları ifâde buyrulmaktadır.²¹¹

Bu unsur Divân'da, ilgili beyitlerde yine, doğrudan işlenmeyip, “aşk şehidi” olmak gibi bir yaklaşımla ele alınmıştır. Fakat şehitliğin hususiyetlerine işâret edilmiştir.

Şehitlik dinen yüceltilmiş olunca, şehâdet de sürekli arzulanan bir şeydir.²¹²

Şehid-i 'ışk olsa ger yolunda
Muhibbî'ye budur matlûb-ı a'la (24 / 10)

Bihamdillah beni öldürdi gamzen
Dilerdüm dâyimâ Hak'dan şehâdet (245 / 4)

Savaşa ölen şehit, kalan gâzidir. Şâir bundan hareketle “semtine varan âşıkları öldürürsen ne olur, sonuçta sen gâzi, ben şehit olurum” der:

Öldürürsen nola varan kûyuna 'âşıkları
Sen olursan dostum gâzi ben oluram şehid (333 / 6)

Şu beyitte ise Şâir, şehidin kefenlenmeyip, elbisesiyle gömüldüğüne işâret eder, “Ey dostlar, eğer aşk ile şehit olursam, yaralarımın pamukları kefen olarak kâfidir.”, der.

Şehid olsam eger 'ışk ile yârân
İdesin penbe-i dagum kefen bes (1231 / 2)

Kûy-ı dilberde rakibi öldürüp bir zarb ile

²¹⁰ “Şehâdete nailiyetini Allah Teâlâ'dan sıdk ile dileyen kimseyi Allah Teâlâ şehitlerin mertebesine eriştirir velev ki, döşeğinde vefât etsin.”, Müslim, **es-Sahîh**, Çağrı Yay. İstanbul 1981, s. 157, 11, 1517.

²¹¹ “Allah yolunda öldürülenlere (şehitlere) “ölüler” demeyin. Bilâkis onlar diridirler, lâkin siz onu hissedemez anlayamazsınız.”, Bakara / 154, Âl-i İmrân / 169.

²¹² Divân, 8 / 1.

Arşa asdun tıgunı bil ey Muhibbî gâzisin (2109 / 5)

3.2. Şeytan

Divân'da şeytan, en bâriz vasfı olan “kibirle” işlenmiştir. İnsanoğlunun, düşmanı olan şeytana uyup, kalbini kibir ve hased duygularıyla doldurması son derece tehlikelidir.

Eyleme kibr ü hased merdûd olan şeytana bak
Zühdüne tayanma gel gör noldı Bel'am-ı Ba'ur (374 / 3)²¹³

Muhibbî'ye göre şeytan imanın düşmanıdır. Ondan imanı muhafaza etmek gerekir.²¹⁴

Nîk 'amel kılmaga cehd it hayr ü şerri fark kıl
Kurtarasın tâ ki şeytandan bugün imanımı (2781 / 2)

Rakibe kâfir dinsiz gibi sıfatların yakıştırıldığını söylemiştik. Burada şeytan olarak da vasıflandırıldığını görmekteyiz.²¹⁵

Hâlini gösterse tan mı bu Muhibbî'ye rakîb
Kendüye meyl itmegi insana şeytan öğredür (732 / 5)

Bu beyitte kendini beğenmişliğin de şeytandan kaynaklandığını ifâde edilmektedir.

3.3. Karun

Mal, mülk ve servet timsâlidir. Firavun'un iki nâzırından biridir. Diğeri de Hâmân'dır. Hz. Musâ'nın düşmanlarındanıdır.²¹⁶

Divân'da, dünya malına aşırı meyli olanlara Karun'un âkıbeti örnek olarak gösterilir. Ve malının yere geçmesi hadisesi zikredilir.²¹⁷

Bir beyitte Şâir, kendi gönlüne de Karun'u örnek olarak gösterir:

²¹³ Bel'am Ba'ur: İslam âlimleri Kur'ân'daki, A'raf sûresi 175.âyetinden tefsir yoluyla kaynaklarına almışlardır. Hz. Musa'ya karşı İsrailoğullarını kıskırtan adamdır. Geniş bilgi için bkz. Abdullah Aydemir, **Tefsirde İsrailiyat**, DİB, Ankara 1979, s. 237-241.

²¹⁴ Divân, b.b. 1560 / 2, 2133 / 5, 2676 / 2.

²¹⁵ Divân, b.b. 609 / 2.

²¹⁶ Geniş bilgi için bkz. Muallim Nâci, **İstılahat-ı Edebiyye**, (Haz.) Alemdar Yalçın, Abdülkadir Hayber, Ankara, (tarihsiz), s. 115.

²¹⁷ Divân, b.b., 2455 / 3, 2155 / 8, 1539/ 6, 2470 /1, 1070 /4.

Ey gönül olma sakın dünya meta'ına harîs
Neyledi nakdine ıssı eyledi Kârûn'a sor (849 /4)

Yâr çünkim nazar itmez bu gözüm karasına
Mal-ı Kârûn ise de ko yire geçsün demümüz (1163 / 2)

Yukarıdaki beyitte, Şâir, “mâdem benim hâlime sevgili iltifat etmiyor. Kârûn malıysa da zamanımız, devranımız bırak, yere geçsin”, der.

3.4. Ebû Leheb

Kur'an-ı Kerim'de “Leheb” sûresinde de adı geçen, Peygamberimizin amcası olduğu halde İslâm'ın azılı düşmanıdır.

Muhibbî Divânı'nda rakib, Ebû Leheb'e de benzetilir.²¹⁸

Yanında müdde-i neyler gel ol uşşâka hem-sohbet
Dimez bir kimse olsa bû Leheb'den yeg (1559 / 4)

Bu beyitte ise, Şâir, ağzı kuru laf yapan ham sofuya çatmıştır.

3.5. Ehrimen

Zerdüştlük dininde kötülüğün timsalidir.²¹⁹ Divân'da dünya, rakib ve ağyar Ehrimen'in tâ kendisidir.²²⁰

Kime şir ü şeker virsen dökersin âkıbet kanın
Anunçün bî-vefâ dünyâ dimişler Ehrimensin sen (2042 / 4)²²¹

3.6. Lat

Cahiliye devrinde Araplar'ın ilâhlarından biri olan Lat, Divân'da bir beyitte zikredilir:

Deyre varsan hüsnüni arz eylesen

²¹⁸ Divân, 151 /3.

²¹⁹ Geniş bilgi için bkz. Mehmet Toplamacıoğlu, **Karşılaştırmalı Dinler Tarihi**, Ankara, 1966, s. 119.

²²⁰ Divân, 1156 / 4, 280 / 3, 2212 / 5.

Kurıyup anda kadîd olurdı Lat (236 / 4)

3.7. Âzer-Put

Hız. İbrâhim'in babası Âzer, Nemrut'un vezirlerindedir. Geçimini put yapıp-satmakla sağlar. Kur'an-ı Kerim'in En'am sûresinin 74.âyetinde Hz. İbrahim'in babasını putlara tapmaktan alıkoymak için nasihatte bulunması zikredilir.

Beyitlerde put, sanem, Âzer, Kâbe, putların kırılması, İbn-i Âzer motifleri bir arada geçmektedir.²²²

Ey Muhibbî şükr kıl itdün sanemler terkini

Hâşâ-lillâh bir dahi ben kâr-ı Âzer eyleyem (1994 / 5)

3.8. Kabil

Âdem'in çocuklarından olan Kabil, yeryüzünde ilk cinayet işleyen kişidir. Üstelik kardeşini öldürmüştür.²²³ Kur'an-ı Kerim'de Mâide sûresinin 27.âyetinde Hz. Âdem'in iki oğlu olarak ifâde buyrulur.

Divân'da sadece bir beyitte adı geçmektedir:

Gâh olur çeşmi Muhibbî eline tigin alur

Gâh döner katlüm için hançer-i Kâbil getirür (1000 / 5)²²⁴

3.9. Divândaki Hristiyanlık Unsurları

Muhibbî bu unsurları yine dilberden yola çıkarak ifâde etmiştir. Zülf, zünnârdır, haçtır. Dilber tersâdır.²²⁵

Deyr içinde zülfini zünnâr idüp ol mugbeçe

Bana sundukça kadeh üstine haçın gösterir (649 / 2)

²²¹ Necm / 19-20.

²²² Divân, 2362 / 3, DNŞ, 89, s. 873.

²²³ Geniş bilgi için bkz. Ömer Rıza Doğrul, **Yeryüzündeki Dinler Tarihi**, İstanbul, 1947, s. 212.

²²⁴ Divân'da yer alan bazı beyitler başka gazellerde tekrar edilebiliyor. Bu beyit 810. Gazelde aynen geçmiştir.

²²⁵ Divân, 333/ 2, 283 / 4, 2258 / 3.

Şâir bu beyitte, muğbeçeye benzettiği güzeli, kilise içerisinde kendisine kadeh sunarken haçını gösterir tarzda tasvîr etmektedir.

Küfr-i zülfünü gider kâfîrlik itme gözün aç
Kâ'be'dür kûyun revâ mîdur tura üstinde haç (285 / 1)

4. HARAM-HELÂL, TEVBE

4.1. Günâh

Sevgili âşıklara cefâ etmekle günahkârdır. Bu günahdan da vazgeçmeye pek niyetli değildir:

Nice bin âşık öldürdün kapunda tig-i cevrunle
Günâhın anmayup her dem idersin bin sitem peydâ (42 / 2)

Muhibbî, âşığın sevgisinin günden güne artan bir sevgi olduğunu, eğer sevmek günahsa, artan bu sevgiyle günahın da katlanmakta olduğunu ifâde etmektedir.²²⁶

Şâir'i işlediği günahlar korkutmakta ve şöyle serzenişte bulunmaktadır:

Meded artmaktadır her gün günâhum
Denizler yumaya rûy-ı siyâhum (1789/ 1)

Şâire göre, günâhkârlık, Hak Teâlâ'nın bahşettiği yüzdeki nuru alır götürür:

Elüme alup nice kez bakaram âyîneye
Anaram isyanımı korkum bu ola yüz kara (65 /6)

Muhibbî, işlenen günahlara âh edip, tövbe etmenin gerekli olduğunu belirtir.

Ger Hulde müstehak amel ile olursa âh

²²⁶ 414 / 3.

Derdâ dirig bende bulunmaz meger günâh (2355 / 1)

Muhibbî artık yaşlandığını imâ ederek, bundan sonra ömrün muhasebesinin daha sıkça yapılması gerektiğini söyler:

Muhibbî al ele âyîneye bak

Günâhun an ki mûlar çün dü-rengest (202 / 5)

O, bütün bunlara rağmen yine de Allah'dan ümidini kesmez:

Gam yime eger yog ise salahun Muhibbî'yâ

Olur kerîme cürm-i 'usat anda 'özü-hah (2355 / 5)

4.2. Tövbe

“İslâm'da güneş batıdan doğuncaya dek tevbe kapısı açıktır. Allah, suç işleyip de pişman olanların tevbesini kabul edicidir.”²²⁷

Şâir de günâh işlediğini, ardından tevbe ettiğini, Allah'ın afvı hususunda ümitli olduğundan söz eder:

İtdüm günâh sonra dönüp tevbe eyledüm

Tutdum ümîd-i afvı bu yüzüm karasına (2332 / 5)

Kabul olur ger itse benden tevbe

İdeyim can u dilden ben de tevbe (DNŞ, s. 811)

Muhibbî, günahkâr, samimiyetle pişman olur ve afv dilerse cehennemden şiddetli ateşinden, azabından kurtulabilir. Yoksa yakıtı günahkârlar olan cehenneme o da bir odun olur, der.²²⁸

Tevbe eyle göz yaşıyla yu yüzünün karasın

Yohsa yanmaga Cahîm içre olursın bir hatab (153 / 3)

²²⁷ Geniş bilgi için bkz. İskender Pala, **Ansiklopedi Divân Şiiri Sözlüğü**, Ankara 1989, C. 11, s. 440.

4.3. Şükür

Şâir Tanrı'ya çeşitli vesilelerle yakarır. Bunlar yerine gelince de şükreder.²²⁹

Hafta vü ay ü yıllar geçmişdi hey kıyâmet

Şükr eyledik Hüdâ'ya gördük seni selâmet (131 / 1)

Muhibbî beyitte açık istiare yoluyla doğrudan sevgiliye “hey kıyâmet” diye seslendikten sonra “seni hafta, ay ve yıllar geçti görmemiştik, nihâyet selâmet içerisinde görünce Hüdâ'ya şükrettik” der.

4.4. Dua

Şâir seher vakti yapılan duaların daha makbul olduğunu söyler:

Ey Muhibbî subh-vaslın isteyüp eyle niyâz

Didiler olur seher-gehler dualar müstecab (126 / 7)

Muhibbî bir başka beyitte ise, seher vakti duaların kabul olunduğu için gönlünün geceyi istediğini söylerken, sanki Fuzîlî'nin “Ben belâyı isterem, çü belâ ister beni” diye anlattığı ruh hâlini değişik bir ifâdeyle dile getirir:

Du'alar müstecab olur seher-geh

Anunçündür ki bu gönlüm şeb ister (564 / 4)

Muhibbî, cürm ve isyanını her an hatırlayıp, dua eder. Bu duaların kabul edilmesi için de Rabbine yalvarır:

Muhibbî cürm ü isyânın anup her dem dua eyler

Duâmı müstecâb eyle dilegüm budur Yârab (143 / 5)²³⁰

Sevgili eziyetle Onu öldürürse bile son nefesde dahi dua edeceğini söyler.²³¹

²²⁸ Divân, b.b. 1357 / 5, DNŞ, 89, s. 865.

²²⁹ Divân, b.b. 89 / 1, 105 / 4.

²³⁰ II. Mısra'ın ölçüsü bozuktur.

²³¹ Divân, 12 / 3.

Şâir'in kabrine şayet sevgili gelecek olursa, orada biten otlar ona dua edecektir.²³²

Bir başka beyitte servi sevgilinin boyunu görünce, ömrü uzun olsun diye dua eder, çınar da el kaldırıp, âmin, der.²³³

Muhibbî, sevgilinin mahallesinden başına taş yağsa bile âşık el açıp dua ederek karşılık verecektir. Hatta bunu canına minnet kabul edecektir, der.²³⁴

Giceler ta subh bîdâr ol visâlin kıl taleb

Müstecab olur du'alar dâyimâ temcîdden (2215 / 4)

Bu beyitte anlatılmak istenilen, duaların Hak Teâlâ'nın katında kabul edildiği müstesnâ bir anın varlığı, fakat belirlenmediği, bundan dolayı da kulun devamlı uyanık olup, gafletten sakınması Allah'ı bolca anıp, düşünerek vakit geçirmesidir, diyebiliriz.

Her Hakk ide bir dahi visâlünü müyesser

Hergiz bu Muhibbî dimeye âh ne müşkil (1738 / 5)

Divân edebiyatında şâirler sürekli ızdırap çeker, âhları göklere yükselir. Yine Şâir bu âhlardan sözederek, “âhlar o kadar şiddetlidir ki, felekleri yakar, melekleri hayrete düşürür, bunun karşılığında Hak Teâlâ bir defacık olsun visâli nasîp ederse, çekilen bu âhlara müşkil demeyeceğim veya bu sıkıntılar âh ne müşkil demeyeceğim, der.

Giceler vird ü du'ayı kudsiyânı işidüp

Subha dek el kaldurup sıdk ile âmin eyledüm (1948 / 3)

Geceleri uykusuz, dua, niyâz ev sızlanmalarla vakit geçirdiğini söyleyen Şâir, kudsiyân diye vasıflandırdığı; işleri zikir ve ibâdet olan meleklerin dualarını işitip, onlarla birlikte dualarına âmin dediğini ifâde eder.

Her kim olursa işbu Muhibbî gazellerin

Rahmet ana ki rahmet ile bir dua kıla (2372 / 5)

²³² Divân, 13 / 2, 2646 / 5.

²³³ Divân, 28 / 3.

²³⁴ Divân, 1239 / 3.

Şâir ardında bıraktığı eserlerden biri olan şiirlerini okuyup, Ona rahmet dileyene, kendisi de rahmet yollamaktadır.

5. İBÂDET-TAAT

5.1. Şehâdet

Allah'ın birliğini, Hz. Muhammed'in kul ve elçi olduğunun tasdiki olan ifâdelerdir. İslâmiyeti kabulün ve müslümanlığın beş temel şartından ilkidir.

Divân'da tevhid şeklinde geçen şehâdet; gönülden keder karanlığını uzaklaştırmak için yapılır:²³⁵

Zikr ü tevhîd ile gel kalbünü mesrûr eyle
Kalmasun dilde keder zulmetini dûr eyle (2327 / 4)

İbâdet kıl koma tevhîdi elden
Bularçün seni yaratmış Yaradan (2101 / 2)

Muhibbî, yukarıdaki beyitte yaradılış gâyesini veciz bir şekilde, kolay ve anlaşılır bir tarzda, hatta sehl-i mümteniye yaklaşan bir ifâdeyle anlatır.

5.2. Namaz

Kur'an-ı Kerim'de üzerinde ısrarla durulan ibâdetlerden olan namaz, Hz. Peygamberin bir hadis-i şerifinde de dinin direği olarak ifâde edilir.²³⁶

Divân'da, Divân edebiyatı geleneğine uyularak daha ziyâde sevgili nokta-ı nazarından ele alınmıştır:

Kaddüne nazar eyleye secde ide bu dil
Kâmet ki ola lâbüd olur anda namaz farz (1313 / 4)

Boyuna bakan gönlüyle secde eder. Nasıl ki, kâmet duyulunca peşisıra namaz farz olursa o şekilde yârin boyunu gören göz de gönlüyle ona secde kılar. Buradaki espri gönlün temâyülüdür. Hakîkî bir secde hâdisesi yoktur. Gönlün eğilmesi söz konusudur.

²³⁵ Divân, b.b. 62 / 3, 2488 / 7.

Yâr kâmet götürse nâz ile
Uya cümle ana namaz ehli (2760 / 4)

Mescidde dün imâma uydum velî ne kıldum
Hiç bilmedüm bu gönlüm ebrû-yı tâka düşdi (2670 / 3)

Her iki beyitte de namazın fâsit olması hâdisesine işâret olduğu söylenebilir. Çünkü birinci beyitte eğer söz konusu yâr sevgiliyse, kadının kâmet getirmesi dinde yoktur. Böyle bir şeyin olması hâlinde cemaatin namazı fâsit olur. İkinci beyitte ise kıbleye yönelen Şâir, mihrâbın şeklini kaşın kavsine benzetip, ona dalınca imâma uyduğu halde ne edip, ne kıldığını bilemediğini ifâde etmektedir.

Muhibbî'ye göre göz imâm, kaş mihrâb, ona yönelen ve göze uyan kirpikler saf saf namaza durmuşlardır.²³⁷

Durma ey dil yüzünü sür yirlere eyle niyâz
Kılınur çünkim bilürsin bunu her yirde namaz (1140 / 1)

Bu beyitte namaz gerçek manada kullanılmış olup şâir, namaz kılmak için hususî bir mekân tahsisine gerek olmadığını belirtir.

Dildâra karşı secde kılup cânı terk kıl
Tâ ki felekde kıla melâyik namazunu (2756 / 2)

Şâir, Allah'a secde kılıp bu yolda cânını ver, bunu yaptığın takdirde; gökte melekler cenâze namazını kılsın, der.

5.2.1. Secde

Namazda alın, el ayakları, diz ve ayak parmaklarının yere degecek şekilde pozisyon alıp âcizlik ve kulluk ifâdesi göstermektedir. Namaz haricinde de istisnai hallerde sadece Allah'a secde edilir.²³⁸

²³⁶ Namaz dinin direğidir, Celâlüddin Suyûtî, **ed-Dürerü'l Müntesira, fi el ahadisü'l müstehira**, Dimaşk, s. 102.

²³⁷ Divân, 2542 /3.

Şâirin ifadelerine göre, tâk-ı ebrû, mihrâbdır, secde edilen yerdir.²³⁹ Yine mecâzi bir söyleyiş tarzıyla güzel, güzellik karşısında bu tarz bir söyleyiş benimsenmiştir.

Secde idelden nigâra varmaz oldum mescide

Tâk-ı ebrûsı olupdur çünkü mihrâbum benüm (1817 / 2)

Çünkü gördün tâk-ı ebrûsın Muhibbî secde kıl

Kıbleden dönsün yüzi ol kible-gâhı sevmeyen (2202 / 6)

Gezerken mescid-i hüsnün kaşun mihrâbına irdüm

Kıyama kalmadı kudret hemân-dem secde-gâh itdüm (1855 / 3)

Bir beyitte ise Şâir asıl secde edilecek olanın kemân ebruların değil sevgilinin kendisinin olduğunu ifade eder.²⁴⁰ Hatta şekli itibâriyle mihrâb gibi kavisli olan at nalı; bu nal sevgilinin atının nalıyla secde edilecek başka yerdir.²⁴¹ Bize göre buralarda zikredilen secde, gerçekte, saygı ve ihtimamla eğilme, yalvarma, yakarma tarzındaki yerlere kapanma, bir başka deyişle eline ayağına düşme olsa gerektir.

Okurlar âyet-i secde açubun mushaf-ı rûyun

Hemân mihrâb-ı ebrûna kılur secde gören bilün (1502 / 1)

Yüzün mushafa benzetildiğini birkaç kez tekrarladık. Şâir, sevgilinin mushafa benzeyen yüzünü açınca secde âyetini²⁴² okurlar, bakış alanı içine kemân ebrû dâhil olunca da onu gören derhal secde eder, demektedir. Tıpkı Kurân-ı Kerim'i okurken, secde âyetine rastlanan yerlerde, okumaya ara verip, secde edildiği gibi, Muhibbî de güzelin kaşlarını görünce secde edildiğini söylemektedir.

Sâlibî zülfine ta'lim iderse tan mıdur çeşmi

Garâmet mi olur gebre sücûd eylerse hâçine (2407 / 3)²⁴³

²³⁸ Geniş bilgi için bkz. Ömer Nasûhi Bilmen, **İlmihâl**, İstanbul 1962, s. 166-169.

²³⁹ Divân, b.b. 2354 / 1, 1095 / 2, 1976 / 5, 1458 / 5, 176 / 4, 8 / 5.

²⁴⁰ Divân / 2152 / 4.

²⁴¹ Divân, 2482 / 2.

²⁴² Secde âyeti: Kur'an-ı Kerim'in 14 yerinde geçen âyet sırasıyla; A'raf / 206, râd / 15, Nahl / 49, İsrâ / 109, Meryem / 58, Hac / 18, Mü'minûn / 77, Furkan / 60, Neml / 25, Secde / 15, Fussilet / 37, Necm / 62, Bürüc / 21, Alâk / 19.dur.

“Haçlı, Hristiyan saçına, gözü ders verirse, bu ateş-perestin haça tapınması, secde etmesi gibidir. Bundan dolayı diyet gerekir mi?”

5.2.2. Müezzin

Ezan okuyan ve kâmet getiren müezzini, Şâir, kâmet getirmesiyle zikreder. Sevgilinin boyu, kaddü kâmetini ifâde eder etmez, müezzinin kâmeti derhal Şâir’in lisanından dökülür:²⁴⁴

Bu kadd ile bu kâmeti gördükde müezzin
Hayran olub en kalmadı kudret ide kâmet (235 / 6)

5.2.3. Mescid

Divân’da çoğu yerde mescid de kendi manasında kullanılmıştır. Güzellik; mescid, çeşm; imâm, kaş, mihrâba teşbih edilir.

Mescid olmuş hüsni çeşmidür imâm
Kaşları takı anun mihrâbıdur (528 / 2)

Bir beyitte de, namazın rükûnlarından olan kâmet, kıyâm ve secde mecâzî olarak bir araya getirilmek sûretiyle tenâsüp oluşturulmuştur:

Kâmet ise cümle mescid ehli iderler kıyâm
Kaşları mihrâbına olurlar anun sâcidîn (2279 / 5)

Şâir, sevgili kâmet edip, ayakta görünüp, mescide girse, mescid’de bulunanlar ayağa kalkar ve mihraba benzeyen kaşlarına secde ederler, der.

Bir başka beyitte de Muhibbî şunları söyler:

Eğer mescide varup kâmet itsen

²⁴³ Divân’da “kibr” kelimesi yanlış yazılmıştır. Aslı “gebr” dir, düzelterek yazdık.

Gele her yânedden Allahu ekber (661 / 3)

Yine beyitlerde sevgilinin yüzü mescid, boyu, minâre, kaşları da mihrabdır.²⁴⁵ Siyah beni ise belâ üstündedir. Buradaki belâ tasdik manasında olmalıdır.²⁴⁶

Şâire göre mescidde mum her gece sevgiliyi aramak için dirilir.²⁴⁷

Cuma hutbesinde hatip, sevgilinin güzelliğinin âyetlerini veya hutbe konusu olarak güzelliğini anlatır. Âşık bunun karşısında derin bir âhla kendinden geçer.²⁴⁸ Muhibbî bir beyitinde de kâmet kelimesiyle cinâs yapar.²⁴⁹

Şâir sevgiliyi bazen mescidde, bazen kilisede, bazen meyhanede arar. Ve kendisine “belki bulursun” diye aramaya devam etmesini tavsiye eder.²⁵⁰

Şu beyitte ise bir çıkmaz içerisinde olduğunu ifâde eder:

Rüsvâ-yı cihân oldum mescidde yirüm yokdur

Meyhâneye de varsam meyhâne kabul itmez (1148 / 2)

5.2.4. Mihrâb

Mihrâb da Divân'da kendi manasında kullanılmayıp, sevgilinin kaşına benzerliği sebebiyle zikrolunmuştur.

Kec ebrû (eğri kaş), kâfir mihrabıdır,²⁵¹ çeşm (göz) imamdır.

Bir beyitte, dinen mahzurlu olan sarhoşun imamlığı, mecâzi bir kompozisyonla sergilenmiştir:

Mestle geçmiş gözleri halka imâmet itmeğe

Câmi-i hüsn içre gel kaşındaki mihrâba bak (1449 / 3)

Görüldüğü üzere beyitte, imam olan gözlerdir. Cami; güzellik camisi, mihrab da sevgilinin kaşlarıdır.²⁵² Tabii burada mecâzî örgü kaçış noktasıdır. Gözler mahmur, baygın bakışıyla, sarhoşa teşbih edilir. Kaş mihrabdır, güzellik bütünlüğü ve İlâhî vergi oluşundan

²⁴⁴ Divân, b.b. 246 / 3, 892 / 3, 1048 / 3.

²⁴⁵ Divân, 1033 / 4, 1373 / 4, 1437 / 3, 1919 / 4.

²⁴⁶ Divân, 947 / 2.

²⁴⁷ Divân, 1337 / 2.

²⁴⁸ Divân, 121 / 1, 139 / 2.

²⁴⁹ Divân, 2672 / 1.

²⁵⁰ Divân, 595 / 7, 803 / 7.

²⁵¹ Divân, 981 / 3, 434 / 3, 114 / 6.

²⁵² Divân, 1453 / 3, 250 / 2.

dolayı mukaddes olup, camidir. Sevgilinin kamu âlem hayrandır. Ona temâyülleri vardır. O da bu topluluğa kaşıyla mihrab, gözüyle imam olur. Hatta beyitteki “halka” kelimesini zülfün halkası olarak da düşünebiliriz.

Kaşı mihrabına her kim ki imâmet getüre
Kamu ehl-i dil olan ikâmet getüre (2495 / 1)

5.2.5. Kible

Divân'da bu mazmunun geçtiği yerlerde, imam, mushaf, Beytü-l Haram, saf saf olma vs. ifâdeler de birlikte geçer.²⁵³

Yüzün Beytü'l-Harâmında imâm olmuş meger çeşmün
Ki müjgânlar turup saf saf iderler iktidâ kıblem (1904 / 2)

Şâire göre sevgilinin ebrûsu âşığın kible-gâhıdır:
Olurdu can ile dil kible-gâhı
Görinse gözüme ebrû-yı garra (24 / 6)

5.2.6. Hutbe-Cuma

Bu husus da sevgili yönünden ele alınır. Hatip hutbesinde sevgilinin güzelliğini anlatır. Bülbül gül bahçesinde hutbe okur. Çınar da el kaldırıp âmin der. Çınarın yaprakları ele benzediği için bu ulu ağaç bazen el veren şeyhe benzetilir.

Ey Muhibbî cami-i hüsninde yârün Cum'a gün
Hoş edâ ile okıdı hutbe-i hüsnin hatib (171 / 7)

Şâh-serv üzre kaçan ki hutbe-okur andelib
Ansa gül yüzün çenar el kaldırıp âmin ider (482 / 4)

5.2.7. Tesbih

Gözüm yaşından idüp tasbîh dil zikrini tekrar
Kimi dürre benzettüm kimin mercâna tapşırdım

²⁵³ Divân, b.b. 164 / 3, 844 / 2, 955 / 3, 731 / 3.

5.3. Oruç

Oruç, İslâm dininin temel beş şartındandır. Divân'da oruç da mecâzî bir tarzda ele alınıp, ifâde edilmiştir.²⁵⁴ Meselâ:

'İyd-1 visâl için tutaram savm-1 hicrünü
Göster hilâl-i ebrûnı olsun tamâm oruç (278 / 4)

Muhibbî'nin ifâdesinde, kavuşma bayram, ayrılık ise oruçtur. Yârin kaşı hilâl'dir. Orucun başlaması ise, hilâlle yâni hilâl görününce. Ve yine hilâl görününce sona erer. Şâir bu duruma işâret eder.

Bir beyitte de oruç-rûze-, bayram ve Kurban Bayramına telmih hep bir arada yapılmıştır.²⁵⁵

5.3.1. Şabân

Selh-i Şa'ban ile oldı 'ıyş u 'işret nâ-bedîd
Gurre-i Şevvâl ile yazdı felek menşûr-ı 'îd (343 / 1)

Şâir, Şaban ayının sonuyla beraber yama-içme, eğlenceler yasaklandı, der. Çünkü bu ayın sonu Ramazan ayının başıdır. Feleğin bu aydan sonra gelen Şevval'le bayramı ilân ettiğini söyler.

5.3.2. Bayram

Âdet oldı her kaçan 'ıyd olsa ihsân eylemek
Bu Muhibbî bendene kıl bûseni ihsan-ı 'ıyd (351 / 5)

Bayramda etrafa, ihsanlar dağıtılır. Bayramlaşma bayramın erkânındandır. Şu beyitte de Şâir bunu işler:

Yüzün aç kim cümle 'âlem olalar şâdân-ı 'ıyd
Merhabâ kıl dostum kim budur erkân-ı 'ıyd (351 / 1)

²⁵⁴ Divân, 328 / 1, 1731 / 1, 1495 / 3, 1466 / 3.

²⁵⁵ Divân, 1673 / 1.

Kurban bayramında da hususen kurban kesilir. Şâir bunu da şu şekilde ifâde eder:

‘İyd-ı kurban oldu ben kurban-ı cânân olmuşam
Herkesin bir şuglı var ben yâre hayrân olmuşam (1905 / 1)

5.3.3 Kadir-Bayram

Devletün dilberâ mezîd olsun
Her gicen kadr u günün ‘îd olsun (2199 / 1)

Şâir, bu beyitte sevgiliye dua ederken duaların belki en güzelini söyleyerek her gecen Kadir ve her günün bayram olsun, devletin artsın, der.

Bir başka beyitte ise, yârin saçları Kadir Gecesi, yüzü bayramdır.

Saçunla ‘ârızun ey âlem-efrûz
Birisi Kadrdür, birisi nev-rûz (1193 / 1)

5.4. Zekât

Divân’da zekât güzelliğın zekâtını verme şeklinde geçmektedir. Şâirin ifadelerine göre, zekât verilecek âşık saildir, dervîşdir, fakirdir. Yâni zekât verilecek vasıfları haizdir.²⁵⁶

Vir zekât-ı hüsnüni men’itme bu dervîşden
Hem benüm gönlüm yapılsun hem sana olsun sevâb (123 / 3)

Didüm zekât-ı hüsnüni arz it hakum durur
Didi dahi irişmedi sana zamanı var (446 / 4)

Şâir, İslâm’ın beş temel rüknundan zekâtın gücü yetenlere farz olduğunu hatırlatır:

Farzdır gel vir zekât-ı hüsnüni

²⁵⁶ Divân, 1172 / 5, 820 / 5, 642 / 4, 522 / 5, 457 / 2, 476 / 5, 238 / 3, 60 / 2, 229 / 4, 188 / 3, 1832 / 2, 1879 / 4, 1401 / 1.

Âşıkun görmek temennâ eylemiş (1278 / 7)

Zekât-ı hüsnün arz eyle şehâ borcun edâ olsun

Ele al gönlün uşşakun buyur hep bî-nevâldur (620 /2)

5.5. Hac

Kur'an-ı Kerim'de çeşitli âyetlerde, bahsi geçen Hac ibâdeti; kabe'ye gidilerek, hatta Safa ve Merve ziyaretini de yapmak suretiyle, gitmenin mümkün olmadığı hallerde Kurban gönderilmesi yoluyla, bu ibâdet yapılırken, Allah'ı anmanın değeri, ölçüsü, bu yola yaya binekli, uzak yerlerden geldiği şeklindeki hükümlere yer verilmektedir.²⁵⁷

Şâir, Hac unsurunu da mazmun olarak işlemektedir. Fakat Kur'an-ı Kerim'de zikredilen hususların hemen hemen hepsine işâret edilmiştir:

Gitmezdi hacca hergiz koyup diyâr-ı yâri

Kalbinde Merve hakkı olsa safa-yî Mecnûn (2281 /4)

Bu beyitte, Leylâ'nın sevdâsından Mecnûn'u vazgeçirmek için Kâbe'ye götürülmesi hâdisesine telmih vardır.

Muhibbî bir başka beyitte ise şöyle der:

Kâbe'dür kûyî Muhibbî eyledün çünki tavâf

Hacı oldun farzdur cânunı kurban eylemek (1608 /5)

Şâire göre sevgilinin diyârı olan Kâbe'yi âşıklar tavaf eder, hacı olur.²⁵⁸ Fakat haccın farizalarından biri de kurban kesmektir. O halde âşık da sevgiliye kurban olarak aziz canı takdim eder.²⁵⁹

Kâbedir kûyî gelür uşşâkı kurban olmaga

Hayrı te'hir itmesün kılsun şitâb eglenmesün (2048 / 4)²⁶⁰

²⁵⁷ Bakara / 158, 196, 200, Hacc / 27, 29.

²⁵⁸ Divân, b.b. 1074 / 4, 419 / 4.

²⁵⁹ Divân, b.b. 1542 / 5, 1189 / 4, 1521 / 4, 1524 / 4, 457 / 3, 463 / 3, 243 / 5, 625 /7, 639 /1, 187 /4, 911 / 1, 953 / 4, 1757 / 2.

²⁶⁰ "Sizden hayra çağırın, iyiliği emredip, kötülüğü men'eden, bir topluluk bulunsun.", Âl-i İmrân / 104.

Bir diğerk beyitte ise, Hacc-ı Ekber'den²⁶¹ bahseden Şâir, şöyle demektedir.²⁶²

Kıble hakkı hacc-ı ekberdür sana
Ey Muhibbî kûyımı eyle tavaf (1361 / 5)

Muhibbî hacca gitmek isteyenlerin o yoldaki sıkıntıları göze alacaklarını söyler:

Harîr olsa ne tan hâr-ı mugeylân
Sular kim pâ koyalar rah-ı hacda (2354 / 2)

5.1. Kâbe

Şâir, Divân'da Kâbe'yi kurbanla, tavafla, hacıla, hacıyla, gönülle, Safa ve Merve ile, zemzemle, ihrâmıla, kıble ve hatta Mescid-i Aksa ile birlikte anar. Kâbe'yi inşâ eden Hz. İbrâhim'e atıflar yapar. Fakat bunları da sevgili etrafında işler. Ayrıca 2516.gazel tamamen Kâbe'yi anlatır.²⁶³

Kaşundur Mescid-i Aksa, yüzündür Ka'be-i 'ulyâ
Aceb mi zülfün olursa anun her dem siyeh pûşı (2746 / 2)

Bu beyitteki unsurlar üzerinde durulacak olursa, kaş mihraba teşbih edilir. Benzeyiş, şeklinin kavisli olması sebebiyledir. Fakat ondan daha önemli unsur yüzdür. Çünkü o vahdetin timsalidir. O halde ilk kıble-gâh olan Mescid-i Aksa kaş olunca; yüzün Kâbe-i Ulyâ'ya teşbihi normaldir.

Yüzün İslâm'ın, Hakk'ın nûrunun tecellisi olarak gösterildiğini kabul edersek o da sembolleşen "Kâbe-i Ulyâ" olacaktır. Onu çevreleyen ve siyah örtüyü andıran saç ise artık Kâbe'nin örtüsüdür.

Şu beyitte de zülfün vasıtasıyla güzellik Kâbe'sinin tavaf edilmesi, yolunun gösterilmesi işlenir. Muhibbî'ye göre, güzellik Kâbe'dir, onu çevreleyen saç ona götüren yol,

²⁶¹ "Umre bir sünnet-i müekkededir. Bunu yapan zata "mu'temir"denilir. Farz olan hacca "Hacc-ı Ekber" denildiği gibi umreye de "Hacc-ı Asgar" denilir. Mamafih arefe günü cumaya tesadüf eden bir hacca da "Hacc-ı Ekber" denilmektedir. Ömer Nasûhi BİLMEN, **İlmihal**, İstanbul 1962, s. 483.

²⁶² Divân, b.b. 2022 / 1.

rehberdir. Nasıl ki, Kâbe yolunu Şamlılar iyi bilirse zülf de aynı şekildedir. Şâm kelimesinin bir manası da akşamdır. O da renk itibariyle saça benzetilir:

Zülfine irsem tavaf olurdu hüsnün Kâbe'si
Kâbe'ye varmak tarîkin çünkü şâmîler bilür (939 / 4)²⁶⁴

Beytü'l-Haram olarak da bilinen Kâbe'nin civârında cümle kötülüklerin yasak olduğunu söyleyen Şâir, şöyle der:

Varan âşıklarını öldürürsin
Dimezsün kûyuna Beytü'l-Haramdır (529 / 2)

Muhibbî Kâbe'ye yüz sürme eyilimini ise şu şekilde ifâde etmiştir:

Benzedelden kûy-ı dildârı cenâb-ı Kâbe'ye
Yüz sürerler ekser anuñün türâb-ı Kâbe'ye (2516 / 1)
Kıbleden dönsün yüzi gamdan ebed kurtulmasun
Kûyını koyup kim ide Kâbe-i envâre şevk (1412 / 5)

Sevgilinin semtini terkedip, Kâbe'ye yönelenin yüzü kıbleden dönsün diye beddua eden Şâir, burada aslında bir ifâde oyunu yapmaktadır. Kâbe'ye yönelen, Kâbe'ye ulaşan kimsenin kiblesi hangi tarafa yönelirse yönelsin farketmeksizin kiblelidir. Aşağıdaki beyitte de bunu daha açık bir şekilde ifâde eder:

Secde itse kûyına her yânedden âşıkları
Tanlaman çü Kâbe'dir dört kûşesi mihrâbdır (775 / 4)

Beytü'l-Haram'a kâfirin girmesi uygun değildir. O halde kâfir olan ağyârı Kâbe olan sevgili kapısına koymamalıdır:

Koma ağyârı şehâ kapuna kâfir gibidür

²⁶³ Divân, b.b. 1227 / 3, 1904 / 1, 1579 / 2, DNŞ, 69, s. 863, 1376 / 1, 318 / 2, 290 / 3, 1920 / 2, 371 / 4, 99 / 7, 213 / 4, 17 / 5, 29 / 5, 658 / 3, 2103 / 3, 663 / 3, 191 / 5, 368 / 3, 1904 / 4, 581 / 3, 1371 / 2, 738 / 4, 754 / 1.

²⁶⁴ Divân, b.b. 1144 / 4.

Ne revâdur ki, gire içine Beytü'l Haramun (1549 / 4)

5.2. İhram

Divân'da, hac esnasında giyilen ihramdan birkaç beyitte sözedilir. Bunlardan biri şöyledir:

Giydi ihrâmı Muhibbî gitdi Kâbe kûyuna
Kible-gâhum sana toğruldı bugün râhum benüm (1765 /5)²⁶⁵

5.3. Zemzem

Mekke'de bulunan mukaddes bir sudur.²⁶⁶ Muhibbî Divânı'nda yer alan zemzem bir beyitte Şâir tarafından gözyaşına benzetilir:

Gözlerüm yaşımı zemzem gibi giryân eyler
Kâbe-i kûyü meger 'âşıkı kurban eyler (489 / 1)²⁶⁷

5.4. Merve-Safa ve Sa'y

Merve ve Safa, Hz. Hacer'in su aradığı ve zemzemi bulduğu yerdir. Hz. Hacer bu arayışta yedi kere Safa-Merve arasında koşmuştur. Hacılar bu hâdisenin hâtırasına sa'y adı verilen koşuyu yaparlar.²⁶⁸

Şâir, bu üç unsuru ve tavaflı bir beyitte toplar:

Merve hakkı sa'y ile ger Kâbe kûyunı tavaf
Eylesem can ile dil andan olurdı pür-safâ (61 / 5)²⁶⁹

²⁶⁵ Divân, b.b., 692 / 5.

²⁶⁶ Geniş bilgi için bkz. İskender Pala, **Ansiklopedi Divân Şiiri Sözlüğü** , Ankara 1989,C. 11, s. 514.

²⁶⁷ Divân, b.b. 2516 / 2, 2525 / 2, 1243 / 2.

²⁶⁸ a.g.e.

²⁶⁹ Divân, b.b. 1400 / 4, 1077 (a) / 2, 1904 /5, 562 / 2.

5.5. Gönül-Kâbe

Hak katında bir gönül yapmak revâdur Kâbe'den
Dostum dil yap tavaf-ı Kâbe kılma itmehac (286 / 3)²⁷⁰

Şâir, “Ey dostum, Hak katında bir gönül yapman, Kâbe inşâsından daha üstündür. Kâbe tavaf ederek hac yapmaktansa gönül yap.”, der. Elbette ki bu hacca gitme manasında değildir. İnsan gönlünü dikkate almayıp, ulu orta kalp kıranlara, hatta ibâdetin sadece şekli yönünü benimseyenlere bir ikaz mahiyetindedir. Nitekim Yûnus Emre'nin şu dörtlüğü de aynı duygular içerisinde söylenmiştir:

Yûnus Emre der hoca-Gerekse var bin hacca
Hepisinden eyice –Bir gönüle girmektir ²⁷¹

6. DİVÂNDAKİ İSLÂM AHLÂKI

6.1. Dünyanın Geçiciliği

Muhibbî bazı beyitlerde dünyanın bakî olmadığını gâfil olmamak gerektiğini söyler.²⁷²
Nitekim bu fâni dünya tarihe geçen kişilere de kalmamıştır:

Rüstem oldun turalım yâhud Ferîdûn-ı cihân
Kurtulur mısın ecelden kuvvet ile mâl ile (2471 / 3)

Rüstem ünlü İran kahramanlarından Zaloğlu Rüstem'dir. Ferîdûn da İran'ın ünlü hükümdarlarından. Beyitte Leff ü Neşr-i Mürettep sanatı vardır. Rüstem-Kuvvet, Ferîdûn-Mal dengesi beyite yerleştirilmiştir.

Bunlar da ecelden kurtulamamıştır. Bir yerde de aynı fikri Me'mun olsan kurtulamazsın şeklinde söylemiştir.

Bu cihâna ey Muhibbî gerçi virdün üç talak
Almayınca komaz âhır cânun ol kabın tutar (437 / 5)

²⁷⁰ Divân, b.b. 2009 / 4, 1972 / 4, 2696 / 3, 1905 / 2, DNŞ, 15 / 4, s. 825.

²⁷¹ Geniş bilgi için bkz. Mustafa Argunşah, **Töre**, Mayıs-1985, s. 46-48.

²⁷² Divân benzer beyitler: 216 / 3, 216 / 1, 185 / 4, 254 / 4, 2708 / 5, 799 / 5, 520 / 3, 2 / 3.

Peygamber Efendimiz bir hadis-i şerifinde akıllıyı ashabına târif ederken “ölümü çok hatırlayandır” buyurmuşlardır.²⁷³

Ölümün an Muhibbî günde bin kez
Sakin bu pendümi tut olma gâfil (694 / 7)

6.2. Mala-Mülke Kayıtsızlık

Mal u câba gırra olma kor gidersin ‘âkıbet
Şöyle tut dünya kamu sana musahhar oldı hep (150 / 5)²⁷⁴

Şâir, dünya malına tama olduğu müddetçe bunun sou gelmez, der:

Harîs olma igen dünya-yı dînâ
Toyurmaz gözleri illâ ki toprak (1413 / 2)
Hatta bir beyite dünyaya meyledip, taşı taş üstüne koyma der:

Meyl idüp dehre koma bir taş bir taş üstüne
Her ne emr itse Hüdâ ko ânı sen baş üstüne (2553 / 1)

6.3. Kanaat

Her ne kim vire Hüdâ eyle kanaat can ile
Az u çok dime sakın itme nizâ’aş üstüne (2553 /3)

Muhibbî, Allah’ın verdiği kâni olup, yeme-içme hususunda az çok deme sakın kavga etme, der.

Sîm ü zerle gerçi kim işbu cihânda iş biter
Her kişi kim gönlünü virdi ana dinden biter (DNS / 39, s. 861.)

Umumî bir düşünce olarak gümüş ve altınla dünyada her işin bittiğine inanıldığını ifade eden Şâir, onlara gönül verenin de dinini kaybedeceğini belirtir.²⁷⁵

²⁷³ “Zeki adam ölümü çok anandır.”İbn-i Mâce, **Sünen İbni Mâce**, Mısır, 1953, s. 1423.

²⁷⁴ Divân’da bu beytin 1.mısraındaki “gırre” kelimesi “gurre” okunup, yazılmıştır.

Niceye dek yapasın sîm ü zer ile
Ol ziyânı an ki menzil olısdurdur gûr (DNSŞ, 15, s. 853)

6.4. Mağrur Olmamak

Şâir, dünyanın bir misafirhane olduğunu, bugün varsak, yarın olmayacağımızı hatırlatır:

Gırre olma dâr-ı dünyâ bir misafirhânedür
Anun için ehl-i diller didiler ana sipenc (292 / 4)

Sakın dünyaya magrur olma magrur
Ne aldı gitdi Firâvn ile Haman (2167 / 6)

Muhibbî, gururda, kibirde ilâhlık taslayacak kadar ileri giden Firavun’u ve onun vezirini örnek gösterip, mağrur olmamak gerektiğini ifâde eder.

Sakın aldanma cihâna olmasun sende gurur
Ne kadar devlet bulursan kendüzünü eyle mûr (374 / 1)

6.5. Kibir-Kin

Yüce görme kendüni ‘ucb tebekkür eyleme
Kim ki kendüni görür yiri olur âhır Leheb (150 / 2)²⁷⁶

Muhibbî’nin ifâdesine göre kibir yoldan çıkmış kâfirlerin, müşriklerin işidir. Dinle asla bağdaşamayacağı gibi aynı zamanda şirkidir.²⁷⁷ Elbette bu husus Kur’an-ı Kerîm’de de sık sık ifâde edilir.²⁷⁸

Nedür bu ‘ucb ü bu kibr ü tegafül
Bilürken gireceksin sen zemine (2488 / 5)

²⁷⁵ Geniş bilgi için bkz. Kuşeyrî, **Tasavvufun İlkeleri**, (Çev.) Tahsin Yazıcı, İstanbul 1978, s. 270-288.

²⁷⁶ Divân’da “ucb” kelimesi; “aceb” okunmuştur.

²⁷⁷ Divân, 1066 / 3, 1212 / 5, 2413 / 3, 2544 / 1.

²⁷⁸ Nahl / 23, İsrâ / 37, Lokman / 19.

Yüreğinde kinden eser olmadığı için Şâir Allah'a şükreder:²⁷⁹

Hamdülillah gıll u gışdan pâkdür âyinemüz
Ol sebebden yok durur hiçbir kişiye kînemüz (1187 / 1)

Şâir, bir beyitinde de sevgiliye kini yakıştırmaz:

Yüzine kılan nazar yârün görür İslâm ü dîn
Olmamak lâzım idi ebrûlarında kibr ü kîn (2088 / 1)

6.6. Dünyanın Vefâsızlığı

Gördi Mecnûn kim vefâ bûyı beni âdemde yok
Vuhş ile ülfet tutup âdemden oldı hem cüdâ (82 / 4)

Dünya vefâsızdır. Kimseye gülmemiş kimseyi ilelebet güldürmemiştir.²⁸⁰ Şâir, bunu şu beyitlerde bu görüşünü açıkça ifade eder:

Her ne denlü derd ü mihnet kim gele eyle kabul
Hiç işitmedüm mi kim dünya degül cây-ı sürûr (374 / 2)

Eylemez kimseye bu dehr vefâ
Böyle olmuş ezelde kaidedür (375 / 2)

Bilür dünyada yokdur şâdmâni
Muhibbî aylar anun için ferâgat (216 / 5)

Muhibbî âhiretin dünya gibi olmadığını, dünyada ne kadar çilelere sabreder, mahzûn olursan, öbür tarafından mükâfatını Hak Teâlâ'nın mutlak sûrette vereceğini belirtirken, yalnız bunun şartının hâminden şikâyet etmeyip, sabretmek olduğunu söyler:

Bugün ger bunda olsan zâr u mahzun

²⁷⁹ Divân, b.b. 1840 / 1.

Olursın yarın anda şâd u handan (6 / 5)

İsyân yelini üstine esdürme kerem kıl
Yohsa idiser hırmen-i tâ'atını târâc (276 / 5)

Her en ekersen dilâ âhır biçersin sen anı
Zira Hak virmiş dürür her şeye bir dürlü sebep (150 / 3)

Mihnete sabr iti Muhibbî ta iresin rahata
Hak dimişler bu sözi “es-sabru miftâhu'l-ferec “ (286 / 5)²⁸¹

6.7. Selâm Vermek

Şâir, Divân'da birkaç beyitte selamlaşmanın adabları üzerinde durur.²⁸²

Uşşakdan yüzün çevirürsin revâ mıdur
İslâm içinde virmeyesin bir selâmı sen (2184 /3)

6.8. Hayrı Şerden Ayırmak

İctinâb eyle şerr itme fikrün hayr ola
Akl virdi Hak sana akı karadan seçesin (2236 / 2)

Şâir, hem ictinâb eyle-çekin- hem de sakın diyerek şerden uzak olmayı ısrarla tavsiye eder. Ve hayırla şer arasındaki farkı anlamanın o kadar zor olmadığını söyler. Allah akıl verdiği göre siyahla-beyazın farkı gibi, onlar da düşünceli insan için o kadar bârizdir, der.

Ayrıca şerrin sonu nedâmettir, şerre yaklaşılan da hayra tebdil eylemelidir.²⁸³

Muhibbî tarh kıl dilden bu hây u hûy u dârâyı
Sana ancak bu sevdâdan belâ vü gam dürür hâsıl (2 / 5)

²⁸⁰ “Dünyada rahat yoktur.”, Vecize.

²⁸¹ “Sabır, sevincin, ferâhın, rahatlamının anahtarıdır.”, Vecize.

²⁸² Divân, 2476 / 4.

²⁸³ Divân, 185 / 5.

6. 9. Edebin Değeri

Yür çekişme kande varsan zîr ü bâlâ isteme

Tâc ü devletdür Muhibbî kimde var ise edeb (150 / 7)

Muhibbî, “Nereye varırsan var makam, rütbe çekişmesini elden bırak, hayâ perdesini yırtıp, bunlar için zelîl olma. Nice tâc ve devletten edeb yeğdir.”, der.

6.10. Düşküne Yardım

Şâir, “Sen zavallı insanlara karşı yumuşak ol, iyi muamelede bulun ki, Hüdâ da sana şefkat gösterebilir.”, der.

Görüp alçakların hâlin tut kaldur ayagdan

Hüdâ’dan şefkat istersen râhîm-i derdmendân ol (1759 / 2)

İster isen âlem içre idesin dâyim huzûr

Senden alçak yüksek ile cehd eyle olma habeb (150 / 4)

6.11. Bağışlayıcı Olmak

Muhibbî, afvetmenin büyüklüğün şanıdan olduğunu şu beyitte dile getirmiştir:

Ger hata kuldân gelirse gele sultandan ‘atâ

Rahmetüne zirâ tutmuşlar efendi her yeri (2708 / 4)

6.12. Başkaları İçin İyi Düşünmek

Şâire göre, kalp temizliği için nefsin gururunun kırılması ve başkalarının ayıbını araştırmamak gerekir:

Su gibi saf eyle kalbün, yüzünü sür yerlere

Kimsenün hakkında sakın eyleme çün ü çirâ (73 / 3)

6.13. İyi Adla Anılmak

Dua ile dilersen anılasın

Cihân içinde cehd it yahşî ada (2481 / 6)

6.14. Misafir Karşılama

Muhibbî, eşiğine gelen misafirin geri çevrilmeyeceğini, misafire elden geldiğince iyi muamele edilmesi gerektiğini ifâde eder:

Âsitânuna Muhibbî geldi vaslun isteyü

Var mı bir mezhebde kim red ide mihmânı dürüst (237 / 5)

6.15. Ezâ ve Cefâdan Kaçınma

Hasbetenlillah cefâ vü cevr kânûn eyleme

Bu meseldür atalardan dostum kan eyle gel (1689 / 4)

Şâir, bir kişiye her gün cevr ü cefâ eylemek, son derece kötü bir şeydir. Bunu alışkanlık ya da ihmal edilmeyen bir şey hâline getirmekten günde bin kere öldürmekten, acı çektirmektense bir öldürmek daha hayırlıdır, der.

6. 16. Allah'ın Emirlerine İtaat

Kelâm-ı Hakka her kim ki gönülden olmaya mâyil

Olur her itdüğü ebter ü her ne eylese bâtil (2 / 1)

6.17. Gafil Olmamak

Ko aksun dîdelerden durmasun âb

Gide gaflet ola ki gelmeye hâb (DNS, s. 811)

Saç sakal ağardı ey dil dahi uslanmaz mısın

Hâb-ı gafletten uyan hiç ölesin sanmaz mısın (DNS, 35, s. 856)

18. Rahmetle Anmak

Şâir, geride bıraktığı gönlün seveceği şiirleri okuyan kimsenin ona okuması hâlinde okuyana da rahmet olsun, dileğinde bulunur:

Kim bu şi'r-i dil pesendi ele alup okuya

Rahmet anun canına ki beni rahmetle ana (65 / 8)

II. BÖLÜM TASAVVUF

1. MUHİBBÎ DİVÂNİ'NDAKİ TASAVVUFÎ TEMALAR

Tasavvufu ifade olarak çeşitli köklere dayandıran görüşler vardır. Fakat bunlardan en makbulü; ilk zamanlardaki sûfilere dünyayı terk, fakri benimseme temâyüllerinin sonucunda yün (sûf)'den bir elbise giydikleri için sûfi denilmiş ve bu yola gidenlerin yaşayış tarzı ve inanışlarına da tasavvuf denilmiştir.²⁸⁴

Bu felsefe ve tarz dinî, edebî ve kültürel sahalarda akisler yapmıştır. Batıdaki Mistisizm ve Doğu'daki Tasavvuf kimilerine göre aynı menşe'e dayanır, kimilerine göre de farklı kaynak ve mecralarda kendilerini gösterir. Bir kısım âlimlere göre ise, birbirlerini çeşitli yönlerden, çeşitli zamanlarda tesir altında bırakmışlardır.²⁸⁵

Her şey bir yana bu iki felsefenin de kesiştiği fikrî nokta Allah'a mümkün olduğu kadar yakın olabilmelidir. Bunun çeşitli yolları, esasları vardır.

Doğu'daki, Batı'daki edebî çevreler ve fikir adamları tarafından bu konuyla ilgili eserler ortaya konmuştur. Türk-İslâm âleminde ise çıkışı Orta-Asya'ya dayanan bir tarihî seyir içerisinde Tasavvuf'u adım adım tâkib etmek mümkündür.

Burada asıl mesele, Tasavvuf'un mahiyeti, tekâmülü, yayılışı ve tarihî akisleri olmaktan çok incelediğimiz Divân'da "asırlarca muayyen bir zümrenin tefekkür tehassüsüne hâkim olmuş bir akidenin²⁸⁶ ne şekilde ve ne derecede yer aldığını ortaya koymaktır.

Taradığımız beyitler arasında Şâir'in, Tasavvuf düşüncesini özlü bir şekilde veren bir beyiti şu şekildedir:

Zâhirâ baksan eğerçi berr u bahrun şâhıyam

Bir ulu dergâhın amma ben gubâr-ı râhıyam (1859 / 1)

1.1. Nefs

Mutasavvıfların ve Mistiklerin ortak gâyelerini daha önce mümkün olduğunca Allah'a yaklaşmak olarak ifade etmiştik. Fakat Şâire göre bu yolda ilerlemek için engel teşkil eden nefis aynı zamanda kötülüklerin de sebebidir. Dolayısıyla ona tâbi olmak felaket olan, Rabbin hoşnutsuzluğunu beraberinde getirir. Meselâ:

²⁸⁴ Geniş bilgi için bkz. Fazlur Rahman, **İslâm**, İstanbul 1981, s. 166 ve bkz. Mâhir İz, **Tasavvuf**, İstanbul 1981, s. 41-48.

²⁸⁵ Geniş bilgi için bkz. Annemarie Schimmel, **Tasavvuf'un Boyutları**, (çev.) Ender Gürol, Adam Yay. Mart, 1982, s. 17-31.

Kıl müsâhib her gice kalbünü zikrullah ile
Uyma nefs-i şümâ irmez çün bilürsin dem deme (2526 / 2)

Bir başka beyitte Şâir şöyle der:

Oku lâ-havl ki şeytânı dûr it
Gehi nefsünü öldürüp gazâ kıl (1680 / 4)

Nefse karşı sürekli tetikte olmayı ise Muhibbî, şu şekilde nalatır:

Nefs-i katta’-i tarîk ü menzil olmuşdur ribât
Key sakın başdan çıkarsın itmez isen ihtiyât (1317 / 1)

Muhibbî, Hz. Peygamber’in nefsi yenmek ile ilgili bir hadisini şu şekilde ifâde eder:²⁸⁷

Ey Muhibbî pehlevândur nefsini her kim basa
Çünkü dürlü dürlü anun âdeme igvâsı var (508 / 5)

Nefs, insanı sürekli kötülüğe sevkeder. Bu haliyle âdetâ şeytandır. Muhibbî bu fikri de şöyle anlatır:

Sakın şer işleme nefsine uyma
Ki sonra diyemesin âh ile vay (1292 / 3)

Bir beyitte de nefsin fitnenin, fesatın kaynağı olduğu, tıpkı Kur’an’da da sözü edilen²⁸⁸ ve âhir zaman âlâmetlerinden biri olan Yecüc-Mecüc gibi bir şey olduğu, belirtilirken bundan korunmanın yolu tevhide gönlü bağlamak olarak ifâde edilir.

Bulmasun yecüc-i nefsün yol dilersen kalbüne
Bağla tevhid ile anı Sedd-i İskender gibi (DNS, s. 857)²⁸⁹

²⁸⁶ Agâh Sırrı Levend, **Divân Edb. Kelimeler ve remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar**, İstanbul 1984, s. 13.

²⁸⁷ “Gerçek pehlivan gazab anında öfkelerini yenen ve nefsine mâlik olandır.” Zebidî, S. Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi, Müt. Kamil Miras, Ankara, 1984, C. 12, s. 148.

Nefisle mücadele kolay değildir, uzun zaman alabilir. Fakat Şâir, bu mücadeleyi yapmış ve yüzünün akıyla çıkmıştır:

Hamdülillah gâlib olup nefs-i şumâ ‘akıbet
Nice yıllar gerçi kim anun ile ceng eyledüm (1818 / 4)

1.2. Zühd

Varlığının sebebini düşünen ve nefsinin tanımaya, tartmaya başlayan Şâir; varlık sebebini meşhur hadis-i kudsinin bir kısmını iktibas etmek sûretiyle dile getirirken, nefis mücadelesinin yollarından biri olan zühdü şiirine yerleştirmiştir:²⁹⁰

Sâfdur âyîne gibi bak bu gönlüm tasına
Virmedi mâh-ı münîrün tahta-i elmâsına

Hâce-i dükkân “küntü kenzen” insan cevherine (DNSŞ, 10, 13, s. 825)²⁹¹

Allah Teâlâ, Furkan sûresinin 63.âyetinde “Rahman olan Allah’ın has dostları ve kulları yeryüzünde tevazu hâli içinde yürürler. Câhillere kendilerine takıldıkları zaman, güzel ve yumuşak söz söylerler.”, buyurmaktadır.

Âyet-i Kerime’de işâret buyurulan kimseler, yüreklerinde Allah sevgisi olduğu halde, dünyanın bir takım menfaatlerine yüz çevirmiş, insanlardır. Çünkü insanlarla asla çıkar çatışmaları yoktur. Etraflarındakilerle iyi geçinmeyi, Allah rızasını kazanmayı hedefleyen kimselerdir. Gönüllerini bu hedeften alıkoyacak mal, mülk ve mevki gibi dünyayla ilgili hususlardan arıtmış, zühd ve takva ile ilgilenir olmuşlardır.

Divân’da aynı düşüncelere paralel söyleyişler buluruz. Şâir, bu yolda çektiği çileleri, cihâmı zerreden küçük görüdüğünü, atlas libaslar yerine hırkayı tercih ettiğini, Anka gibi istiğna sahibi olduğunu bu yolda gönlünü mum gibi sabahlara kadar erittiğini, insanın kendi nefesine hizmet etmekle hayvanların derecesine düşeceğini, vücûdundaki yaraların

²⁸⁸ Kehf / 93, 94, Enbiyâ / 96.

²⁸⁹ Sedd-i İskender: “İslâm dünyasında ve edebiyatımızda geçen bir tâbir; umumiyetle Çin seddi için kullanılır. Zülkarneyn doğuda birbiriyle devamlı mücadele eden iki toplumun aralarına bir set çekerek, ayırmıştır. Müfessirler, Zülkarneyn ile İskender ve adı geçen seddin münasebetleri üzerinde dururlar. Ancak bu tamamen tahmin ve yakıştırma.” Muallim Naci, **İstilahat-ı Edebiyye**, Haz. Alemdar Yalçın, Abdülkadir Hayber, Ankara s. 160.

²⁹⁰ “...İçinde bulunulan makam ve mânevî zevke göre târif edilen zühd dünyayı terk etmektir...” bkz. Hayrânî Altıntaş, **Tasavvuf Tarihi**, Ankara 1986, s. 135.

pamuklarından bir elbise ile aşk yolunda uryan bir halde ilerlediğini, gece inadetiyle meşguliyetini, toprakla altının nazarında eşit olması gerektiğini, dünya meta'nı zaten âriyet olduğunu ifâde eder.²⁹²

Bu libâs ü hay hûy ü tantana nedür dilâ
Egnine hil'at yeterken bir palas ü 'abâ (4 / 5)

Görüldüğü üzere beyitte Muhibbî, libâs giyecek olarak kaftan yerine sıradan bir aba ve palas yetecekken; kılık, kıyâfet, şevket tantana dışa ait unsurlardır, özü bunlardan temizlemek gerekir demektedir.

Bir başka beyitte ise Şâir'in, bu yolda olanların Allah'tan başka herşey (mâsivâ)'i terk etmeleri gerektiğini, ifâde ettiğini görürüz:

Ger buluna zerre denlü dilde dünya sevgüsü
İdemezsin sen tarîk-i Hak'da bil hergiz ma'aş (1261 /2)

Şâir'in zühd, takva ve verayı²⁹³ kendi kendine tavsiye ettiği birkaç beyit de şu şekildedir:

Ko bu 'ıyş u işâreti çünkim fenâdur 'âkıbet
Yâr-ı bâki ister isen olmaya ta'at gibi (2627 /3)

Güneh bahrine gark oldun Muhibbî
Sakın ta'at ü zühdi itme tarac (279 / 5)

Muhibbî, zühd yolunda mesafe katettikten sonra, artık bu yola itibâr etmez olmuştur. Birtakım remizlerle zühdün üzerindeki ilâhî aşk yolunu telkin etmektedir.²⁹⁴

Ey Muhibbî var iken 'ışk eyleme zühdü hayâl
Gül gibi bâde tururken aklı kemdür yiye beng (1513 / 5)²⁹⁵

²⁹¹ "Ben gizli bir hazine idim istedim ki bilineyim, bilinmek için de bu âlemi yarattım" Kaynağında bulunamadı.

²⁹² Divân, 110 / 3, 521 / 5, 197 / 2, 2159 / 5, 2376 / 3, 87 / 8, 1367 / 2, 986 / 7, 1162 / 4, 150 / 6, 1682 / 6, 1825 / 4, 1758 / 2.

²⁹³ Takva, zühd ve vera konusunda geniş bilgi için bkz. Kuşeyrî, Risâle-i Kuşeyrî, (Tasavvuf'un İlkeleri), (çev.) Tahsin Yazıcı, İstanbul 1978, s. 199-217.

Mey-perest oldum lebün devrinde ey ârâm-ı can
Terk idüp zühdi didüm bu zühd ü takvadan nolur (411 /2)

Oldı Muhibbî zühd ü salah ‘ışk erine gayb
Uşşâk içinde bî-ser ü pâlık hüner yiter (431 / 5)

1.3. Uzlet

Kendilerini ibâdete veren ehl-i tasavvufun insanlarla görüşmeyi kesmeleri değil belli bir ölçüde tutmalarındır.

“Uzlete çekilen halkın zararından korunmak niyetiyle değil halka zarar vermemek düşüncesiyle, onu ihtiyâr etmesi lâzımdır. Evvelkisi kibir ve gurura götürür. Uzletin hakikati, halktan ayrı olmak değil, kalbini onlardan ayırıp, Hakk’a yöneltmektir. Kkuşeyrî’nin tarifine göre; halkın yediğini yemek, giydiğini giymek, onlarla bulunmak ancak sâlikin kalbi Allah ile olmaktır.”²⁹⁶

İslâmiyette ruhbanlık olmadığına göre bu fikir yerindedir.²⁹⁷ Divân’da ise uzlet şu şekilde geçer:

Ger huzur itmek dilersen ey Muhibbî farig ol
Olmaya vahdet cihânda kûşe-i uzlet gibi (2627 / 5)

İnsanoğlu birtakım ihtiyaçlarının giderildiği takdirde huzura, yani gönül ferahlığına ulaşacağını zanneder. Oysa Şâir, huzurun dünyadan ve dünya meta’ından vaaz geçerek, uzlet köşesine çekilmek ve vahdeti hedef olarak seçmekle elde edileceğini söyler.

Fariğ olma düşüncesi, mutasavvıfların veya bu yolda olanların temel prensiplerindedir.

Eger dirsens huzur idem dilâ kıl dâyimâ uzlet
Irag ol dâr-ı dünyadan bulasın ta Hakk’a kurbet (205 / 1)

²⁹⁴ Divân, b.b. 2380 / 5, 1344 / 4, 2616 / 3.

²⁹⁵ Beyite “beng” olarak yazdığımız kelime Divân’da “seng” yazılmıştır.

²⁹⁶ Geniş bilgi için bkz. Mâhir İz, **Tasavvuf**, İstanbul 1981, s. 190.

²⁹⁷ Ruhbanlıkla emrolunmadım. Darîme, **Süneni’-d-Dârîme**, Çağrı Yay. İstanbul 1981, s. 529.

Şâir yukarıda “vahdet” olarak belirlediği hedefi burada da Hakk’a yakınlık olarak ifade etmiştir.

1.4. Halvet

Bu yol da kendisini yalnızlık köşesine çekip, Hkka’ya ibâdetle meşgûl olma hâlidir.²⁹⁸

Hâne-i halvette yidüm çün gamun esrârını
Vâd-i hayrette oldı gözlerüm maksûda dûş (1275 /2)

Mutasavvıfın maksadı Allah’a olabildiğince yakın olmaktır. Bu sebeple çeşitli usullerle maksada doğru yol alır. Maksada giden derecelerden biri de hayret mertebesidir.

Bu mertebeyi şaşkınlık ilâhî tecellileri seyreden âriflerin şaşkınlık hâli olarak târif etmişlerdir.²⁹⁹

Şâir halvet hânesinde gamın sırlarını yiyerek, hayret vâdisinde gözlerim maksada yöneldi, rast geldi, der.

Halvet halinde sadece Allah fikri ve Allah zikri vardır. Tevhidi ve manasını gönlüne sindirmeye çalışan Şâir, halvet hâlinde olduğunu belirtirken, şunları söyler:

Giceni tevhîd ile giçür Muhibbî subha dek
Hiç dünyâ lezzetine benzemez bir lezzet al (1677 /5)

Şâir, bu işi zevkle, şevkle yapılması gereken bir şey olarak anlattıktan sonra bir başka beyitte de şöyle der:

Giceler tevhidi elden koma her dem zâkir ol
Rûz-ı mahşer derdüne oldur devâ iden hemin (2169 / 4)

Geceleri tevhidi elden bırakmamak, zikirle meşgul olmak gerektiğini anlatan Şâir, mahşer günü bunun derde devâ olacak ‘amel olduğunu belirtir. Ancak bir önceki beyit Tasavvufdaki kulluk anlayışı açısından daha değerlidir.

²⁹⁸ Geniş bilgi için bkz. Necmeddin Kübra, **Tasavvufi Hayat**, (Haz.) Mustafa kara, İstanbul 1980, s. 76.

²⁹⁹ a.g.e., s. 178.

1.5. Fenâ-Vuslat

Tasavvufî ıstılahlardan olan fena, yokluk, yok olma manasına gelir ki Allah'ın varlığında yok olmadır.³⁰⁰

Benlügi terk itmez isen iremezsın vahdete

Tâ senün yanında bir görünmeye nîst ile (182 / 4)

Öncelikle dünya nimetlerini Allah'ın rızasına tercih etmeyen kimse, yavaş yavaş kendi varlığını da veya varlığını düşünmeyi de külfet olarak görmeye başlar. Beyitte Şâir, “benliğı terk ederek vahdete ulaşmayı” ifâde ederken nîst (yokluk) kelimesiyle fenâyı işaret eder.

Hicrün ile dönmiş idüm ben hazan yaprağına

Bir katı âh eyledüm düşdüm fenâ toprağına (2501 / 1)

Muhibbî bu beyitinde, “fenaya giden yola sıkıntı çekerek, âdetâ bir güz yaprağı gibi kuruduktan, sarardıktan, bir başka deyişle canlılıktan arındıktan sonra ulaşılacağını ifâde eder.

Fenâ vadisinden geçen Şâir, sonunda Allah'a ulaştığını, şu şekilde ifâde eder:

Bihamdillah ki can virdüm visâl oldu bana hâsıl

Libâs-ı ‘ariyettür ten anı devrâna tapşirdum (1798 /6)

Vuslata erişmek için, canı terk etmek gerekiyor. Zâhirde varlık gibi görünen beden, aslında ödünç bir elbise gibidir. Bunu devranın çeşitli düzenleri için başardığını, bundan dolayı da Allah'a şükrettiğini söyler. Bir başka beyitte ise Şâir şöyle der:

Vasla irdüm çekmiş iken nice yıllar dürlü renc

Hamdülillah râygân girdi elüme gizlü renc (288 / 1)

Şâir, nice yıllar türlü türlü eziyet çektim. Fakat Allah'a şükür sonunda gizli hazineleri zahmetsizce ele geçirdim, der.

İbâdetin özünü verdiği beyitte ise şunu belirtir:

³⁰⁰ Geniş bilgi için bkz. Fazlur rahman, **İslâm**, Çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, İstanbul 1981, s. 173-174.

İtmese dîdârun ümidin eger âşıklarun
Gözine cennet cehennem görine Kevser hamîm (1867 / 3)

1.6. Zâhid

“Zühd ve salah ile muttasıf olan sofû yerinde kullanılır, bir tâbirdir. “Kamus” da “zühd” lafzından ism-i fâildir ki, perhizkâr demektir.”Sûretinde târif edildiği gibi “zühd” de “bir nesneye râğbetsiz olmak manasındadır ve zühd emr-i dinde perhize mahsusdur.” diye izah olunmuştur.”

“Zahid-i Bârid: Mecâz yoluyla kaba sofû yerinde kullanılır, bir tâbirdir.”³⁰¹
Edebiyatımızda umumiyetle zâhid, katı bir tenkîde maruz kalmıştır.

“Kaba sofû, zâhit Allah’ın buyruklarını yerine getirmekle birlikte şüpheli şeylerden kaçınan kişi, Bunlar dinî konularda anlayışı kıt, her işin ancak dış görünüşüyle anlayan, derinlere inmesini beceremeyen ilim ve imânı dış görünüşüyle anlayan, bunu da ısrarla başkalarına anlatan ve durmadan öğütler verip topluma düzen verdiklerini sanan kişiler olarak ele alınır.”³⁰²

Muhibbî Divânı’nda da yukarıda zikredilen hususların çoğu yer almaktadır.

Muhibbî’nin zâhidi suçladığı ve onunla anlaşamadığı noktaları örnekleriyle kısaca vermeye çalışacağım:

Şâire göre zâhid riyâkârdır:

Benzer ki riyâ ile libâsını gök itmiş
Öykündi meger zâhid-i gaddere benefşe (2460 / 6)

Zâhidâ zühd ü riyâyı ihtiyâr itmek nice
Ehl-i diller meclisin gördükçe ‘ar itmek nice (2513 / 1)

Beyitte, zâhide seslenilerek, zühd veriyâyı seçerek dil meclislerini görüp, onların hâllerinden utanmanın manâsı nedir, gibi bir çıkışma söz konusudur.

Yukarıdaki beyitte “zühd” ve “riyâ”yı bir arada ifâde eden Şâir, bir başka beyitte de “hırka”, “tesbih” ve riyâkârlığı aynı anda zâhidin yönünden ele alarak, bunları âdetâ bir perde olarak kullanıp, haketmeyen kimselere karşı zâhidin almış olduğu tavrı eleştirmiştir.

³⁰¹ Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1989, C. III, s. 646.

Bu hırka vü tesbih ile işi çü riyâdur
Ne yüzle tan eyleye zâhid zürefâya (2530 / 6)

Şâir, zâhîde ömrünü riyâ ile geçirdiğın için biz maksada eriştiğımız halde sen birtakım uygulamalarla oyalanıp, duracaksın der.³⁰³

Zâhidâ halvete gir ömri riyâ ile giçür
Gidelüm yâr ile biz sahn-ı gülistâne degin (2114 / 3)

Muhibbî, maksadının belli olduğunu ve bundan asla dönmeyeceğini belirtirken sakın yüzü kara zâhid gibi riyâyı istediğimi sanmayın, der.

Yüzümü döndürmezem ben kible-i maksûddan
Rû-siyeh zâhid gibi sanmam riyâyı isterem (1931 / 2)

Divân'da zâhidin riyâkârlığı ile ilgili diğer beyitlerde; başkalarını kınamadan evvel onun kendisine bakması gerektiğini³⁰⁴ Şâir, kendisinin meyhâneye hizmet ettiğini, riyâdan korktuğu için zâhidin semtine uğramadığını,³⁰⁵ yine zâhidin riyâ hususunda Hak'tan çekinmesi gerektiğini, bunu yapmadığı müddetçe meclislerde daima söze karışmamasının uygunsuzluğunu,³⁰⁶ gelmiş geçmiş büyüklerin de, zâhidin riyâkârlığından dolayı amellerinin hebâ olduğunu, tasdik ettiğini, riyâ ile taatin bağdaşamayacağını, aksi takdirde zâhidin ziyân edeceğini,³⁰⁷ güzelliğın, yalanlarsa, bunun riyâdan başka bir şey olmadığını, zâhidin yarasa gibi gün ışığından yüz çevirdiğini, sevgiliyi görse bu tavrının değışeceğini ifade eder.

Ebrûsı tâkı anun hak kıbledür dimezsün
Bu itdüğün ibâdet zâhid kamu riyâdur (666 / 4)
Zâhidâ kılsan nazar yârün gözine kaşına
Sad-hezârân âferin dirdün anun nakkaşına (DNŞ / 44, s. 857)

³⁰² Geniş bilgi için bkz. İskender Pala, **Ansiklopedi Divân Şiiri Sözlüğü** Ankara 1989, C. II, s. 508.

³⁰³ Divân, b.b. 754 / 5.

³⁰⁴ Divân, 1877 / 7, 186 / 3.

³⁰⁵ Divân, 1711 / 1.

³⁰⁶ Divân, 1381 / 1.

³⁰⁷ Divân, 934 / 6, 2064 / 4, 468 / 3, 461 / 3, 557 / 3, 2639 / 3, 2648 / 2, 2657 / 4, 2751 / 3, 862 / 2, 967 / 4, 970 / 4, 1088 / 4, 1122 / 3, 1271 / 5, 1563 / 5, 1437 / 4, 2202 / 2.

Bir başka beyitte ise Şâir, tekke ehlinde olmak için zühdün kâfi olmadığını, bu yolun riyâdan uzak olduğunu, âşığın sevgiliye ulaşma konusunda asla ümitsizliğinin olmadığını, belirtir.

Tekye kalsun bu riyâ ile ko zâhid zühdine
Hâşâ kim nevmîd olam ben vuslat-ı cânâneden (2127 /4)

Muhibbî, zâhidin karşısındaki âşıklara “ezel gününde” doğruluğun, sadâkatin ve safânın bahşedildiğini zâhide hatırlatarak, sen kendi hâline bak, der.³⁰⁸

Âşıka rûz-ı ezel sunuldu sıdk ile safâ
İşün ey zâhid riyâ vü kibrdür hâlüne bak (1418 / 4)

Zâhid sadık degüldür bana satmasun riyâ
Bilmişümdür çünkü ben çokdan anun mâhiyyetün (2274 / 3)

Şâir, zâhidi gâyesi cennet ve hûridir, diye suçlar:

Zâhidâ sanma beni cennet ü hûrâ dileyem
Gönlünü âşık olan tâlib-i dîdâr eyler (578 /5)

Görüldüğü üzere zâhid cennet ve hûrileri istediği için âşıkla yolları ayrılır. Çünkü âşık doğrudan Hak Teâlâ'ya yakın olmayı ister, gayretleri bu yöndedir.³⁰⁹

Âşık visâl-i dilber ü zühd diler na'im
Lâbûd cihânda her kişinin ister biri dîdâr (603 / 4)

Kimisi sûfi halkun kimi âşık
Birisi cennet ister biri dîdâr (603 / 4)

Şâir, gönlüne bir kez daha dîdârı istemek hususundaki gâyeyi hatırlatır.

³⁰⁸ Divân, 2148 / 4.

Tâlib olma ey gönül zâhid gibi sen cennete
Dûn-himmet olma ceddü cehd idüp dîdârı gör (854 / 3)

Ka'be kûyun zâhidâ her dem tavâf itsem nola
Kûy-ı dilber çünkü cennetden bana a'lâ gelür (706 / 2)

Divân'da âşîğın hedefi bazı yerlerde dîdâr, yâni Allah'ı görme arzusu olarak dile getirildiği gibi bazen de yukarıdaki beyitte olduğu gibi “kuy-ı dilber” yâni “sevgilinin semti” veya kûy olarak ifâde edilir.³¹⁰

Muhibbî, zâhidin kevseri arzuladığını âşîğın ise güzel ve üzüm suyu veya ilâhî şarâbı istediğini belirtiyor.³¹¹

Zâhid şarâb-ı Kevseri içsün mübâreki
Ey dil şarâb-ı 'ışkî içüp sen safâda ol (1969 / 2)

Zâhidün maksûdı cennet, bülbülün matlub-ı gül
Âşîkun gönli gözi ol zülf-i anber-sârâdur (691 / 2)

Şâir, zâhidin istediği şey cennet, bülbülünki gül, âşîğın gözü, gönli ise o anber sürülmüş saçtır, der. Aynı zamanda maddî âlemde de hedeflerinin zâhidle tamamen farklı olduğunu söylerken, her isteyen istediğini, elde edemediğini, bu yolda bahtın da açık olması gerektiğini belirtir.³¹²

Harîm-i âsitanun kodı zâhid
İder Huldun hevâsun eblehîdür (1028 / 2)

Şâir, senin eşiğini bırakıp, Huld cennetini isteyen zâhid aptaldır, ahmaktır, der.

³⁰⁹ Divân, 460 / 9, 115 / 2, 1934 / 6, 2031 / 5, 2057 / 2, 2510 / 4, 2594 / 6, 2662 / 4, 2668 / 4, 774 / 2, 822 / 2, 864 / 5, 865 / 3, 1245 / 3, 1118 / 5, 1130 / 1, 1142 / 3, 1225 / 1, 1442 / 2, 1640 / 4, 1731 / 3, 1798 / 4, 1801 / 3, 1856 / 4, 1884 / 5, 5 / 7, 1288 / 3, 2254 / 4, 2237 / 5, 2214 / 6.

³¹⁰ Divân, benzer beyitler: 676 / 4, 2344 / 4.

³¹¹ Divân, b.b. 1405 / 4, 151 / 4, 963 / 3, 1204 / 3, 1119 / 4, 1162 / 3, 1364 / 4, 962 / 4, 1792 / 2, DNŞ / 165, s. 871.

³¹² Divân, 2491 / 3.

Bu zerk ü riyâ ile diler cenet ü hûrâ
Bu devlete lââyık mıdur ol zâhid-i hod-rû (256 / 3)

Bu beyitte de, zâhidin istediği cennet ve hurilere dahi lââyık olmadığı ifâde edilir.

Muhibbî, zâhidin sözlerinin soğuk olduğunu, bu sebeble âşığın gönlüne asla tesir edemeyeceğini ve de onun nasihatlarını dinlemeyeceğini, neticede bu sözlerin ancak baş ağrıtaçağını ifâde etmektedir.³¹³

Zâhidün bin sözi tesir itmeye itmen aceb
Hiç eser eyler mi söz dirse anı serd olan (2095 / 4)

Nushun öz başına it zâhid yûri
Âşık-ı divâne hiç tutar mı pend (330 / 2)

Şâir, zâhidin âşıkları meyden, mahubdan men etme yolundaki öğütlerinin havada kalacağını, dikkate alınmayacađını³¹⁴, cehennemle, ateşle âşıkları korkutmasının, yersiz olduğunu, onların katında cehennemin ateşinden daha şiddetli ateş olarak, ayrılık ateşinin kabul edildiğini söyler.³¹⁵

Pend ider her dem bana geç diyü zâhid aşkdan
Her ne dirse görünür bad-ı hevâ zâhid bana (8 / 4)

Üstelik zâhidin kendisi cehennemden mu'af olmuş gibi başkalarına cehennemlik nazarıyla bakıp, etrafına sürekli bu yönde korku saçmaktadır.

Korkutur nâr ile her dem âşıkı
Sanki zâhid kendi olmuşdur mu'af (1366 / 4)

Düzeh ü nâr ile zâhid âşıkı korkutma kim

³¹³ Divân, 1339 / 5.

³¹⁴ Divân, 357 / 3, 356 / 3, 2669 / 1, 1073 / 5, 1170 / 4, 99 / 5, 2468 / 3, 2417 / 3, 1923 / 4.

³¹⁵ Divân, 1414 / 5.

Düzehe iletür seni âhır bu perhizün senün (1536 / 3)

Muhibbî'nin ifadesine göre zâhidin sözleri telkinleri baş ağrıtıcıdır.³¹⁶ Fakat o bu sözleri söylemekte mazurdur. Çünkü yaratılıştan aldığı nasip odur:

Key katı mâzursın kendinü gördün zâhidâ
Sana ancak bu sunulmuşdur hemân sen lafa gel (1788 /4)

Aynı şekilde âşık da hoş görülmelidir. Çünkü onun yaptıkları da elinde olmayan şeylerdir.³¹⁷

Pend idersün zâhida mahbûb u meyden geç diyü
Lîk bilmezsin derûn-ı sînede gönülne dir (715 / 2)

Şâire göre zâhid zühd ve takva ile yetinirken, âşık tevekkül mertebesine erişmiştir.

Dayanursa nola zâhid bugün ger zühd ü takvâya
Muhibbî bana mesned yok tevekkel-ber-ilâh itdüm (1855 /5)

Hatta Allah'ın yarattığı bütün varlıklara rızık teminâtı vermesine rağmen zâhid rızıkının peşine düşmüş, onu kaygı etmektedir, der:³¹⁸

Biz neyleyelüm her ne gelür Hakk'a tevekkül
Ey zâhid-i hodbîn yüri seni tâlib-i nân ol (1657 / 4)

Bu günü hoş görelüm biz minnet olsun Hâlik'a
Zâhidâ ferdâ gamın yi sen yüri andişe çek (1483 / 2)

Yukarıdaki beyitte zâhidin gelecek endişesi çektiği, Allah'a bu hususta tevekkül etmesi gerekirken etmediği ifade edilmektedir.

Muhibbî, bir başka beyitte zâhidin kınadığı, ateşin azabıyla korkuttuğu, rindlerin, Yaratan'a tam bir tevekkül ile gelecek kaygısı çekmeden, verilene rıza gösterdiklerini,

³¹⁶ Divân, 636 / 4, 342 / 3, 1659 / 2.

³¹⁷ Divân, b.b. 1793 / 4, 2180 / 3, 2273 / 3, 2569 / 4, 2589 / 4.

³¹⁸ Divân, b.b. 1944 / 3.

belirtir.³¹⁹ Aşk kadehinden içen âşıkların vahdete eriştiklerini, yüzyıllık zâhidin ise halâ geleceği düşündüğünü ifâde eder.³²⁰

Şâir aslında zâhidin aşk derdini, âşğın hâlini anlamadığını tavırlarının bundan kaynaklandığını belirtir.³²¹

Zâhidâ tâne idüp, âşka bi'ar dime
Bilmedün ışk nedür mahv olur o san ezilür (541 /4)

Bî-habersin zâhidâ ahvâl-i 'ışk gâyet hafi
Anlamadan içümi bilmeyesin daşum benüm (2005 / 7)

Işkun rûmuzı neydüğini zâhid anlamaz
Kuş dilidür bu yine bunı söyleyen bilür (855 / 3)³²²

Şâire göre, zâhid eger şarâbı aşağılarsa, kötülerse şaşmamak gerekir. Çünkü onun yediği daima afyondur, hapdır, macundur, tiryaktır.³²³

Ezelden bana sunuldı şarâb-ı ışkı nûş itmek
Virildi sana da zâhid yiyesin hab ile afyon (2182 / 4)

Zâhid şarâb-ı nabun zemmine oldu meşgûl
Keyfiyyetin ne bilsün sanur ki, benge bnzer (749 / 4)

Mey-i gülgûna tan eylerse kendin bilmeyüp zâhid
Ne gam mu'tad olmışdur ezelden hab u macûna (2536 /2)

Şâire göre, şarap içmenin, güzel sevmenin bir zerâfeti, bir inceliği vardır. Zâhid bunlardan anlamaz.³²⁴

Tolaşur ehl-i irfâne şarab u hûb için zâhid

³¹⁹ Divân, b.b. 696 / 4.

³²⁰ Divân, 582 /3.

³²¹ Divân, 939 / 1, 338 /4, 2797 / 2, 2357 /3, 718 /2, 1192 / 4, 1961 / 4, 7 /8, DNŞ, s. 819.

³²² Neml / 16.

³²³ Divân, 1475 /4, 1530 /2, 1572 /5, 1619 /3, 1818 / 3, 202 / 4, 383 / 3, 533 /4, 176 /2, 2670 /4, 2485 /4, 2240 /4.

Şarab içmek güzel sevmek velî bilmez zerâfetdür (921 / 2)

Zâhidin kendi amelini, kendini beğenmesi, âşıkları yermesi, şeytan gibi büyüklük taslaması, işlediği amellerden dolayı cennete gideceğini zannetmesi Şâir tarafından aşağıdaki beyitte de görüleceği üzere tenkid edilmiştir:

Cürm ü isyâna olam can ile ben mu'terif

Zâhîde budur düşen her dem riyâ vü zerkide (2350 / 4)

Bâde içse dil olur elbetde cürme mu'terif

Zâhidâ sanma senün tek fi'lüme mağrur olam (1997 / 4)

Yok deme inkârı ko zâhid sakın rîşün yanar

Sînesine ehl-i ışkunyakdı çün Allah şem' (1329 / 5)

Zâhidâ sanma ki, a'mâl ile cennet bulasın

Ol Hakk'un fazlı yohsa 'amelden ne gelür (945 / 4)

Zâhidâ bakdun hakâretle yine 'ışk ehline

'Ucb idüp gördün tebekkürle ey miskin kendüni (2681 / 4)³²⁵

Mey-hâre rinde göz göre zâhid ne tan ider

Ol mey-perest oldı ise kendi hod-perest (204 / 4)

Zâhid eğer âşıkların, aşklarına dâir delil getirmelerini bekliyorsa, Şâire göre bunun delili, kanlı gözyaşı, sapsarı olmuş bir beniz, âşığın çektiği ahlar³²⁶ ve hepsinden önemlisi bu yola baş koymalarıdır.³²⁷

Yaşum surh u ruh-ı zerdüm sana yitmez mi ey zâhid

Gel inkâr eyleme ışka getürdüm dü-güvâhı ben (2186 / 4)

³²⁴ Divân, b.b.,246 / 2, 2701 / 1.

³²⁵ Divân'da II. mısraın başındaki "ucb" kelimesi bu benzeri beyitlerde "aceb" olarak, okunup, yazılmıştır. Fakat manaya ve vezne pek uymamaktadır. Bu sebeble doğrusunun "ucb" olması gerektiğine kanaat getirdik. bkz. Divân, 2653 / 2, 2613 / 4, 1379 / 4.

³²⁶ Divân, benzer beyitler, 1736 / 4, 206 / 4, 2624 / 4.

Beyitte, kırmızı yani kanlı gözyaşları ve sararmış yanaklarını aşkına “iki şâhid” olarak getiren Şâir, artık zâhidin inkâr etmemesi gerektiğini vurgulamaktadır.

O, bir başka beyitinde aşkının temeli yok diyen zâhide karşı çıkararak, “öyle sağlam bir temeli var ki, âdetâ İskender seddidir.”, demektedir.

Şu beyitte de bir meydan okuma vardır:

En evvel ışkun oynı terk-i serdür

Dahi var mı be zâhid imtihanun (1489 /3)

Bir diğer beyitte ise bu yolda kendini Mecnûn ettiğini, bunun delil olarak yetip, yetmeyeceğini zâhide sorar.³²⁸

Zâhidin vahdete erişmemesi ikiliği gözünden, gönlünden atamaması,³²⁹ küçük hesaplar peşinde koşması,³³⁰ pir-i mügândan kadeh istiyorsa, hırkasını, tesbihini, seccâdesini, rehin bırakması gerekmektedir.³³¹

Zâhid, cehennemden bahsettiği gibi, kıyâmetten de bahsetmektedir. Buna karşılık şâir, biz yâr ne vakit ayağa kalksa, her defasında sanki kıyâmeti yaşıyoruz, der.

Zâhidâ anma bana virme kıyâet haberin

Her kaçan yâr kıyâm itse kıyâmet getüre (2485 / 3)

Zâhidâ ister isen pir-i mügândan kadehi

Rehn için hırka vü tesbih ile seccâde getür (999 /4)

Halvet oldum yâr ile gitdi ikilik perdesi

Ben irişdüm birliğe zâhid dahi gavga çeker (722 /2)

Râh birdür iki snma âhidâ inkârı ko

Bu sebebden key sakın boynuna asılır salib (159 / 4)

Yukarıdaki beyitte, doğru yolun bir olmasına rağmen zâhidin ısrarla iki demesi üzerine Şâir, bu inkârı bırak yoksa boynuna haç asılır, derken Hristiyanlar’da “vahdet” inancının

³²⁷ Divân, 40 /4, 1795 / 3.

³²⁸ Divân, 1763 /4.

³²⁹ Divân, 759 / 4, 685 /2, 2467 / 3.

³³⁰ Divân, 232 /4.

³³¹ Divân, 648 / 3, 2076 / 3.

teslis” şeklinde çarpıtıldığına işâret etmektedir. Burada, “bir yol”un “iki” zannedilmesi, semboliktir. Hakikatten her nasıl olursa olsun uzaklaşmayı ifâde eder. Aynı görüşü bir başka beyitte mizâhî bir tarzda ele almıştır:

Tarîk-i ışk bir yoldur iki sandı anı zâhid
İki görse biri tan mı biri iki görür şaşşı (1750 /4)

Hırka-i zühd ü salâhı zâhidâ Mecnûnleyin
Bâdeye rehne koyup kendüni uryan eyledün (1492 / 2)

Şâir, aşk yolunu bilmeyen zâhid, hedefe götürmeyecek eğri bir yolda çabalayıp durmaktadır, der.³³²

Zâhidâ ışkun tarîkın anlamaz kec-tâbsın
Dinlemezsın hak sözi sende meger var saht gûş (1246 / 4)

Gün gibi rûşen olur âleme ışkun nûrı
Bu aceb gelmiye zâhid dahi ikrâre henüz (1209 / 4)

Muhıbbî’ye göre zâhid ömrünü kavga ile geçirmektedir.³³³

Ömri gavga ile giçür zâhid
İşk eri hûy u hâyı bilmezler (1041 / 6)

Şu beyitte meyhane ile mescid halkının yollarının ayrıldığı belirtilmektedir.

Meyhâne bize mescid ona iki ulaşdun
Mey-hâr ile zâhid ne cidâl eylemek ister (654 / 3)

Bir başka beyitte ise Şâir, kendisinin mum, şarab, meze ve güzelle yetineceğini, geriye kalan cihânın bütün hazinelerini isterse zâhıde verebileceğini söyler. Fakat beyitte zâhid lafzı

³³² Divân, b.b. 1369 / 2, 779 / 5, 109 / 3, 707 / 5.

³³³ Divân, b.b. 2052 / 3, 2500 / 2.

geçtiği için bu istenilen şeylerin gerçek anlamlarında değil sembolik olarak kullandıkları ve bir araya getirildikleri bir gerçektir.

Bana şem'ü şarâb u nukl u şâhid
Sana zâhid ser-â-ser bu cihân genc (293 / 3)

Şâir'in şarabı övdüğü, Hakk'ın yardımı olarak gördüğü, zâhidin bu konudaki cehâletini yerdiği, mescitte zâhidin lafını dinlemek yerine “deyre” varıp, pir-i muganın saf şarabını almayı yeğlediği, pir-i mugana biat edilse, zâhidin söz dinlemeyip, bu konuda çekimsiz davranacağını söylediği beyitler vardır.³³⁴

Ancak kastettiği şarabın mahiyetini şu beyitte anlatır:

Zâhidâ sanma beni mest-i engür olam
İçmişem câm-ı mahabbet cur'asın rûz-ı elest (224 / 3)

Şâir, üzüm şarabının sarhoşu olduğunu zanneden zâhide, elest günü, sevgi kadehinin tortusunu içtiğini söyler.

Tasavvuf'un özüne vâkîf olmuş kimselerde kerâmet herşey demek değildir. Daha doğrusu kerâmet göstermek hedef değildir.³³⁵ Bu görüşü Şâir, zâhidi yerdiği hususlardan biri olarak bazı beyitlerde işlemiştir.

Zâhidâ su üzre salsan ger bugün seccâdeni
Rind olanlar diyeler sana nihâyet har u hâs (1218 / 4)

Ufatmak sagarı zâhid hüner mi
Bütün kılmak durur anı kerâmet

Muhibbî, zâhidin tereddüt, şüphe içerisinde kıvranıp durmasına karşılık, âşığın meselesinin aslını anlayıp, ürününe toplamaya başladığını ifâde eder.³³⁶

Zâhidün gönlinde şek âşık irişdi vuslata

³³⁴ Divân, 191 / 4, 301 / 3, 2631 / 3, 2646 / 4, 2599 / 3, 177 / 4, DNŞ / 7, 14, s. 825, 467 / 4.

³³⁵ Geniş bilgi için bkz. Necmüddin Kübrâ, **Tasavvufî Hayat**, Haz. Mustafa Kara, İstanbul, 1980, s. 39.

³³⁶ Divân, b.b., 149 / 2, 1371 / 4, 1312 / 5, 1372 / 3, DNŞ / 87, s. 865.

Böyledür kime emek sunuldı kimine yimek (1470 / 3)

Dime ey zâhid-i hod-bin ben irdüm menzile ancak
Sen ana vakıf olmadun gönülden râhımız vardur (931 / 2)

Dürlü dürlü ilm-i gaybdan zâhidâ virme haber
Olmamışdur ilm-i gaybî kimseye çün münkeşif (1372 / 5)

Muhibbî, zâhidin gayb ilminden türlü türlü haberler vermesini doğru bulmuyor. Çünkü gayba ait ilimler kimseye açılmamış, açıklanmamıştır.

Bâde-i rinde virüp âşika ma'suk etegin
Sûfiye zerk-i riyâ zâhide takvâyı getir (787/ 4)

Şâir, beyitte rindin, âşığın, sofunun, zâhidin isteklerini ortaya koymuştur.

Tarîk-i ışka gel ta'n itme zâhid
Anun dahi senün tek meşrebi var (957 / 5)

Zâhidâ mescidde rindânı igen zemm eyleme
Gâfil olma biz seni meyhâne içre dillerüz (1172 / 4)

Her iki beyitte de zâhidin âşıklara karşı yönelttiği suçlamalardan vazgeçmesi tavsiye edilmektedir. Gaflette olma, yanılma, biz seni kendi meclisimizde iyi adla anarız, diyen Şâir, zâhidin tavrının uygunsuzluğunu belirtir.

Şâir'e göre zâhid dışa bakarak hüküm vermektedir.

Süreti ko bak, Muhibbî sîrete
Olma zâhid gibi sen sûret-perest (226 /6)

Bir başka beyitte de âşıkları nefislerinin oyunlarına gelen kimseler olarak gören zâhide yanıldığı hatırlatılır:

Zâhidâ sanma bizi biz nefis igvâsındayuz
Yâ cihâna meyl idüp dünya temennâsındayuz (1118 / 1)

Sevgiliyi hûriye benzeten zâhid yanılmaktadır, âşığın sevgisini anlamazsa buna şaşılmaz. Çünkü üzerinde âşıkların vebâli olduğu için bu sır ona açık değildir.³³⁷ Mescidin köşesinde el açıp duz ederken âşık kaşların kıvrımına secde etmektedir:

Zâhid bu-künc-i mescid el kaldurur du'aya
Âşık da secde eyler ol tak-ı ebruvâna (2469 / 2)

Zâhidâ mu'ciz değül mi zülfin ejder gösterüp
Haddi nûrı sana yütmez mi yed-i beyzâ yine (2469 / 2)³³⁸

Musa (a.s.)'ın meşhur mu'cizelerinden bir âsâsının yılan olması biri de elini göğsüne koyup, kaldırdığında beyza bir nûr hâlini almasıdır. Bu mu'cizeleri etrafındaki kâfirleri dine da'vet etmek için göstermesi, istenmiştir.³³⁹ Beyitte güzelin güzelliğine zâhid tarafından imân getirilmesi için âdetâ mu'cize olan ejder gibi saçları ve yanağının beyâz nûrunun yetmesi gerektiğini ifâde edilmektedir.

Zâhidin çoğunlukla yol yordam bilmediğinden bahsedilir.

Zâhidi gör der-be-der geşt olmuş jende-gûş
Künc-i halvetde niçün başına çekmez perdesin (2294 / 4)

Zâhid tekkede semâ'ın lezzetini alabilirse o zaman rindlerin yaptığı herşey çalıp söyleyip, eğlenmekten ibârettir. Fakat bu mümkün değildir.³⁴⁰ Âşığın gözyaşı cevherdir. Ancak zâhid bunu, ayıplar, o hûrileri talep ettiği için la'l ve mercan kadar kıymetli gözyaşlarını değerlendirmekten âcizdir.³⁴¹

Zâhidi yerden yere çalan Şâir'in şu beyitlerinde de doğrudan istihza vardır:

Zâhidin giydüğü gökdür dâyimâ yâhud siyâh

³³⁷ Divân, 77 /4, 963 /4.

³³⁸ Beyitteki “yed-i beyzâ” tamlaması, Divân'da “idi beyzâ” şeklinde okunmuş, fakat manaya ters düştüğü için o şekilde olması görülmemiştir.

³³⁹ Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, C. 63 / 4, s. 3332, İstanbul 1935-38.

³⁴⁰ Divân, 716 / 3.

Hiç anı bilmedüm âlemde ne mâtemdedür (441 / 3)

Zâhidâ ışk ehlinün gel mezhebi yokdur dime

Kankı mescidde senünle kıldı bunlar di namaz (1181 / 4)

Zâhidâ gel buhlı ko dime benümdür cenneti

Hiç bunı işitmedün mi cennete girmez bâhil (1688 / 4)

Sonunda, Şâir, içindeki sıkıntıyı şu şekilde dile getirir:

Ne oldum mescide tâlib ne deyr ü ne sohbeta râgıb

Ne zâhid bildi, ne râhib benüm özge me'âlüm var (940 / 2)

Gâh mescidde gehi deyr ü gehi meyhânedede

Seni isterler kamu itdükleri gavga degül (1656 / 3)

Divân'da zâhid tipine bazen sûfi (sofu) bazen müddei, müderris, nâsıh, vaiz, âbid gibi adlarla rastlarız. Yine bunlarla da zâhid için söylenen şeyler vardır ve Şâir tarafından tenkide uğrarlar.³⁴²

Vâizâ cennet şarâbı kevser ü hûri sana

Şimdilik mahbûb u meyle dehri hoş görmek gerek (1583 / 2)

Yukarıdaki beyitte Şâir'in Hayyam'a yakın bir ifâdeyle meseleye baktığı görülür:

“Derler ki cennet var, orada huriler gezinecek, Kevser ırmağı akacak, şaraptan, süttten, baldan ırmaklar çağlayacak. Sâki, aklını başına al da bana bir kadeh şarap sun, bir peşin, bin veresiyeden daha hoştur, daha iyi!”³⁴³

Vech-i zîbâdan niçün men' idesin sûfi bizi

Ahsen-i takvime inkâr eylemek takva mı ki (2764 / 3)

³⁴¹ Divân, 257 / 3.

³⁴² Divân, benzer beyitler: 2247 / 3, 2317 / 1, 2324 / 2, 2697 / 2, 674 / 5, 73 / 2, 753 / 4, 160 / 4, 1411 / 3, 267 / 3, 975 / 2, 1529 / 4, 1148 / 3, 1687 / 2, 1746 / 4, 2058 / 2, 2079 / 4, 1282 / 3, 2089 / 2, 688 / 4, 504 / 2, 1002 / 1, 337 / 3, 509 / 1, 361 / 1, 988 / 4, 1255 / 3, 327 / 5, DNS, 58, s. 863, DNS, 6, 6, s. 819, DNS, 2, 851, 2673 / 4, 2410 / 1, DNS, 175, s. 872, 1543 / 3, 1706 / 3, 326 / 2.

İçerüz bâde-i lîk mu'terifüz cürmümüze
Hamdülillah degülüz sûfi gibi tiryaki (2469 / 4)

Müddei gebr mi yahud tersâ
Bilmedüm ben hele ne milletdür (843 / 4)

Hırka içre ömri giçen sûfi-i sâlûsâ sor
Kim için terk-i riyâ itmez o bî nâmûsâ sor (392 / 1)

1.7.Ârif

İlim yoluyla değil, hatta ilmin ötesinde bir sezikle eşyânın hakikatine vâkîf olan kimsedir, denilebilir.

Bu konuda lügat şunları söyler:

“Tekellüfsüz, düşünmeye hâcet kalmaksızın gördüğünü bilen anlayana derler. Külfetle düşünerek bilip ve anlayana derler. Külfetle düşünerek bilip anlayana “mütearrif” derler. Ârif, zevkî ve vicdânî irfan sahibidir. Mütearrif ilim sahibidir. Ârif-i billâh, İlâhî ârif olandır.”³⁴⁴

Muhibbî, birkaç beyitte “Ârif” lafzına temas etmiştir. Ona göre bütün varlıklardan vazgeçen sâdece bâde-i hamra (gül şarabı)yı isteyen,³⁴⁵ cihânın renklerini umursamayan ve Allah'ın ezelde takdir ettiği şeylerin etrafında sırrını gören ârifdir.

Dest-i kudretle ezelden yazılıdır her varak
Her ki ârifdür nazar kılup alur andan sabak (1407 / 1)

Ârif oldur ki cihân revnâkına virmeye dil
Evveli pest olanun âhırıdır yine harâb (125 / 4)

Şâir'in zâhitle ârifi karşı karşıya getirdiği birkaç beyit de şöyledir:

Zâhid olan geçirir halvetde ömrün beng ile
Iyş ider gülşende ârif bâde-i gül-reng ile (2503 / 1)

³⁴³ Hayyam, **Rubailer**, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul 1953, s. 99 / 221.

³⁴⁴ Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü**, MEB, İstanbul 1971, s. 79.

³⁴⁵ 656 / 3.

Zâhidün türş yüzinden nola ışk ehli kaça
Ârif olan yürümez ger ola nâdânlar ile (2339 / 4)

1.8. Aşk

İşk eyler ise cevr ü cefâ eyleme ‘irâz
Birgün ola kim feyz ide sana da o Feyyâz (1312 / 1)

Bu kavram ilk defa büyük sûfilerden Râbiâ Hatun tarafından ortaya atılmıştır. Daha sonraki mutasavvıflar ve şâirler tarafından işlenmiştir.³⁴⁶

Muhibbî’ye göre; daima yücelişi hedefleyen, aşk yoluna başını koymalıdır.³⁴⁷ Bu hakiki bir yoldur.³⁴⁸ Bu yol herkesin başarabileceği kolaylıkta değildir.³⁴⁹ Muhabbetin ateşi son derece yakıcıdır.³⁵⁰

Hak Teâlâ virmesün bu derdi bir yoldaşıma
Elamân ey şûle-i şevk-i mahabbet elamân (DNŞ, 20, s. 843)

Yukarıdaki beyitte Şâir, maddî manadaki aşka yer vermiştir. Çünkü Allah aşkında artış değil eksilme felâkettir. Dolayısıyla hep artması için dua edilir. Asla şikâyet yahut sızlanma söz konusu olamaz.

Aşağıdaki beyitte ise, “Muhabbet hutbesini, aşk minberinde okurken aynı zamanda salâ olarak kabul edilsin ve yaşlı genç bunu işiten kim olursa olsun dinlemek için gelsin.” der.

Minber-i ışk üzre okurken mahabbet hutbesin
Dinlesün gelsün salâdur şeyh ü şâb eglenmesün (2048 / 5- 2049 / 3)

Şâir, âşıklığından son derece memnundur.³⁵¹

İşk ile hoş-hâl olmuşdur Muhibb

³⁴⁶ Rabiâ, “Ol hatundur ki, kutsallığın yalnızlığına bürünmüş ol hatun ki, ihlâs örtüsü ile örtünmüş, aşkla özlemle tutuşmuş, Allah’ın birliğinde yok olmuş, herkesin ikinci lekesiz Meryem diye tanıdığı”, İlk Zâhitlerin “ben”in yok olduğu aşk unsurunu getiren, Sûfliğe de gerçek tasavvuf rengini veren kimse diye tanıtır Râbiâ Hatun, Annemarie Schimmel, **Tasavvuf’un Boyutları**, Çev. Ender Gürol, Adam Yay. 1982, s. 45.

³⁴⁷ Divân, 240 / 4, 337 / 2.

³⁴⁸ Divân, 1789 / 4.

³⁴⁹ Divân, 240 / 3.

³⁵⁰ Divân, 1659 / 5.

İşkdan ayırma anı Yarâbbenâ (95 / 7)

Yukarıdaki beyit tasavvufdaki aşk anlayışının ruhuna tam manasıyla uymaktadır.

Mü'min-i ışkâm bihamdillah zimen lutf-ı dost

Kılca noksan gelmedi yâhud halel bu dinüme (2515 / 2)

Meclis-i canânede Yârabbi olur mı aceb

Ehl-i ışk anuldugınca ben de anda yâd ola (1972-2009 / 3)

Şâir, bu husustaki söyleyişlerinde mecâzî ve hakiki aşkı bir arada yoğururken ağırlıkta olan tarafa meyl etmek sûretiyle duygularını ifâde etmiştir.

Muhibbî, cihânın muammâsını çözme, büyülerini sihirlerini anlama uğrunda epey çile çekmişsem de sonunda aşkı elde etmiş olduğum için Allah'a şükrediyorum, der:

Bu tılsimat-ı cihân içinde çekdüm gerçi renc

Hamdülillah hâsıl itdüm ışk gibi ulı genc (292 / 1)

Şâir'e göre hakiki aşk ile mecâzî aşk arasında sonuçta fark olarak birinde huzur, diğesinde pişmanlık vardır.³⁵²

Kim ki bildiyse ışkı olsun ol ferâh

Kim mecâzide kalur âhır nedâmet gösterür (1048 / 4)

Yine Şâir, aşk yolunda fedâkârlıkların varlığını, mücerret butullarda, mücerret halde yol alınacağını ifâde eder:

Dilâ Mecnûn-sıfat uryân oluben pîrehenden geç

Şehid-i ışk olmaz diler isen gel kefenden geç (280 / 1)

³⁵¹ Divân, 1052 / 1.

³⁵² Divân, 892 / 4, 1009 / 5.

Muhibbî der ki, aşkının güneş gibi parlak olmasını istiyorsan gönül tekkesinde sevginin çirasını uyandır.³⁵³ Bu iş için de gönüldeki yağı çekip, alır ve onu tekkenin çirasına hediye olarak götürür:

Rûşen itmege çaragın tekye-i ışkun müdâm
Tuhfe iletür bu gönül bağrındaki yağın çeker (854 / 2)

Muhibbî'ye göre aşkın sonu yoktur. Bunun için ecceline varır varmaz, sonuna erdiğini söylememek gerekir.

Evveline ışkunun her kim ki basdıysa kadem
Dimesün gavrine irdüm yokdur ana intihâ (65 / 5)

Şu beyitte de âşığın hâlinden yine âşığın anladığını söyler:

Âlemi gezdüm aradum bir müsâhib bulmadum
Âşinâ oldum hemân bir ışk eri abdâl ile (2471 / 4)

Aşk bir gevherdir, gönül onun mahzenidir. Bu gevheri saçıp, savurmak ise Allah'ın katında hoş bir davranış değildir:

Gönül mahzendir ışkun gevherine
Anı sarf eyleme Allah yirine (2344 / 1)

Şâir, aşkın âlem yaratılmadan gönülde mevcut olduğunu hayret ile ifâde eder.³⁵⁴ Elest meclisinde muhabbet cür'ası içilmiştir.³⁵⁵

Yaradılmamış idi dahi âdem
Gönülde ışkunı peyda kılan kim (1889 / 6)

Ezelde hamurumuzun ve çamurumuzun aşk ile yoğrulduğunu belirten Şâir şöyle der:³⁵⁶

³⁵³ Divân, 854 / 5.

³⁵⁴ Divân, 288 / 2.

³⁵⁵ Divân, 37 / 4, 1660 / 3.

Ne aceb hûn ile âgûşte olursa dilümüz
Işk suyu ile muhammerdür ezelden gîlimüz (1101 / 1)

Muhabbet hânesinde Şâir'e arkadaşlık eden gamıdır. Bunun için Rabbına şükreder.³⁵⁷
Gelmiş geçmiş âşıklardan üstün olduğunu belirtir:

Hankâh-ı ışk içinde bana oldılar mürid
Tavr-ı ışk Vâmık u Mecnûna irşâd eyledüm (1918 / 3)

Muhibbî aşkın sonradan elde edilen bir şey olmadığını, Allah vergisi olduğunu ifâde eder:

Ey müderris bil hakkun bahşâyış ider fenn-i ışk
Kesb ile girmez ele ney hod kitâbîler bilür (871 / 2)

Şâir, kitaplarla hakikate erişmeye çalışan kitâbî müderrise aşk ilminin Hakk'ın bir bağışı olduğunu hatırlatır.³⁵⁸

Muhibbî, aşkın kıymetini aşağıdaki beyitte veciz bir şekilde anlatır:

Hâbda gördüm Muhibbî defter olmuş hayr u şer
Her nefes kim ışk ile geçmiş anı bildim sevab (113 / 6)

Mest-i ışk olup ferâmuş eyledümse âlemi
Ey Muhibbî şükr Hakk'a sırr-ı ışk âgâhıyam (1815 / 5)

Şâir, aşk sarhoşu olup, âlemi unutmuşsam da Muhibbî Allah'a şükret ki, aşk sırrının özünü anlamış durumdayım, demektedir.

1.9. Meyhâne-Tekke-Harâbât

³⁵⁶ Divân, 2640 / 2.

³⁵⁷ Divân, 1171 / 5.

³⁵⁸ Divân, 206 / 2.

1.9.1. Meyhâne

Tarikatların kendine ait rumuzları vardır. Fikir dünyası, gerek kendi aralarında gerekse bu atmosfere yabancı olan kimselere bu sembollerle yansıtılmış, aktarılmaya çalışılmıştır. Hallac-ı Mansûr'un hâdisesinden sonra mutasavvıflar bu yolla meramlarını anlatmayı tercih etmişlerdir. Aslında yüzyıllarca bir takım müşterekleri paylaşan aynı yahutta ortak bir kültürün malzemelerini kendi yorumları ve kendilerine has orijinal bakış tarzlarıyla ele alıp, işlemeye niyetlenen edebiyat ve fikir çevreleri söyleyişlerine renk katmak maksadıyla da yeni yepyeni söyleyiş inceliklerini yakalayıp, sergilemeye çalışmışlardır.

Meyhâne bu remizlerdendir. Yoksa İslâm dininin yasakladığı şarapların içildiği yer olması düşünülemez. Tekke, dergâh manasına kullanılır. Orada sunulan şarap; İlâhî aşk, sunan mugan, pir-i mugan, şeyhdir.

Mürşîd-i kâmil dilersen sen yûri hum-hâneye
Müşkilün hali ide sana göstere yir mey-furûş (1275 / 4)

Zâhit konusunda işlemeye, Şâir'in bakış tarzıyla izah etmeye çalıştığımız, tip; insan ruhuna nüfûz edemediği için, hayatı ve hayatın ötesini sistematize ederek dinî de gereği gibi anlamayıp, yorumlamamaktadır. Bu durumda bir takım huzursuzluklar içerisinde, kalan kimseler onlara müracaat etmekten çekinmektedir. Şâir yukarıdaki beyitte bu duyguyu dile getirerek; sen, olgun bir yol gösterici istersen, durma, şarap evine-tekkeye-git. Orada şarap satan-İlâhî şarap- zat, seni kabul edip, sana yer gösterip, içinden çıkamadığın meselelerini çözecektir, demektedir.

Penc vaktde mescide varur o da ancak imâm
Gice gündüz lîk memlu görürem meyhâneyi (2642 / 4)

Muhibbî, ifâde tarzına biraz espri katmak sûretiyle, meseleye yaklaşmış ve bir manada şeklî tavırların, kendimizi aldatmadan öteye gidemeyeceğini, anlatmaya çalışmış olsa gerektir. İslâm'ın emri olan ibâdeti bir tarafa attığını söylemek imkânsızdır. Ancak ibâdete riyâ karıştırılmasına karşıdır. Sâdece günde beş vakit Allah'la olmak, hatta bunu da ancak imâmın, işi gereği yaptığını düşünürsek, ibâdetin yalnız bu demek olmadığını anlamamız pek güç olmaz. Oysa meyhâne diye sembolleştirilen hakikatte olup olmadığı, Divân'da açıkça

belirtilmediğinden dolayı, gönül evi kanaatine vardığımız yerin gece gündüz dolu olmasını belirtmesi Şâir'in bu husustaki temâyülünü göstermektedir.

1.9.2. Tekke

Muhibbî Divânı'nda tekke; “ırfân tekkesi”, “gönül evi” şeklinde karşımıza çıkmakla beraber, umumi manada; ehl-i sülûkun içinde barındığı, yetiştirildiği, piştiği yer olarak bilinir.

Hâne-i dilde Muhibbî geh gelür gam geh belâ
Eksük olmaz budur âdet tekyede mihmân gerek (1754 / 5)

Beyitte Şâir, Türk töresiyle İslâm'ın prensiplerini ataların nasıl kaynaştırdığını şiir diliyle bizlere sunmaktadır. Önce de söylediğimiz gibi, gönül evini tekkeye benzeten Muhibbî, buraya sıra ile uğramayı ihmal etmeyen, gam ve belâdan asla şikâyetçi olmadığı gibi bunları takkeye uğrayan tanrı misafiri gibi kabul edip, karşıladığını ifâde etmektedir.

Tekye-i ırfâna sor ne bilsün anı cahilân
Gevher ü dür hâsıl itmez isteme illâ sedef (1381 / 2)

Yine Şâir, ırfan tekkesinin ne olduğunu bilmeyen kimselere cahiller diyerek, bunlardan gevher ve inci ortaya koymalarını beklemenin gereksizliğini vurgularken şöyle der: “İrfân tekkesinin yolunu cahiller nerden bilsin, bir sor bakalım bilirler mi? Nasıl ki, inci ve gevheri ancak sedeften meydana çıkarabilirsek, başka şeyde sormak gereksizdir.

1.9.3. Harâbât

Âşıkam rindem çün itdüm ben harâbât ihtiyâr
Gam degüldür zâhidâ olsam kamu âleme gülünc (288 / 4)³⁵⁹

Görüldüğü üzere âdetâ meydan okuyan Şâir, âşıklığı, rindliği, hârâbâtı seçtiğini âleme gülünç olsa da tavrını değiştirmeyeceğini zâhide duyurur.

Bir başka beyitte de, bu yolu seçiş sebebini şu şekilde ifâde etmektedir:

³⁵⁹ Divân, b.b. 240 / 1, 241 / 1.

Tan kılma zâhidâ dâim harâbât ehline
Rûz-ı mahşerde riyâ ile olursun çün gülünc (292 / 3)

Gel berü meyhâne küncinde harâbât ehli ol
Vâ'ızâ mesciddeki bu kurı gavgadan nolur (411 / 3)

Zâhidün mescide hây u hûyına kılma nazar
Var harâbât ehlinin bak anda nûş-a-nûşına (2429 / 4)

1.10. Pîr-Derviş

Tasavvuf yolunda, çile çeken, kanaatkâr, fakri benimseyen kimselere derviş denir. İrşâd seviyesine gelince de “pîr” adını almıştır.

Muhibbî Divânı'nda dervişş, daha ziyâde kanaatkârlığıyla, dünyaya ehemmiyet vermeyişiyle yer almıştır.³⁶⁰

Çün Muhibbî urdı varlık terkini
Âferin her işi dervişânedür (763 / 5)

Şâir, varlığı terketmekle yerinde bir davranışta bulunduğunu belirtirken, her işinin bu şekilde dervişâne olmasından dolayı da kendi kendini alkışlamaktadır.

Her kim ganî olursa sanmam huzur ider ol
Dervişliğe ola kâni ömri geçer safâda (2499 / 6)

Her insan huzuru arar, onun peşinden koşar. Fakat sıradan insanlar huzuru zenginlikte zanneder. Oysa huzur, safâ kanaattedir. Bu ise derviş mîzaç olmakla kabullenilen bir durumdur. Bu sözleri ifâdeye bir kat daha önem katmaktadır.

Atuben seng-i cefâ cân u dilüm riş eyledün
Pâdişâhum kork Hüdâ'dan katl-ı derviş eyledün (DNS, 97, s. 866)

³⁶⁰ Divân, 1066 / 5.

Kimsenin gönlünü kırmamak gerekir. Çünkü gönül insanın en mukaddes unsurudur, varlığıdır. Hakk'ın nazargâhıdır. Bilhassa “Allah adamı” diye tanınan dervişler zümresine cevr ve cefâ taşını atınca, canımı, gönlümü kırıverdin. Büyüklüğüne şüphe yok ancak, ben derişin de sahibi Hüdâ'dan korkman gerekir, der.

Pîre gelince, Divân'da pîr, “pîr-i mugan” tâbiriyle birlikte geçmektedir.³⁶¹

Arz idem pîr-i mugân dergâhına ahvâlümü

Ol bilür derd-i derûnum ol bana mahrem gelür (381 / 2)

Pîrin ilâhî şaraptan sunmasını, Muhibbî şöyle tasvir eder:

Her bir akdeh ki pîr-i mugan vire nûş idem

Meftûh olur bu gönlüme nice der-i fütuh (299 / 3)³⁶²

1.11. Melâmet, Rind-Kalender

Şer'i hükümlere kesinlikle riayet etmek sûretiyle, halkın kınama nazarlarını üzerlerine çekerek, nefislerini aşağılatmak, gâyesinde olan ehl-i tasavvufun tutmuş olduğu yoldur.

“Onlar, kınayanların kınamalarından korkmazlar. Bu Allah'ın bir lutfudur ki, onu dilediğine verir. Allah, her şeyi kuşatandır, bilicidir.” (Mâide / 54)

Yukarıdaki âyet-i kerimede kınananlardan maksadın melâmeliği şiar edinmiş kimseler olduğu bu konuda yazılmış, eserlerin çoğunda yer almaktadır.³⁶³

“Tasavvuf yolunun önde gelenlerinden bir kısmı melâmet yolunu tutmuşlardır. Mahabbetin hâlis olmasında melâmetin büyük bir tesiri ve tam bir meşrebi mevcuttur. Hak ehli olan bir zümre, bilhassa bu ümmetin uluları –Allah sayılarını çoğaltsın” özellikle halkın levmine (melâmetine ve kınamasına) maruz kalmışlardır.

“Mahabbet ehli olanların önderi; hakikat ehlinin başkanı ve kendisine herkesin tâbi olduğu bir zat olan Resulullah (s.a.v.) ilâhî takdir onda tecelli etmeden ve kendisine vahiy gelmeden önce, herkese göre iyi bir isim sahibi, büyük bir şahsiyetti. Başına dostluk tâcı giydirilince halk ona dil uzatmaya ve kendisini kınamaya başlar. Bazıları kâhin, bazıları deli, bazıları yalancı, bazıları sihirbaz vs. diyerek Onu kötülerdiler.”³⁶⁴

³⁶¹ Divân, 347 / 3, 918 / 3, 943 / 4, 208 / 1, 89 / 2.

³⁶² Pîr-i mugan; mugların piri, ulusu demektir. Mug, ateşe tapanların rahibine, rûhânisine derler. A. Gölpınarlı, **Şeyh Gâlip Divânı'ndan Seçmeler**, açıklama, dipnot bölümü, No 34, İstanbul 1988, s. 225.

³⁶³ Ömer Rıza Doğrul, **Melâmet**, İstanbul 1950, s. 20.

³⁶⁴ Hucvîrî, **Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)**, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1982, s. 143.

Yukarıya bir bölümünü aldığımız Hucvîrî'nin kitabının konuyla ilgili bölümünde daha tafsilâtlı izâhlar vardır. Meselâ, melâmilik Hz. Peygamber'den başka, Hz. Osman gibi ashabdan kişilerin de benimsemiş olduğu bir yoldur. Dolayısıyla buna dair menkîbeler, nakledilmek sûretiyle, menşeinin sağlam ve emin olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca Mevlevîye, Kübrevîye, Câmîyye ve Bayramîyye gibi tarikatların da benimsediği bir yol olarak belirtilmiştir. Daha sonraları aslından uzaklaşarak, bu fikrin ruhuna aykırı hal ve hareketlerin girdiği yazılmıştır.

Yine kitapta belirtildiğine göre melâmet mezhebini zamanının şeyhi Ebu Hamdun Kassar yaymıştır. Melâmetin târifini de şu şekilde yapmıştır: “Melâmetin yolu çetindir, bu yol halka kapalıdır. Fakat yine de bu konuda azıcık bir şey söyleyeyim; melâmet mürchie kadar Allah'tan ümitli, mutazileye kadar da endişeli olmaktır.”³⁶⁵

Kassar'dan nakledilen bir diğer açıklama da “Melâmet selâmeti terketmektir.” Şeklinde olup, Muhibbî'nin şu beyitiyle ne kadar uygunluk göstermektedir:

Olam sâlimbana kılman duayı
Selâmet istemez ehl-i melâmet (225 / 3)

“Bana dua ederken sâlim olmamı dilemeyin, çünkü melâmet ehli selâmeti istemez.”
Melâmilîğin hoşgörü anlayışını da şu beyitte görürüz:

Ey Muhibbî kime baksan bil sun'ı Hüdâ
Ta'na taşı atma gördükde göz ü kaş üstine (2553 / 5)

Bu zümeryi harabat ehli veya harabatî olarak da vasıflandıran³⁶⁶ Şâir, harabat ehlinin âşıklığından dolayı mihnet ve derdi seçerek, sürekli melâmetibeklediğini belirtir.

Âşıkuz itdük Muhibbî mihnet ü derdi ihtiyâr
Biz harâbât ehliyüz dayim melâmet beklerüz (1192 / 5)

Kalender-rind: Şâir'in kalenderlik anlayışını kendi ifâdesinde şu şekilde görürüz:

³⁶⁵ İslâm mezhepleri içinde amellerle ilgili olarak en çok korkan, Mu'tezile'dir. Onlara göre, büyük günâh işlemek insanı İslâm'dan çıkarır, ama kâfir yapmaz. İşlenen ameller Mutezile mezhebi mensupları kadar Allah'tan korkarken, kendisini levm ve tenkid edenlerin İlâhî affa mazhar olacakları hususunda Mürcie mezhebi mensupları kadar ümitli olur. Ne dünyâda ne de âhirette hiç kimseden davacı olmaz.”, Hucvîrî, **Keşfü'l-Mahcûb**, Haz. S. Uludağ, İstanbul 1982, s. 149.

Muhibbî hubb-ı dünyâyı gönülden çün tıraş itdün
Kalenderlik budur ancak olur ışk olsun abdâlum (1824 / 5)

Kalender meşreb olduğunu ifade ettiği beyitte şunları söyler:

Takye-i ışka girüp yidüm gamun esrârını
Bir kalender meşrebem kendümi abdâl eyledüm (1786 / 2)

Muhibbî, aşk tekkesine girip, gamın sırlarını yiyerek, kendini abdâl eylediğini söyler. Bunun benzeri beyitlerde de sofı veya zâhid olmadığını, kalender meşreb bir abdâl olduğunu, âlemin isminden resminden tıraş olmuş olduğunu, alâyıktan el etek çektiğini anlatmaktadır.³⁶⁷

Biz lâübâli rind ü Muhibb ü kalenderüz
Meyhâne azmini iderüz ihdina's-Sırât (1321 / 3)

Haydârîler gibi takdum gûşâ kulluk halkasın
Boynuma halka olalıdan ol zülf-i anberîn (2170 / 2)

Melâmeliğin ortaya çıkışından ve yayılışından bir süre sora özünden bir hayli uzaklaşmış olduğunu daha önce söylemiştik. Bu hal Kânûnî döneminde de kendini gösterince Sultan müdahale etmek durumunda kalmıştır.³⁶⁸

Yukarıdaki beyitte Melâmiliğin bir kolu olan Haydârîlik ve onların Hz. Ali'ye bağlılıklarını ve mücerretliği sembolize eden kulaktaki kulluk halkasına işaret edilmiştir.³⁶⁹ Şâir, boynuna doladığını söylediği sevgilinin anber sürülmüş, kokulu saçını, Haydârîlerin kulaklarına taktıkları kulluk halkasına benzetmiştir. Beyitte kelimelerin hepsi birbiriyle çeşitli yönlerden alakalıdır. Ancak burada detaya inmeyi düşünmüyoruz.

Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü'nde rind;

“Rind dışa ehemmiyet vermez. Onlar dıştan ateşböceği misâli, bir pırıltı zerresi hâlinde görünürler amma içlerinde koskoca bir güneş var.” olarak târif edilir.³⁷⁰

³⁶⁶ Divân, 1099 / 3, 1101 / 2, 1810 / 4, 1758 / 1.

³⁶⁷ Divân, 579 / 5, 2125 / 2, 2159 / 6, 1321 / 3.

³⁶⁸ Türkiye Diyânet Vakfı, İslâm Ansiklopedi “Abdallar”, İstanbul 1988, C. I, s. 61.

³⁶⁹ Cavit Sunar, **Melâmilik ve Bektâşîlik**, Ankara 1975, s. 11.

³⁷⁰ Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimler Sözlüğü** Meb, İstanbul 1971, C. 3, s. 48.

Muhibbî, bu konuda, rind-meşreb olduğunu, rinde bir lokma bir hırkanın yettiğini mevkii ve rütbe kaygısı çekmediğini, cihânın sırlarının inceliklerine ancak cihânın rindinin vâkıf olabileceğini, âdetâ kerâmet göstererek, bir kadehle cihânı seyredebileceğini, tam rinde has bir tarzda, canının meyhânede, cisminin evde olduğunu ifâde eder.³⁷¹

Dostlar rind olana hırka vü lokma yiter
Sanmanuz kim heves-i mansıb ile câh çekem (1926 / 4)

Şâir, sofu-rind çatışmasına da temas eder. Ve rindi sofunun üzerinde tutar:³⁷²

Koman sûfiyi rindan sohbetine
Kapuda bağlan ancak ol hümârı (2628 /6)

Künc ü mescid sana sûfî çü selâmet yiridür
Ko harâbât yirin rind ile bed-nâmlara (2421 / 4)

Bana bâde yeter şâhid-perestem
Budur rind olana evrâd ü evkât (241 / 2)

Şâir, birçok beyitte zahidle melâmiliği karşı karşıya getirmiştir:

Zâhid yaraşursın yüri ol sag u selâmet
Âşık olanun fahrı olur olsa melâmet (250 / 1)³⁷³

Işk ehli zâhidâ eyler melâmet ihtiyâr
Dem-be-dem arz eyleme gel âr ile nâmûs ana (63 /4)³⁷⁴

Zâhidâ görsen melâmet âşıkı tan eyleme
İçine eyle nazar sen bakma anun taşına (2388 / 3)³⁷⁵

³⁷¹ Divân, 240 / 2, 894 / 5, 1756 / 2.

³⁷² Divân, 871 / 4, 2330 / 3, 516 / 1.

³⁷³ Divân, b.b. 70 / 4, 1200 / 1, 1185 / 1, 1308 / 4, 1685 / 4, 1876 / 1, 2672 / 3, 2698 / 3, 921 / 5.

³⁷⁴ Divân, b.b. 1369 / 4, 1491 / 5, 2178 / 4, 2214 / 5, 2315 / 2, 1085 / 5, 889 / 5, 813 / 4, 794 / 4.

³⁷⁵ Divân, b.b. 1098 / 5, 1099 / 3.

Muhibbî, zâhidin muhabbet ehline karşı takındığı tavrı dile getirirken, melâmetlerin şöhret peşinde olmadığından yerilmelerinin, kötü nâmla anılmalarının onlara tesir etmeyeceğini, hatta kendisi selâmette olduğuna göre artık âşıklarla uğraşmasının yetersizliğini, ifâde etmektedir.

İtme zâhid melâmet ehline tan
Sana yiter selâmet olmuşsın (2286 / 4)³⁷⁶

Âşıkuz, rindüz biz itdük çün melâmet ihtiyâr
Zâhidâ sen sâlim ol sana selâmetler gelür (610 / 4)

Mahabbet ehlinin hâlini zâhid
Ne bilsün sanur anı serserîdür (503 / 2)

Eğer bed-nâm-ı ışk olsam ayb eyleme zâhid
Riyâ vü zerk ile sen sala gör var şöhreti şehre (2374 /2)³⁷⁷

Zâhidâ itme nasihat kim eser itmez bana
Pâk-meşreb rind olan uymaz iken efsâneye (2330 / 3)

1.12. Mevlevî-Mevlevîlik

Mevlevîlik Divân'da birkaç beyitte dile getirilmiştir. Fakat dönemin tasavvufi akımları yahut tarikatları içerisinde Şâir'in sempatisini toplayan yegânesidir, diyebiliriz.

Raksa girem döne döne Mevlevî gibi
Ol âsîtâna varmağa ger feth-i bâb ola (2603 / 3)

Beyitte Mevlevîliğin sema' unsurunu, dergâhlarına varacak bir açık kapı olarak görmektedir. Yâni, raksa Mevlevî gibi dönerek, başlayıp, o eşîğin basamağına bu vasıta ile girmeyi, adımını atmayı dilemektedir.

Hoş gelür bezm içre nâyün nâlesi
Mevlevîler gibi dil eyler sema' (1344 /3)

³⁷⁶ Divân, b.b., 391 / 4, 2026 /4, 2487 /5.

“Mecliste neyin iniltisi hoşuma gider. Gönlüm ise Mevlevîler gibi sema’ eyler.” diyen Şâir, bir beyitte de şunları söyler:

Döne döne Mevlevî gibi ider âhum ‘urûç
Ehl-i söze ney gibi nâlem virür cedd ile hâl (726 /3)

Görüldüğü üzere Mevlevîliğin en bariz unsurlarını Muhibbî konuyla ilgili beyitlerde zikreder.

1.13. Zâhir İlmi – Batın İlmi

Muhibbî dâd-ı Hakdur ışk kitâbı
Okınmaz sanma sen ta’lime benzer (995 / 5)

Muhibbî, aşk kitabının tâlime benzemediğini, Allah vergisi olduğunu onun tâlim gibi öğrenmekle, çalışmakla okunamayacağını söylüyor.

1.13.1. Âlim-Mutasavvıf

Bilün ile agzınun vasfında âciz hâmeler
Sırr-ı gaybı bilmede kâsır durur allemeler (970 / 1)

Beyitte Şâir, gaybın sırlarını bilmenin bilgi ve ilimle anlaşılamayacağını belirtirken, yine güzelden hareket etmiş ve bir takım semboller kullanmıştır. Aslında bu sembollerin edebiyatımızda sık sık kullanılan rumuzlardan olduğunu ifâde etmek gerekir. İşte bu konuda Ali Nihat Tarlan şunları söyler: “Ruhlar âleminin yaratılması tamamlandıktan sonra, bu âlemin en yüksek ve en latîfine (kesif mukabili) âlem-i gayb, âlem-i lâhut, âlem-i ceberût, ortasına âlem-i ervâh, âlem-i meanî, âlem-i emr isimleri verilir. Umumiyet itibariyle meşhud olan âlemin fevkindeki âleme âlem-i gayb denir. İnsan madde hayatına büründükten sonra ruhu ile bu âlemlere derece derece nüfûz edebilir. İrfân, ilm-i ledün denen budur.

...

Dudak, fenâfillah ve neticede bekabillahtır. Yokluktur. Dudak o kadar küçüktür ki, candır, yoktur, hayaldir, vehimdir. İlâh.”³⁷⁸

Muhibbî, bel ve ağzı anlatırken, kalemlerin âciz kaldığını, zikretmekle beraber, bunların sembolik manasına da atıfta bulunmuş olmaktadır. Çünkü, bu unsurlar adem sembolüdür. Hal böyle olunca yukarıdaki ifâdelerde de belirtildiği gayb âlemini ancak ârifler bilir. Allâmeler; yâni, âriflerin sezgilerinin dışında kalan maddî manadaki ilimlere vâkıf kimseler, o sırları anlamada noksan kalırlar.

1.13.2. Elest

Ezelde ruhlarla Allah’ın “mîsak” için toplandığı meclisi Şâir, şu şekilde dile getirir:³⁷⁹

Nûş idelden bu Muhibbî cür’a-i câm-ı elest
Kimse hâlin anlamaz ol özge bir hâletdedür (865 / 5)

Şâir, Muhibbî; elest kadehinin tortusunu içtiğinden beri, onun halini hiç kimse anlamaz, o bambaşka bir haldedir, demektedir.

Şâir’in bu kelimelerin arkasında asıl anlatmak istediği, bu dünyâda olan biten hallerin ezelde takdir edilmiş olduğuudur.

Bir başka beyitte de aynı görüşü değişik bir cepheden ele alarak dile getirmiştir.

Kalmışam kûy-ı mugan içre ebed âşık-ı mest
Olmışam âşüftesi ol mugbeçenün rûz-ı elest (219 / 1)

1.13.3. Vahdet

“Vahdet-i Vücut’da mevcutlar, Allah’ın sıfatlarının tezâhürüdür. Allah’ın her sıfatı varlıkta tecelli eder. Tek ve mutlak varlık olan Allah, bütün mevcutların asıdır. O’nun her bir sıfatının meydana çıkmasıyla eşya ve hadiselerden biri de ortaya çıkmış olur. Bu İslâmî mezhepte batın, zâhirle tamamlandığı zaman, hak halk (yaratılır) ile nüzûl (iniş) hurûç (yükseliş) ile birleşebilir. Ve tam varlığa ulaşabilir.”³⁸⁰

Bu kavram da Tasavvufun ve İslâm düşünce âleminin tartıştığı farklı yaklaştığı hususlardandır.

³⁷⁸ Ali Nihat Tarlan, **Edebiyat Meseleleri**, İstanbul 1981, s. 104-105.

³⁷⁹ Divân, b.b. 1127 / 5.

³⁸⁰ S. Hayri Bolay, **Felsefî Doktrinler Sözlüğü**, İstanbul 1979, s. 282.

Divân'da “birlik”, “birlikte birlik” şeklinde karşımıza çıkar.³⁸¹

Hâtırandan yüküdür tarh eyler dünyâ kesretin

İresin maksûduna zevk ü safâ vahdetdedür (865 / 2)

Beyitte yer alan hâtır, yük, kesret, maksûd ve vahdet, tasavvuf terminolojisinde birbiriyle ilgili, birbirini tamamlayan ve kendilerin has mana dünyaları olan kelimelerdir. Kısaca şu şekilde açıklayabiliriz: Hâtır, gönül, kalp manasında da kullanılıp, onun içerisinde bulunan dünya ilgileri, kesrettir. Ancak hâtır Kuşeyrî'de insanların içlerine gelen bir hitap olarak târif edilir.³⁸² Şeytânî ya da rahmânî olabilir. Hakiki zevk ve safâyı hedefleyen kimse, Allah'tan gayrı erişebilsin. Kesret bu yolda ilerlemeye engel olacak ağırlık, yüküdür.

Bir diğer beyitte de Muhibbî bir hükümdâr olarak, saltanatla vahdeti karşı karşıya getirir:

Saltanat didükleri ancak cihân gavgasıdır

Olmaya baht ü saâdet dünyada vahdet gibi (2627 / 2)

1.13.4. Kalb

Tasavvufta çok hususi bir yere sahiptir.³⁸³ Şâirler, din âlimleri de bu konuda hassas davranıp, imanın, ahlakın, muhabbetin merkezi olarak görmüşlerdir.

Muhibbî, mü'minin kalbi ayna gibi saf olmalı, kinden kederden arınmış olmalıdır, der:³⁸⁴

Hamdülillah gün gibi çün sâfdur âyinemüz

Ol sebebden kimseye bir zerre yokdur kînemüz (1169 / 1)

İster isen jengden sâf ola dil âyinesi

³⁸¹ Divân, 62 / 3, 2488 / 7.

³⁸² Kuşeyrî, **Tasavvufun İlkeleri**, Çev. Tahsin Yazıcı, 1001 Temel Eser, İstanbul 1978, C. I, s. 165.

³⁸³ “Aşağı yukarı aynı çağda Nûri kalbin dört yönünü görüyordu. İnce bir yolla Kur'an'dan çıkarmıştı bu görüşü: Sadr, “göğüs”, İslâm ile ilgilidir (sûre 39:23)

Kalb, “yürek”, İman (inanç) ile ilgilidir. (Sûre 49:7, 16: 106)

Fuad, “gönül” marifet (gnosis) ile ilgilidir. (Sûre 53: 11) ve

Lubb, “En iç kalb” tevhidin makamıdır (Sûre 3: 190) (LS 321)

Bkz. Geniş bilgi için, Annemarie Schimmel, **Tasavvufun Boyutları**, Çev. Ender Gürol, Adam Yay., 1982, s. 169-172.

³⁸⁴ Divân, 1581 / 4.

Tasavvufta kerâmet hedef değildir. Bu Allah'ın yakınlığını, hattâ vahdeti gölgeleyebilir.

Kerâmet konusunda Muhibbî şunları söyler:

Devrân gamı bükdi belümi kıldı beni pîr
Ey muğbeçe sun bâde 'asâsı ile şâb it (251 /6)

Bu beyitte Şâir, muğbeçeden kendisini bâde asası ile dokunup, gençleştirmesini istiyor. Yâni, onun kerâmet gösterip, olmayacak bir işi meydana getirmesini diliyor.

Seccâde saldı zülfi âb-ı 'izârı üzre
Çeşmi imâmet eyler ulu kerâmet ancak (1394 / 4)

Bu beyitte de Şâir, sevgilinin yüzüne bakınca suya seccâde salarak kerâmet gösteren bir dervişi gözünde canlandırmaktadır. Sevgilinin yanağı o kadar parlaktır ki, su gibi şeffaftır. Bu sebeple yanağının suyu üzerine zülfünün sarkması veya düşmesi, Şâir'in zihnine bu imajı getiriyor. Dilberin gözleri ise, istikâmet belirleyen âşıka yön veren imam pozisyonundadır. Bütün bunlar sevgilinin ulu kerâmet sahibi olduğunun göstergeleridir.

1.14.2. Lâ-Mekân

Allah'a mahsus olan mekândan münezzehlik Divân'da şöyle geçmiştir:

Kudsîlerle ger tavaf itmek dilersen kûyını
Lâ-mekân sahrâsına azm eyleyüp ser-mahmil ol (1659 / 4)

Burada Muhibbî, Allah'ın semtini meleklerle tavaf etmek istersen, mekânsız ol, lâ-mekân çölüne yönel, baş yolcu ol, der.

Bir başka beyitte ise, her yerin Allah'ın menzili olduğunu belirterek, bazen gönülde bazen gözde yer edin, her yer senindir, der:³⁸⁸

Gâh dilde gâh gözde eyle câ
Menzilündür cümle ey nûr-ı Hüdâ (80 / 1)³⁸⁹

³⁸⁸ “Allah yerin ve göklerin nûrudur.”, Nûr / 35.

³⁸⁹ “İyi bil ki, seyr ü sülûkun sonunda yüzde zuhur eden bir takım daireler vardır. Her sağa ve sola bakanda görülen nurdan yapılmış iki göz dairesi bunlardandır. İki göz ile iki kaş arasından zuhûr eden Hakk'ın nûru

1.15. Mutasavvıflar

1.15.1. İbrâhim Edhem

“İbrâhim bin Edhem, Belh şehrinde dünyaya gelmiştir. Bir gün avlanmak üzere şehirden ayrılmış, öüne çıkan ilk avını vurmak için hazırlanırken, kendisine hâtiften şöyle bir ses gelmiştir: “Ey İbrâhim! Sen bunun için mi yaratıldın, yoksa sana avcılık et diye mi emredildi? Hayır... Sen ne bunun için yaratıldın, ne de böyle bir emir aldın.” Bu sözleri duyan İbrâhim bin Edhem, hemen atından inmiş, biraz sonra babasının sürülerini güden bir çobanla karşılaşmıştır. Çobanın yünden mamul kepeneğini almış, kendi elbisesini, atını ve heybesindekileri çobana vererek, sahrada yürümeye başlanmıştır. Daha sonra Mekke’ye vâsıl olmuş, Süfyân Sevrî ve Fudayl bin İyâd ile görüşmüştür. Bir müddet sonra Şam’a gitmiş ve orada 161 (778) senesinde vefât etmiştir.

Ekin biçmek, bostan koruculuğu etmek gibi işlerde çalışır, elinin emeğiyle geçinirdi. Bâdiye’de dolaşırken, bir adamın kendisine “İsm-i a’zamı” öğrettiği ve Hızır’la karşılaştığı rivâyet edilmektedir.

Her zaman duası: “Yâ rabbî! Beni ma’siyet zilletinden, tâat ve izzetine naklet.” olurdu.³⁹⁰

İbrâhim Edhem’in tasavvufa girmeden önce şâhzâde olduğu rivâyet edilmektedir.³⁹¹ Muhibbî de şâhtır. Onun şahlığın yerine fakri tercih ettiğini görenler İbrahim Edhem’e benzetmişlerdir.

Işka düşdüm şâh iken itdüm bugün fakrı kabûl

---

dairesi de bunlardandır. Yalnız bu dâirenin-gözde olduğu gibi-ortasında nokta yoktur. Bazen gözün iki dâiresi bu noktada yok olur. Nokta kalır dâireler yok olur. Ruh dâiresi ise burun hizasında ortaya çıkar. Dilin nûru ise mutlak nûrdur, dâire de değildir. Sırf bir damla hâlinedir, dâiresi yoktur. İşitme nûrunun da dâiresi yoktur. İki göz dâiresinin arkasından ortaya çıkan nûrdan iki noktadır.” Bu ifadeler, tasavvuf yolcusunun syer halinde Rabb’in nûrlarıyla karşılaşması durumunu anlatıyor. Beyitteki ifâdeyi daha geniş bir şekilde anlattığı için buraya aldık. Necmüddin Kübra, **Tasavvufî Hayat**, Haz. Mustafa Kara, İstanbul, 1980, s. 191.

³⁹⁰ Mâhir İz, **Tasavvuf**, İstanbul 1981, s. 107. “Mekke’de tavaf esnasında bir kimseyi şöyle dediği rivayet edilir: “Sulehâ mertebesine ulaşabilmek için altı kapıdan geçmek gerekir:

1. Nimet peşinde koşmayı bırakıp, sıkıntıya ulaşmak,
2. Azameti terkedip tevâzu’u huy edinmek,
3. Zenginlik ihtirasından vazgeçip, Hakk’ın vergisine şükretmek,
4. Tembelliği terkedip, çalışmaya devam etmek,
5. Emelleri bırakıp, amellere sarılmak,
6. Uykuyu terkedip ekseri vakitlerini uyanık geçirmek,

İbrahim bin Edhem’e ait “An Âdem İsticâbâti’-d-Dua” ve Münacaat adlarıyla Süleymaniye kütüphanesinde iki eser kayıtlıdır. A.g.e.

Gördiler ahvâlümi İbrahim Edhem sandılar (443 / 5-1076 / 5)

Bir beyitte de sevgilinin benini karalar giyinmiş, bir şekilde görünmesinden dolayı, Şâir, İbrahim Edhem'e benzetir:

Hil'at-i zülf-i siyâhı giyeliden hâl-i yâr

Kareler giymişdür İbrahim Edhem sandılar (446 / 2)

Şu beyitte ise Muhibbî, gönlünün çirasını bağrında alevlendirse tuhaf karşılanamayacağını söyler. Çünkü biz aşk ateşiyle gece gündüz yanan Edhemleriz, der. Bu ateşten de sîne fitili yoluyla şûlelerin çıkması gâyet tabiidir.

1.15.2. Hallâc-ı Mansur³⁹²

Divân Edebiyatı'nda adı oldukça fazla geçen mutasavvıfın Muhibbî'nin mısralarında da yer aldığını görürüz. Adının geçtiği beyitlerde Şâir, kendini Mansur gibi sırrı ele veren bir âşık olarak anlatır. Bunun cezâsı da sevgilinin zülfüyle asılmak, berdâr olmaktadır.³⁹³

Sırr-ı ışkî âşikâr itdüm ser-i zülfin görüp

Işk Mansûrî olup geldüm, benem dâr isteyen (2175 / 3)

Şâir, aşkın sırrını saçının ucunu görür görmez açıldım. Bu hareketimin manası ise, aşk Mansuru olup, aşkta Mansur gibi davranıp, Onun akıbeti olan darağacını dilemektir, der.

Mansur ilâhî makamdan ilhamlar almaya başlayınca bunu kendisini anlamayacak halka duyurarak, kendinin helâkını hazırlamış, tıpkı Onun gibi Muhibbî de sevgilinin saçının ucnu aşkı ilân etmesiyle mahvolmayı göze almış olur.

Bend-i zülfinden nigârün dilince bulsun halâs

Asılur zülfi kılundan nice bin Mansûrlar (979 / 2)

³⁹¹ Kuşeyrî, **Tasavvufun İlkeleri**, Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1978, C. I, s. 47.

³⁹² “Künyesi Ebu Mugis olan Hüseyin b. Mansur el-Hallac, H. 224 yılında el-Beyzâd'da doğdu. Bu sebeple kendisine “el-Beyzavî” de denilir. Basra ile Kûfe arasında yer alan Vâsit ve bağdat'ta yaşadı. Cüneyd ve Tusterî'nin talebesidir. Ebu'l-Hüseyin en-Nuri ve Amr b. Osman el-mekkî'nin dostudur. Bir ara el-Mekkî kendisine hocalık yapmıştır. Çeşitli seyahatlarda bulunmuştur. Horasan, Sicistan, Kirman, Maverâünnehir ve Hindistan, H. 309 (M. 921) Bağdat'ta “Ene'l-Hakk” dediği için öldürülmüştür.” Ali Bardakoğlu, “Hüseyin b. Mansur, Hallac” **Evliyalar Ansiklopedisi**, İstanbul 1990, s. 46.

³⁹³ “İran'da şehit mutasavvıfın adının geçmediği İran şiiri yoktur, denilse yeridir. Bu şiirlerde idam sahnesine ve âşğın hüznünlü yazgısına atıflar görülür; sevgililerinin saç örgülerini Mansûr'un darağacı ipine benzettikleri bile olmuştur.” A. Schimmel, **Tasavvufun Boyutları**, 1982, s. 75.

Bazı beyitlerde aşkın sırlarını ifşâ etmemek gerektiğini aksi takdirde sonunun Mansur gibi olacağını söyler.

Muhibbî sırr-ı ışkî itme izhâr

Sakın Mansûr-veş ber-dâr iderler (919 / 5)

Zinhâr sakla râzun keşf eyleme cihâna

İfşâ çü itdi Mansûr asdılar dâre (2491 / 2)

Sevgilinin yoluna can vermenin, Mansûra benziyorum diye geçinen her âşığın harcı olmadığını şu beyitlerle anlatır:

Degme nâ-kes câna kıymaz ışk-ara ber-dâr ola

Ehl-i ışkun cümlesini sanma kim Mansûrdur (793 / 2)

Sanma her âşık olan cân vire cânân yolına

Degme Mansûr dahi eylemeye dâre heves (1233 / 4)³⁹⁴

³⁹⁴ Divân, b.b. 2685 / 4, 1142 / 4, 1186 / 4, 1828 / 3, 1974 / 2, 1487 / 4, DNS, s. 811.

BİBLİYOGRAFYA

- Aclûnî, *Keşfü'l Hafa*, Beyrut, 1352.
- Ahmet Cevdet, *Kısas-ı Enbiyâ*, Haz. Mâhir İz, İstanbul 1972.
- Altıntaş, Hayrânî, *Tasavvuf Tarihi*, Ankara 1986.
- Argunşah, Mustafa, “*Muhibbî (Kanûnî) ve Gönül*”, Töre, Mayıs, 1985, s. 46-48.
- Aydemir, Abdullah, *Tefsirde İsrailiyyat*, Ankara 1979.
- Aydın, Mehmet, *Din Felsefesi*, İzmir, 1990.
- Bardakoğlu, Ali, “*Hüseyin B. Mansur, Hallac*”, *Evlialar Ansiklopedi* İstanbul 1990, s. 251.
- Bilmen, Ömer Nasûhî, *İlmihal*, İstanbul 1962.
- Bolay, Süleyman Hayri, *Felsefi Doktrinler Sözlüğü*, İstanbul 1979.
- Buhârî, *Sahih-i Buhârî*, İstanbul 1979.
- Buhârî, *Sahih-i Buhârî ve Tercemesi*, Müt. Mehmet Sofuoğlu, İstanbul 1981.
- Buhârî, *Sahih-i Buhârî Muhtasarı, Tecrid-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi*, Müellifi, Zebîdî, Müt. Kamil Miras, Ankara 1984.
- Celâleddin Suyûtî, *el-Cemiu's-Sagîr*, Dımaşk, tarihsiz.
- C. Suyutî, *Ed-dürerü'l Müntesira fî el-ahdisü'l Müştehira*, Dımaşk, tarihsiz.
- Darîme, *Süneni'd-Darîme*, İstanbul 1981.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Melâmet*, İstanbul 1950.
- Doğrul, Ömer Rıza, *Yeryüzündeki Dinler Tarihi*, İstanbul 1947.
- Gazâlî, *İhyâü-Ulûmi'd-Din*, Müt. Ahmet Serdaroğlu, İstanbul 1975.
- Gökyay, Orhan Şaik, “*Kanûnî'ye İshad Edilen Divân Üzerine*”, *Tarih ve Toplum*, Ağustos, 1989, s. 62-64.
- Gölpınarlı, Abdulkakî, *Şeyh Galip Divânı'ndan Seçmeler*, İstanbul 1988.
- Hayyam, *Rubâiler*, Çev. A. Gölpınarlı, İstanbul 1953.
- Hucvîrî, *Keşfü'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul 1982.
- İbn-i Mâce, *Sünen-i İbn-i Mâce*, Mısır, 1953.
- İz, Mâhir, *Tasavvuf*, İstanbul 1981.
- Kitâb-ı Mukaddes*, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İst, 1988.
- Köprülü, Orhan Fuad, “*Abdallar*”, Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedi İstanbul 1988, C. I, s. 61-62.
- Kur'an-ı Kerim*, DİB, Ankara 1986.
- Kuşeyrî, *Risâle-i Kuşeyrî (Tasavvufun İlkeleri)*, çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1978.

- Levend, Âgâh Sırrı, *Divân Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, İstanbul 1984.
- Muallim Nâci, *İstilahat-ı Edebiyye*, Haz. Alemdar Yalçın, Abdulkadir Hayber, Ankara tarihsiz.
- Münzîrî, *et-Tergîb ve't-Terhîb*, IV / 325, İstanbul tarihsiz (Ofset kahire, 1356).
- Müslim, *es-Sahîh*, İstanbul 1981.
- Necmüddin Kübra, *Tasavvufî Hayat*, Haz. Mustafa Kara, İstanbul 1980.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Ankara 1989.
- Pakalın, Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1989.
- Rahman, Fazlur, *İslâm*, çev. Mehmet Dağ, Mehmet Aydın, İstanbul 1981.
- Sunar, Cavit, *Melâmilik ve Bektâşilik*, Ankara 1975.
- Schimmel, Annemarie, *Tasavvufun Boyutları*, çev. Ender Gürol, 1982.
- Şükün, Ziya, *Farsça-Türkçe-Lügat*, Gencinei Güftâr Ferhengi Ziya, İstanbul 1984.
- Şemseddin Sami, *Kamus-ı Türkî*, İstanbul 1305-1316.
- Toplamacıoğlu, Mehmet, *Karşılaştırmalı Dinler Tarihi*, Ankara 1966.
- Turlan, Ali Nihat, *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul 1981.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, TTK, Ankara 1988.
- Yazır, Elmalılı Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1935-38.